

Çin'in Uzun Yürüyüşü

Mustafa Balbay

Cumhuriyet
k i t a p l a r ı

MUSTAFA BALBAY

ÇİN'İN UZUN
YÜRÜYÜŞÜ

Cumhuriyet
k i t a p l a r ı

Yayın Hakları
Çağ Pazarlama Gazete
Dergi Kitap Basın ve Yayın A.Ş.

ISBN 975-6747-43-9

Ağustos 2002

Yayın Yönetmeni:
Derya AYYILDIZ

Kapak Tasarımı:
Fenni ÖZALP

Dizgi ve Sayfa Düzeni:
Serpil ÜNAY

Düzeltili:
Erkan ÜNLÜCAN

Baskı:
Kurtiş Matbaacılık
San. ve Tic. Ltd. Şti.

Dağıtım:

Türkocağı Cad. 39/41 (34334) Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 514 01 96 Fax: (0212) 514 01 95

MUSTAFA BALBAY

ÇİN'İN UZUN
YÜRÜYÜŞÜ

ÇİN'İN UZUN YÜRÜYÜŞÜ...

Güneş, Batı Dağları'ndan batar
Sarı Irmak, doğudaki denize akar
Ömrü yüz yıl bile olmayan insan,
Bin yıllık işlerle uğraşmaya bakar.

Turfan Şiiri

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
PEKİN'E GELİŞ: MAO RESMİNİN ALTINDA BULUŞALIM	11
HÜKMETMEK ÇİN SEDDİNE KİMİN HADDİNE	21
YASAK ŞEHRİN İMPARATORLARI	33
ÇAY COCA-COLA'YA KARŞI	43
YAZLIK SARAYDA RESİMLERİN SALTANATI	49
TİANANMEN: 40 HEKTARLIK GÖKSEL BARIŞ ALANI	61
ŞUNU SÖYLÜYOR BUDA: İÇİNDEKİ KÖTÜLÜKLERİ BUDA	69
YERALTINDA SEFERE HAZIR 6 BİN ASKER	73
ŞİAN'IN 'GİDİCİ' MÜSLÜMANLARI	79
İPEK YOLU: BİR TIRTILIN YAZDIĞI TARİH	85
KONFÜÇYÜSTE MERKEZ ÜS, US	95
URUMÇİ (ŞİRİN OTLAK): KERPİÇTEN GÖKDELENE	103
TURFAN: ÜZÜM TÜNELLERİNDE TÜRKÇE YARIŞI	113
YAR-KÖL'DE ZAMANA YENİLEN TARİH	123
DÜNYANINDENİZE EN UZAK BAŞKENTİ	129
KAŞGAR SALONUNDA MAO BALIĞI	135
ÇİN COĞRAFYASINDA UÇARKEN: BAĞIRMAK... BAĞ IRMAK	141
ŞANGHAY: ÇİN'İN DOĞUSUNDAN BATIYA AÇILAN PENCERE	147
BİSİKLET TEN TİR	159
ÇİN KOMÜNİST PARTİSİNİN YENİ İŞLEVİ: PATRON YETİŞTİRMEK!	167
ŞANGHAY'DA DÜRİYE'NİN GÜĞÜMLERİ	177
SOVYETLER: ÖNCE DEMOKRASİ SONRA EKONOMİ	
ÇİN: HAYIR, ÖNCE EKONOMİ SONRA DEMOKRASİ!	181
TÜRKİYE: ÇİN'İN 21. TURİSTİK ÜLKESİ	191
HONG KONG YA DA ÇİNGİLTERE	197
AYRILIRKEN... KÜP GELELİM KÜP GİDELİM	213

Uzun bir yolun başındaki kızım
YAĞMUR'a...

ÖNSÖZ

Marco Polo'nun Geziler Kitabı'nı okurken, kendisine seslenmiş-tim: "Ben de buralara geleceğim..."

Aslında kitabı okuduğum dönemde, kafamda böyle bir gezi planı yoktu. Ama şu vardı:

Gezmek...

Bir bebek, nasıl bacakları biraz güçlenince hemen yürümek ister. Ben de gazeteciliğe başlayınca, ne olup bittiğini merak ettiğim tüm bölgeleri gezmek için çabaladım.

Çin gezisi de böyle bir gezme duygusunun ürünü.

1996'da gezip gördüğüm yerleri derleyip topladım "Ülkelere Değil, Savaşa Düşmanım" adı altında kitaplaştırdım. İçinde Çin de vardı.

Kitabın baskısı bitti, yeni baskı gündeme geldi...

Gördüm ki, kitap coğrafyalara bölünebilir ve birkaç kitap doğurabilir. Zira, kitapta konu ettiğim 17 ülkeyle ilgili haberleri de güncel izlenmesi gereken konular arasında görüyordum. Kitabı taradım, birinci sıraya Çin'i aldım. Çin'e 1994'te yaptığım gezinin ardından bu ülkeyle ilgili gelişmeler de ister istemez gündemimdeydi.

Çin, dünya topraklarının yüzde 6.4'ünü, dünya nüfusunun da yüzde 22'sini oluşturuyor. Bir başka deyişle, yerküremizdeki yaklaşık her 5 kişiden biri Çinli. 1 milyar 300 milyon nüfuslu Çin'in sınırları dışında yaşanan Çinli sayısı da 60 milyonun üzerinde.

Bu durum Çin'in nüfusu...

Ya nüfuzu?

Çin, 21. yüzyılın son çeyreğinde bu yönüyle de ayrıca gündeme geldi. Soğuk savaş döneminde, ABD-Batı ile Sovyetler Birliği-Doğu arasındaki dengenin dışında başka bir 3. dünya arayışına giren Çin, 1978'de rota değiştirdi ve farklı bir model benimsedi. Yönetim biçiminin sosyalizm olduğunu ilan ediyordu ama, bunu güçlendirmek için

kapitalizmden yardım istiyordu. Sistemin tam adını da şöyle koyuyordu:

Sosyalist piyasa ekonomisi...

Bütün dünya Çin'deki bu deneyimin nasıl sonuçlanacağını merakla beklerken, 1980'lerden 2000'lere dek sürekli yüzde 10 dolayında büyüme göstermesi, şu görüşü öne çıkardı:

Çin, 2010'da dünyanın bir numaralı ekonomik gücü olacak.

Çin bunu nasıl başardı?

Sorunun yanıtını Çin gezim boyunca aradım. Üst düzey yöneticilerden sokaktaki yurttışa kadar hemen her kesime sordum. Yanıtlar kitabın içinde!

Nüfuz devam ediyor...

Peki ya tarih?

Çin, dünyanın en eski yazılı kültüre sahip devleti olarak kabul ediliyor. Aynı topraklarda tam 4 bin yıllık yazılı tarihi var. Bunu irdeleyen, sadece "yazılı" olmadığını, sözcüğün başındaki "y" harfinin de zaman zaman düştüğünü söyleyebiliriz.

Çin'in tarih-arşiv birikimi sadece ülkenin değil, Asya coğrafyasında Çin'le bağlantılı her ulusun tarihinin de gün ışığına çıkmasını sağlamış. Tabii, Çinlilerin gözlüğüyle!

Ya Türkler?

Coğrafyasal olarak baktığımızda, Çin bize çok uzak görünüyor. Ama, tarihsel ve kimliksel olarak baktığımızda, uzaklık değişiyor. Yukarıda sözünü ettiğimiz tarih yazımı bizimle de ilgili. Türklerin tarihini incelemeye girişip de Çin kaynaklarına başvuramazsanız, bu inceleme değil eleme olur. Türkler daha çok göçebe devletleri kurdukları için tarihleri de edebiyatları da sözlü kalmış. Bunu özlü hale getirmek daha çok Çin kaynaklarına düşmüş.

Çin gezim sırasında sık sık Türklerden izleri de gördüm. Onları da tarih babadan yardım isteyip olabildiğince geniş bir yelpazede aktarmaya çalıştım.

Ya uygarlık?

İşin içine yazı ve kâğıt girer de uygarlık olmaz mı? Hem de nasıl... Çinlilerin 21. yüzyıla ilişkin iddiası şu:

Uygarlık gelini Çin'den yola çıktı. Oradan Asya'yı aşır Ön Asya'ya geldi, Akdeniz havzasına taşındı. Oradan Avrupa'ya geçti. Sonra Amerika'ya ulaştı. Dünya yuvarlaksa yeniden Çin'e döndü.

Çin'le ilgili araştırmalar bir bilim dalı konusu oldu ve şu ad verildi:

Sinoloji...

Avrupa, Çin'e yüzyıllarca "Sin" adını verdi. Durum böyle olunca da Çin'le ilgili bilim dalının adı Sinoloji oldu...

Çin'in bugünkü ekonomik gelişimi ile derin uygarlığı nasıl birleştirilebilir? Bu bizim değil, Çinli yöneticilerin ve uygarlık tarihçilerinin işi.

Ben gözlemlerimi aktarmakla yetindim...

1994'te salt Çin'i görmek, incelemek üzere yaptığım gezinin ardından 1995'te de gazetem Cumhuriyet adına resmi bir geziye katıldım. Her ikisinin devamında 2000'li yıllara dek, bu ülkede olanları gündemimde tuttum.

Pekin Radyosu'nda çalışmakta olan, Çin'de tanıştığım, dost olduğum Kamil Erdoğan'ın yaşamından, gözlemlerinden de her fırsatta yararlandım.

Yazılı-sözlü kaynakları, gezi boyunca tuttuğum gezi notlarıyla birleştirince ortaya bu kitap çıktı.

Kitabı hangi türe koymalı?

Özü gezi notları...

Ama gezi öncesi ve sonrası da var. Çin'in tarihinden sanatına kadar okuduklarım var. Güncel haberlere dayalı arşiv çalışması var. Server Tanilli'nin, Doğan Avcıoğlu'nun yazdıklarından alıntılar, esinlenmeler var. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sinoloji Ana Bilim Dalı Başkanı Prof. Pulat Otkan ve aynı bölümün öğretim üyesi Doç. Bülent Okay'ın ders notlarından yararlanmalar var. O zaman geziyle incelemeyi birleştirip şöyle bir tanım üretsek:

Gezinceleme...

Evet evet, tanım yerine oturuyor. Gezi ve incelemenin birleşimi...

Kitabın adına gelince...

Çin'in yakın-uzak tarihine bakınca en çok "uzun yürüyüşlerin" olduğunu görüyoruz. Çin Halk Cumhuriyeti'ni kuran Mao'dan, sonrasında reformlara yönelen liderlere, kâğıdın kullanılışından ülkenin yabancı işgalinden kurtarılışına kadar her alanda "uzun çabalar" harcanmış.

Çin, şimdi de dünyadaki genel değişimi kendi gerçekleriyle örüp, farklı bir model deniyor. Bu da bir başka uzun yürüyüş. Çünkü hedef, 2049'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılında temel gelişimini tamamlamış bir ülke olmak...

Bütün bunları toplayıp, şunu söyledik:

Çin'in Uzun Yürüyüşü...

Sözü uzatmayalım, yolumuz uzun...

Çin'e yürüyelim...

Mustafa Balbay

Haziran 2002

PEKİN'E GELİŞ: MAO RESMİNİN ALTINDA BULUŞALIM

Havaalanından Pekin kent merkezine doğru ilerlerken ilk dikkatimi çeken kocaman bir ilan tabelası oldu:

Ameco-Bejing.

Bunu, Çin'in Batıyla işbirliğini simgeleyen öteki tabelalar izledi. Tasarlardıklarım ile ilk izlenimlerimi buluşturmaya çalışırken, beni havaalanında karşılayan Çin Dışişleri Bakanlığı görevlisi Wu, elim bir programı tutuşturdu:

Mustafa Balbay'ın Çin ziyaretinin program taslağı.

Geziye bu kadar resmi bir hava verdiklerini sanmıyordum. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükleçiliği'ne gidip derdimi anlattım. Çin'i her yönüyle tanımak istediğimi, bu arada Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ni de mutlaka görmeyi düşündüğümü söyledim. Vize vereceklerini, ama bir dışişleri görevlisinin sürekli benimle olacağını söylediler. Anlaşmamız şöyle oldu:

Gezi masraflarını tümüyle kendim karşılayacağım, onlar hem rehberlik etmesi hem de geziye eşlik etmesi için bir görevli verecekler.

Gezi, anlaştığımız gibi başladı...

Programa şöyle bir göz attım. Daha ilk gün akşam Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi'nin ikinci adamı Sheng Goufan'la sohbet ve yemek var. Devamında renkli bir program... Siyasi kişilerle görüşmekten tarihi yerleri ziyarete, ülkedeki son dönüşümü gösteren alanlardan Sincan Uygur'un başkenti Urumçi'ye, oradan Turfan'a...

Arada program dışı gezgin çıkışları da yaptım mı, gezi tamam demektir...

Sanki 15-20 günlük bir gezide değil de, yepyeni bir hayatın başında gibi hissettim kendimi. Yaşadığım ana, öncenin ve sonranın sığıldığı, tanımı zor bir duygu...

Pekin'de kalacağım otele yerleştim, adı Mandarin. Odaya çıktım, çay fincanı ve yanında çay dolu bir termos. Çin tarihiyle ve yaşamıyla ilk somut buluşma... Mandarin sözcüğü Çinliler için çok şey ifade ediyor. İmparatorluklar döneminde saraydaki üst sınıf memura verilen addı. Tıpkı bizim bugün kalmamış olan İstanbul lehçesi gibi, mandarinlerin dili Çin'in bir bakıma resmi lehçesi kabul edildi. Ortaya "Mandarin dili" adı verilen bir konuşma biçimi çıktı.

Çay ise öyle anlaşılıyor ki, buradaki doğal, karşılıksız dostum. Zira, otel odasında su parayla, çay bedava...

Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi Başkan Yardımcısı Sheng Goufan yemekten önce bir saat Çin'de son dönemde yapılanları anlattı. Söylediklerinin özeti şu:

Çin'de sosyalizm bitmedi, aşama kaydederek devam ediyor.

Goufan, dışişleri temsilciliğinin de getirdiği sorumlulukla genel bir Çin portresi çizdi...

Çin coğrafyasının genişliği, beraberinde farklı kökenden insanların yaşadığı renkli bir mozaigi getirmiş.

Çin'de 56 ulus var. Bunlardan 10'u Müslüman. Konuşulan dil sayısı 43. Moğol, Sincan-Uygur ve Tibet olmak üzere üç özerk cumhuriyeti var. Otonom bölge sayısı 124, yerel hükümet sayısı 159.

Dört temel din etkin, Budizm, Lama, İslamiyet ve Hristiyanlık. En etkin olanı Budizm.

Bu kadar farklı insanın bir arada yaşadığı Çin'de bunun sırrını şöyle açıklıyorlar:

-Her yerel yönetim; eğitim, belediye hizmeti ve benzer işlevi yerine getiriyor. Dış politika ve güvenlik, merkezi. Örneğin Sincan'da bir kasabada Kazaklar çoğunluktaysa yerel yönetim onların elinde oluyor. Bu kasabanın hemen yanındakinde Çinliler çoğunluktaysa yerel yönetim Çinlilere ait.

Tabii, temel politikaları tümüyle Komünist Partisi yönlendiriyor. Yerel yönetimde etkin olanların hemen tümü de KP üyesi...

Goufan'ın genel hatlarıyla anlattıklarını Çin gezim boyunca pek

çok üst düzey görevliden dinledim. Bunları yol sırasına göre adım adım aktaracağım...

Yemek de tıpkı otel odası gibi Çin kültürüyle tanışmanın ikinci durağı oldu. Önce çubuklar... En geçerli olanı bambudan yapılanı. Yabancılar için hazırlıklılar, çubuğun yanısıra çatal bıçak da var. Önce çubukla tanışıp dostluğu geliştirmek istedim. Doğal olarak zorlandım. Tutuşu zor bir kalemle yazar gibi parmakları kullanmak gerekiyor.

Yemekten sonra dayanamadım, yol yorgunluğuna kulak asmayıp büyükelçiliğimizi aradım. Birkaç telefon yönlendirmesinden sonra diplomatlarımızdan Sadi Altınok'a ulaştım. Ertesi gün programımın dolu olduğunu, mümkünse gece görüşmeyi istedim. Yola çıkınca katlanılabilir yüzsüzlük de doğal olmalı... Altınok da bunu doğal karşıladı. "Kalkın gelin çay içelim" dedi. Tamam dedim, ama bir sorun var, nasıl buluşacağız?

Gelin beni alın demek de uygun değil. Benim de bulabileceğim bir yerde buluşmamızı önerdi. Pekin'e geleli birkaç saat olmuş, ortak nokta arıyoruz. Altınok, "buldum" dedi, "Siz otelde Tiananmen alanını sorun. Oraya gelin, alanın bir ucunda kocaman bir Mao resmi vardır. Gece de ışıklıdır. Mao resminin altında buluşalım.."

Tamam dedim. Pekin'in en ünlü alanındaki Mao resmine ulaştım. Beklemeye başladım. Az sonra Altınok geldi. Hava nasıl yağmurlu...

Altınok'un evine giderken, kentin ara sokaklarından dolaştık. Ancak iki bisikletin sığacağı kadar genişlik. Merkez dışında iki katı geçen ev yok. Kimi sokaklar pis kokuyor. Altınok'un evinde iki saat kadar sohbet ettik. O da olup bitenleri kendi bakış açısıyla anlattı. Yöntem ne olursa olsun, gerçek şu:

Çin yılda yüzde 10 kalkınıyor!

Eskiden Çin'de en çok köylü ayaklanmaları olurmuş. Son gidişi şöyle yorumlamak da olası:

- Artık kalkışma yok kalkınma var!

Altınok, Pekin radyosunda Kamil Erdoğan'ın çalıştığını, onun-

la görüşürsem her konuda daha geniş bilgi alabileceğimi söyledi. Devamını da kendisi getirdi:

"Ben konuşurum, yarın akşam beraber oluruz..."

Sohbetin devamında Altınok yerini "Sadi"ye bırakmıştı...

Ertesi akşam Kamil, Sadi, eşi, çocukları birlikte bir Uygur lokantasına gittik. Pekin kent merkezinde değişik bir ara sokak. Sokağın tümü Uygur lokantalarıyla dolu. Çince yazılı restoran adlarının hemen altında Uygurca da yazılı, ama anlamak mümkün değil. Çünkü Uygurlar 1986'daki alfabe seçme özgürlüklerini Arapça üzerine kullanmış. Çincenin altında Arapça var, onun hemen yanında İngilizce:

"Müslim restoran..."

Kamil'in tanıdığı birine gittik. Çok güzel bir akşam yemeği idi. Mönümüzün özü şuydu:

Bira ve kavurma...

Kavurma, Anadolu'da yapılanın aynısıydı. Bol baharatlı, hoş bir tadı vardı.

Sokağın ortasındaki masalardayız. Kavurmalar, mutfağın sokağa dönük yanında yapılıyor. Ben, böyle bir ortamı Urumçi'de, Turfan'da yaşayabileceğimi düşünürken daha ikinci gün Pekin'de bir Anadolu yaşıyorum...

Her restoran sahibi müşteri çekmek için 2-3 kişi tutmuş. Restoranın önündeki masaların hemen yanında her gelene yüksek sesle davette bulunuyorlar. Bu öyle bir davet ki, yan restorandakilerin çağırıcılarıyla berikilerinki karışınca sanırsınız kavga var. Bir restorana girmeyi kabul edeni öyle karşılıyorlar ki, adeta akrabaları gurbetten geldi!

Mutfaktakilerle konuşmaya çalıştım. En çok kullandıkları sözcük, "selamünaleyküm"... Başlarındaki köylü şapkaları, gömlekleri, yüzleri, tümüyle Anadolu...

Ekmeğe yerine ramazan pidesi veriliyor. İki kişiye bir tekerlek. Tanım onlara ait. Ekmeğin biçimine bakıp kolay anlatımı seçmişler, tekerlek demişler.

Her yemeği siparişı verdikten sonra pişiriyorlar. Et, sebze her şeyi... Bu nedenle de çok kızgın ocakları var. Yemek pişirecekleri zaman kazanın altındaki közlerin üzerine biraz daha kömür atıyorlar, sonra da az gaz döküp alevlendiriyorlar.

Bizim kavurmayı makarnalı, domatesli yaptılar. Önce eti ve fasulyeyi attılar. Sonra domatesi... Makarnayı atmak biraz törensel bir davranış istiyor. Hemen iki kollarının arasına aldıkları hamuru kesiyorlar ve bir ok atar gibi ateşin üzerindeki kazana atıyorlar.

Benzetme sıradan değil, gerçekten de tam ok atar gibi fırlatıyorlar makarna dilimlerini. Restoran çalışanları birisini arkadan çağıracakları zaman seslerini duyurmak için at gibi kişniyorlar. Bunu o kadar doğal yapıyorlar ki, eminim bir at duysa, bizim kadar atma diyebilir! Burada bir kez daha biz Türklerin geleneksel durumlarını düşündüm:

Ne gittiğimiz gurbette kayboluyoruz ne de o gurbete ayak uydu-
ruyoruz. İkisini birleştiren gurbeti vatan yapıyoruz.

Pekin programımın ikinci gününde azınlıklardan sorumlu bakanlıkta üst düzey bir yetkiliyle görüşme vardı.

Görüşeceğim kişi, bay Tavakuler...

Ad Türkçeye de yabancı değil ama, "belki Çincedir" diye düşündüm. Başında takke, altın dişli bir adam. Gülüşü, yüzünün tunç rengi, yarı çekik gözü her şeyiyle Orta Asya Türklerini andırıyor. Tanışma sohbetinden sonra sorulara girmeden önce kendinin Uygur olduğunu, Kaşgar yakınlarında bir köyde doğduğunu söyledi.

Adı da Tevekkül'müş, ama burada Tavakuler diyorlar. Bu konuda fazla ayrıntıya girmek istemedi, ben de sohbetin daha baştan soğumaması için çok üstelemedim.

Tevekkül, Çin'de azınlıkların hiçbir temel haktan yoksun olmadığını anlatmak için her alandan örnekler verdi. Azınlık bölgelerindeki üniversite sayısı 105'miş, bunların toplam 160 bin öğrencisi varmış. Konu ister istemez, Uygurlara geldi. Türkiye'yle kültür alışveri-

şine ayrı önem veriliyormuş ama, Sincan Uygur bölgesindeki iç barış ne kadar güçlü olursa, bölgenin dışarıyla bağlantıları da o kadar güçlü olurmuş. Bunları biraz dolambaçlı anlattıktan sonra ekledi:

"Türkiye ile Çin arasında Sincan Uygur'dan öğrenci değişimi konusunda anlaşma yapıldı. Gidip gelmeler oldu. Bunlar arttıkça ticaret de canlanacak."

Tevekkül, Çin'deki gelişimi şöyle anlatıyor:

"1950'li yıllarda, Uygur'un başkenti Urumçi'den Pekin'e 50 günde geliniyordu. Uzun süre atlı yolculuk, sonra tren. 1960-70'li yıllarda bu süre 15 güne indi. Birkaç tren değiştiriliyordu. Her tren değişikliğinde birkaç gün bekleniyordu. Şimdi trenle bir iki günlük bir yolculuk. Ama asıl seyahatimiz uçakla ve 5 saatte Pekin'de oluyoruz."

Çin, uzun yıllar içinde adım adım oluşturduğu mozağin dağıl-maması için büyük özen gösteriyor. Azınlıklarla ilgili kurumların başına yine Çin'le bütünleşmiş bir ortak yaşamı temel anlayış olarak benimsemiş azınlık üyelerini getiriyor. Tevekkül bu konuda da açıklamalar yaptı, "Çin topraklarında yaşayıp ikinci sınıf muamele gören bir kişi yoktur."

Böylece Çin'in öteki şehirlerindeki yöneticilerin ülke içindeki azınlıklar konusunda ne söyleyeceğini baştan öğrenmiş oldum.

Tevekkül'den sonraki durağım, Ekonomi Geliştirme Alanları Direktör Yardımcısı Zhang Kuojun idi.

Reform hareketi beraberinde yeni kurumları da getirmiş. Bunlar devlet çatısı altında ama, farklı binalarda. Kuojun beni bir yardımcısı ile birlikte, sanki başka bir amaç için kullanılıyormuş da ani bir kararla makam odası haline getirilmiş görüntüsü veren odayla salon arası bir yerde karşıladı.

Kuojun'a, "ülkeniz dışarıdan şöyle görünüyor" deyip, devam ettim:

"Dünyanın dört bir yanından çok uluslu şirketler Çin'e geliyor. Çin yönetiminin belirlediği alanlarda yatırım yapıyor. Siz de onlara

altyapı ve sorunsuz emek olanağı sağlıyorsunuz. Bunun adı sosyalizm mi kapitalizm mi?"

Kuojun bu soruyla çok kez karşılaşmış. "Batıdan gelen her gazetecinin bize ilk sorduğu sorulardan biri budur" dedi. Arkasını şöyle getirdi:

"Dünyaya açıldığımızdan beri, Çin'e kapitalizm geliyor diyorlar. Fakat Çin'e kapitalizm gelmiyor, kapitalistler geliyor. Onlar bize yol gösteriyor. Büyük bir fabrikanın nasıl kurulacağını, teknolojinin, alt-yapının nasıl hazırlanacağını gösteriyorlar. Fakat buradaki ekonomi için kapitalizm diyemezsiniz. Komünist Partisi'nin etkinliği sürüyor. Onun büyük kontrolü var. Biz dünyanın gidişine baktık. Sadece kendi içimizdeki olanaklarla gelişmiş ülkelerin düzeyini yakalayamayacağımızı düşündük, belli bölgelerde deneme yapmaya karar verdik."

Sordum:

"Komünist Partisi denetiminde kapitalist çağrısı nasıl bir sosyalizm?"

Koujun bunun da çok popüler bir soru olduğunu söyledi. Komünist Partisi'nin rolünü hep şu iki sözcükle özetledi:

-Büyük kontrol!

Her şeyin parti denetiminde olduğunu söyledikten sonra sistemin adını da şöyle koydu:

Sosyalist piyasa ekonomisi...

Takılmadan edemedim:

"O zaman bu sisteme kapitososyalizm adını verebilir miyiz?"

Kabul etmedi. "Hayır" dedi, "Biz Çin gerçeklerine dayalı bir sosyalizm kuruyoruz. Dünyada sosyalist ülkelerin sayısı artınca, Batı ne yaptı? Bazı sosyal adımlar atmak zorunda kaldı. Kapitalist ülkelerin işçileri haklarını elbette kendi mücadeleleriyle elde ettiler, ama o ülkeleri yönetenler sosyalizm korkusuyla da hareket ettiler. Bu korku yüzünden sosyal devlet kavramını öne çıkardılar. Şimdi de biz kapitalizmin deneyimlerinden yararlanmaya çalışıyoruz. Hepsi bu. Nasıl ki, 20. yüzyılın ikinci yarısında kapitalist ülkeler sosyalizmin eşitli-

ğinden etkilenip sosyal adımlar atınca sosyalist olmadıysa, biz de kapitalizmin deneyimlerinden yararlanmakla kapitalist olmayız..."

Koujun, asıl konuya gelem gibilerden, kendisinin ekonomiyi geliştirme alanları sorumlusu olduğunu söyleyip, buraya derinleşti:

"Çoğunluğu Çin'in doğu kesiminde olmak üzere 4 temel ekonomiyi geliştirme bölgesi ilan ettik. Bu alanlarda dünyanın her tarafından yatırımcılar gelip fabrika kurabilir, üretim yapabilir. Buralarda oluşacak refahı tüm Çin'de paylaşacağız. Yani öncelikli kalkınma alanlarında her şey olacak da, öteki yerler bundan mahrum kalacak diye bir şey yok."

Konuyu biraz daha açması için ters köşeden girdim:

- Yani önce belirlenen bölgeler kalkınacak, buradaki refah herkese paylaştırılacak diyorsunuz. Refahı yaratanlar, önceliği kendimize verelim derse ne olacak?

Koujun hemen stratejik iki sözcüğü söyledi:

"Büyük kontrol... Büyük kontrol..."

Koujun dışa dönük yeni ekonomiyi geliştirme bölgeleri düşünmediklerini söyledi. Amaçlarının bu alanlarda kalkınmayı sağlayıp öteki alanlarda iç olanakları öne çıkarmak olduğunu vurguladı. Koujun'un ekonomik kalkınmaya ayrılan toprakla ilgili verileri hayli büyük. Her yıl 400-500 bin hektar alan endüstri bölgesi ilan ediliyormuş.

Yeni alanların tümü Çin'in kendi olanaklarıyla yatırım yapmayı planladığı yerler. Dışa açılan yerleri genişletmeyi düşünmediklerini birkaç kez yineledi. Dışa açılmayla birlikte iki alanda yasa eksikliği hissetmişler:

Finans ve vergi...

Çin'de tüm bankalar devletin elinde olduğu için kendileri açısından sorun yok, ama dışa açılmayla birlikte uyum düzenlemeleri gerekmiş.

Koujun'a sordum:

-En çok kafa yorduğunuz konu ne?

Bunun için popüler soru demedi ve hemen yanıt verdi:

"Refahı paylaşmak. Bunu çok dengeli ve sorunsuz götürmek zorundayız."

Koujun bu noktada dışa açık kalkınma alanları dışında bir başka açılmıdan daha söz etti:

Köy-kasaba işletmeleri...

Bu işletmeler Çin'in dışa açık özel bölgeler dışındaki ekonomisinin yüzde 33'ünü oluşturuyormuş. Her biri ötekinden bağımsız işletmeymiş. Merkezi yönetim yakın işletmelerin ortak hareket etmesi için planlar yapıyormuş.

Belli bölgelerdeki öncelikli kalkınma tüketim toplumu yaratır mı?

Yakın gelecekteki tüm sorunların öngörüldüğü, çözüm için planların hazırlandığı havasını veren Koujun'un, bu soruya yanıtı farklıydı:

"Evet, bu bir sorun. Yer yer değişik örnekleriyle karşılaşıyoruz. Şu aşamada tüketim dengelerini nasıl ayarlayacağımızı söyleyecek durumda değiliz."

Öğleden sonra Pekin Belediyesi Genel Sekreter Yardımcısı Ding'le görüştüm. Ding önceki görüşmelerin devamı olarak yelpazenin yönetsel rengini anlattı. Her görüşmenin klasığı, içer misiniz içmez misiniz diye sorulmaksızın çay geldikten sonra Ding'in giriş değerlendirmeleri şu oldu:

"1978'de başlayan değişimlerin temel amacı Çin karakteristiği taşıyan bir sosyalizm yaratmaktı. Son 15 yılın başlıca başarısı bu oldu. Çin sosyalizmini yarattık. Kültür Devrimi programı içinde bazı şeyler bozulmuştu. Dışa açılmayla birlikte modernleşme başladı."

Koujun'un "büyük kontrol" tanımlamasına karşılık Ding de şunu söyledi:

"Bütün boyutlar politikası..."

Atılacak adımların bütün boyutları hesaplanmış. Her şey olduğu gibi alınmamış. Deyim yerindeyse "Çin süzgecinden" geçirildikten sonra uygulamaya konmuş. Ding'e sordum:

-Bu noktada Sovyetler Birliği'ni nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce onlar neden yıkıldı?

Böyle bir soru bekliyormuş gibi, geriye doğru yaslandı, rahata geçmiş pozisyonda karşılık verdi:

"İşte onların düştüğü hataya düşmek istemiyoruz. Orada olanlardan da ders aldık."

HÜKMETMEK ÇİN SEDDİ'NE KİMİN HADDİNE...

Güzel bir ağustos sabahı Çin Seddi'ni ve yol üzerindeki Ming hanedanı mezarlarını görmek üzere Pekin'den ayrıldım.

Yolumuz 80 kilometre kadar. Çin Seddi'nin başkente en yakın bölümlerinden birini restore etmişler, turizm seferine çıkartılabilir hale getirmişler.

Dağların eteğinde yemyeşil bir vadide yarım saat kadar yolculuk ettikten sonra Ming hanedanının mezarlıklarına geldik. Mezarlar yeraltında. Uzaktan bakınca bir ağaç kümesinin bulunduğu yere geldiğinizi düşünüyorsunuz. Yaklaşınca, yanda merdiven, yerin 4-5 kat altına, hanedan mezarına. İndikçe rutubet, kalın taş duvarların söylemek istedikleri ve gizem artıyor. Ming hanedanının temsilcileri ölünce yanlarında hizmetçilerini de isterlermiş. Tıpkı Mısır'daki gibi.

Mezara indik... Bir tarafta imparator, bir tarafta eşi yatıyor. Bir başka bölme de eşyaları konmuş. Öldükten sonra dirilecekleri için, doğal olarak kullanacakları eşyaları da almışlar!

İmparatorun etrafındaki paraları görünce doğal olarak sözcüğü parçaladım:

İm-para-tor!

Toplum onlara öyle bir işlev biçmiş ki, yaşamlarında hazineyi kullandıkları yetmiyormuş gibi ölümlerinden sonra da insanlar, büyük bir gönüllülükle ceplerindeki paranın bir bölümünü uğur getirsin diye mezarına atıyorlar.

İkinci mezar daha ilginçti. Mezara giden yolun iki tarafı hayvan ve insan heykelleriyle süslüydü. İlk heykel insandı, bunu ejderha izledi. Sonra at, fil, yeniden ejderha... Anlatıldığına göre bu heykellerin tümü blok mermerden yapılmış. Yolun adı da görüntüsünü aratmıyor:

Hayalet Yolu...

Son bölümde ise dev bir kütleyi sırtında taşıyan kaplumbağa var.

Çin kültüründe ejderhanın yeri tartışılmaz. Zira ejderha imparatorun gücünü temsil ediyor. Onlara her yerde rastlamak olası. Öylesine canlılar ki, yüzyıllardır güncelliklerini yitirmiyorlar. Kaplumbağa ise hem uzun ömrü, bir bakıma sonsuzluğu hem de yerin altını temsil ediyor.

Mezara giden yol uzun olunca Çinliler bunu eğlenceye dönüştürmek istemişler. Uzun bir ejderhayı andıran, tren biçimindeki basit bir taşıma aracını servise koymuşlar. Pek çok şey gibi araç da kırmızıya boyanmış. Çin'de kırmızının uğuruna inanıyorlar. Kırmızı onları her türlü kötülükten koruyormuş.

Mezarlıklardan sonra yine dağ eteklerine tutunmuş kıvrımlı yollardan Çin Seddi'nin ziyarete açık Badaning bölgesine geldik. Bu yol birkaç yüz yıldır kullanılıyormuş. Çin'de rakamların havası yüksek. Açılışı yapan, asırdan söz ediyor!

Güneşin kendisini yeryüzüne en yakın hissettiği saatteyiz. Çin Seddi yoğun bir kuşatma altında. Adım atılabilir her yer dolu!

İki büyük işgal kuvveti var; turistler ve seyyar satıcılar!

Turistlerin sayısal üstünlüğü var, seyyar satıcılar ise deneyimli, cesur ve inatçı...

Biz Çin Seddi diyoruz ama, Çinliler buraya büyük duvar diyorlar. Çince tam adı şöyle:

"Wan li chang cheng..."

Yani, on bin Le uzunluğundaki büyük duvar.

Bir Le 500 metre.

Duvarın inşasına, İÖ. 4. yüzyılda başlanmış. 3. yüzyılda, tamamlanmış. Duvarların ortalama yüksekliği 8 metre, genişliği tabanda 7, tepede 6 metre. Uzaydan bakınca çıplak gözle görünebilen insanoğlu ürünü tek şeyin Çin Seddi olduğu söyleniyor. Çinliler de bunu doğal olarak her alanda kullanıyorlar. Kimi televizyon reklamlarında dünyanın uzaydan görüntüsü yer alıyor ve üzerindeki tek yapı Çin Seddi!

Ne diyelim?

Hükmetmek Çin Seddi'ne...

Kimin haddine!

Çin Seddi'nin aydan nasıl görüldüğü konusunda bilgimiz sadece fotoğrafı çekip gönderen, gözlemlerini aktaran astronotlarla, uzay cihazlarıyla sınırlı. Kendi gözlerimizle görünce ayrıca inanırız!

Tam iki bin yıl boyunca duvar yapıp yıkılmış. Kimi bölümleri savaşlarda, isyanlarda tümüyle yok olmuş, yeniden inşa edilmiş. Sonradan tamir gören, yenilenen bölümler yan yana dizilse 40 bin kilometreyi geçer diyorlar.

Her 2.5 kilometrede bir kule, 5 kilometrede bir nöbetçi karakolu, 15 kilometrede bir garnizon var. Nöbetçiler gündüz duman, gece ateşle haberleşiyordu.

Seddin yapılış amacına gelince...

Öykü 2 bin yıllık bir süreye yayılırsa elbette nedenler de yayılır. Bizim tarih kitaplarımıza göre Çinliler, Türklerin saldırılarından korktular. Sonunda böyle bir duvar inşa etme kararı aldılar. Aslında bunun gerçeklik payı tümüyle yok değil. Nedenlerden biri bu. Bir başka neden, Çin içindeki ardı arkası kesilmeyen köylü ayaklanmaları... Aç kalan köylüler soluğu başkent Pekin'de almış. Ayaklanmaları bastırmanın maliyeti artınca, demişler ki, bari araya kalıcı bir duvar örelim, olsun bitsin. Demek ki, insanoğlunun araya duvar örme geleneği yeni değil!

Duvar, tırmanma bölümünde ikiye ayrılıyor. Sol taraf daha dik ve zor...

Canım buradan başlamak istedi!

Tırmanırken yolumu ilk, Moğol parası satmak isteyenler kesti. "Orijinal gümüş, orijinal gümüş" diye bağıyorlar. Bunu o kadar içten söylüyorlar ki, sanki Moğollar dün gece saldırdılar, Çinliler onları alt ettiler, üzerlerinde ne kadar gümüş para varsa yağmaladılar, şimdi satıyorlar. Ertesi gün bir başka sefere çıkacakları için aceleleri var, bir an önce ganimetleri satmak istiyorlar.

Duvar kıyıları ipek kumaşlarla kaplı. Tırmandıkça seyyar satıcı birliklerinin hücumları da artıyor. Kendilerine en çok güvenenler soğuk içecek ve film satıcıları... Ötekiler kadar boğazlarını yırtarak da bağırıyorlar. Ağustos sıcaklığı ve zirveye tırmandıkça insanı daha çok dürtten fotoğraf çekme duygusu her iki satıcının da cüzdanını şişiriyor.

Çinlilerin serbest piyasa ekonomisini usul usul öğrenmeye başladığı burada daha kolay anlaşılıyor. Seddin başlangıç noktasından uzaklaşıp merdivenleri tırmandıkça fiyat da artıyor. Yani siz tırmandıkça fiyatlar da tırmanıyor. Onlarca merdiven çıkmışsınız, diliniz iki karış uzamış, soğuk bir içecek kendinize geleceksiniz. Satıcı yüzünüze bakıyor ve aşağıda 3 yuandan satılan suyun fiyatını gülümseyerek söylüyor:

- 5 yuan mister!

Mister yanmış su ister...

Yapacak başka şey yok. Bayılmamak için 5 yuanı bayılıyorsunuz...

Çin Seddi için dünyanın en çok fotoğraf çekilen yerlerinden biri deniyor. Doğru olmalı. Her 2-3 kişiden birinin elinde fotoğraf makinesi var. Her 10 kişiden biri kameralı.

Boyunlardaki makinelerin çoğu Japon malı. Hani şöyle bir tanım yapmak hiç de abartma olmayacak:

-Japonlar dünyanın boynuna kement atmış!

Daha yolun yarısına varmadan bir başka satıcı grubu daha beliyor. Elllerinde, süslü, Çin Seddi manzaralı, ciltli bir kapağın içine yerleştirilmiş sertifikalar var. Sertifikada isim bölümü boş bırakılıp altına şu yazılmış:

"Çin Seddi'ne tarihinde tırmanmıştır"

Sertifikanın fiyatı zirvede 40 yuan... Satın alanlar Himalayalar'ın zirvesindeymiş gibi çılgına dönüyor. Aynı sertifikanın girişteki fiyatı ise 10 yuan. Ama onda tırmanmıştır yerine ziyaret etmiştir

yazılı... Anlaşılan Çinli seyyar satıcı arkadaşlar işin inceliklerini iyice kavradıktan sonra yeni sertifikalar geliştirecekler:

Çin Seddi'nin yapımında bulunmuştur: 100-yuan.

Cengiz Han'la yapılan savaşlara katılmıştır: 200 yuan.

Ming hanedanının ordusunda kumandanlık etmiştir: 500 yuan.

Arkadaşlar yeterince sulandırmış, biz daha fazla sulandırmayalım, yolumuza devam edelim. Yılan kıvrımlı merdivenleri yılmadan tırmanmaya çalışırken, yukarı baktım. Duvar, bir tepenin üzerine binmiş gökyüzüne doğru çıkıyor. Duvarın ucunda yüzyıllar önce gözetleme kulesi olarak kullanılan bölüm var. Hemen sonrasında bir dik merdiven daha yükseliyor. Duvarın düz ve az eğimli bölümleri normal duvar üstünde bir yol görünümünde. Dik yerlerde ise normal basamaktan biraz daha yüksekçe merdivenler var. İkinci dik bölümün hemen önüne bir teleferik konmuş. Buraya tırmanarak değil de rahat çıkmak isteyenler kuyruğa girip teleferiğe biniyor. Tepeye ulaşıncada aşağıdakilere el sallıyorlar. Yani sallama bir çıkış.

Bundan sonraki bölümde insanlar giderek azalıyor. Dik merdivenlerin ucunda gökyüzü var. Evet gökyüzü... Başınızı kaldırıp yukarı bakınca öbek öbek giden bulutları ve mavi gökyüzünü görüyorsunuz. Duvarın kenarındaki bir metrelik yükseltiyeye yaslanıp bir süre gökyüzüne çıkan merdiveni ve bulutları izledim. Tepeye çıktıktan sonra tatlı meyilli bir iniş var... Artık bu taraf restorasyonsuz, duvarın doğal kalıntıları...

Bu bölüm daha çok hoşuma gitti. Sonradan düzenlenmiş bölümlerin yeniliği, insan kalabalığı Çin Seddi'nin tarihsel havasının solmasına neden oluyor. Burada ise yarı yıkılmış duvar kalıntılarıyla baş başasınız. İnsan bu yarı yıkık sedde, yarlarda ölü bir insan gibi yatan taş yığınlarına bakıp istediği kadar tarihin derinliğine gidebilir!

Tarihsel derinliğe gitmek kolay ama, duvarsal derinlik o kadar kolay değil. İlerlemek çok zor. Doğal haliyle bıraktıkları için yer yer 3-4 metreyi bulan yükseklikler var. Hemen altında yıkılmış bir

bölüm, atlayıp yola devam ediyorsunuz. Burada en çok ayak kırma kazaları olurmuş. Kendine güvenen yabancılar hızını alamayıp giderken yüzüstü düşüp orasını burasını kırarmış... Yürüyüş beni lise yıllarımda katıldığım 3 bin metre engelli yarışlarına götürdü. Tarihin çok derinlikleri değil ama, olsun! Yolun devamında ise bambaşka duygularla attım adımlarımı... Etrafta hiç insan yok, cırcır böcekleri ve rüzgârın sesi... Sesler taşlarla buluşup onların yalnızlığını paylaşıyor.

Duvarın her iki yanı yemyeşil. Arada birkaç insan boyu ağaçlar. Daha ötede farklı bir orman yapısı. Taşlardan başımı kaldırıp uzaklara baktım. İrili ufaklı tepe kümeleri. Yükselip alçalan tepeler sanki birdirbir oynuyor. Biri ötekinin altında, sonraki en üstte, ileride biri ayakta duruyor... Kendisine geleni kucağına alıp içinde eritecek.

Başımı indirip taşlar arasında gezindim. Bir insan izi, bir ok ucu, eski bir yazı aradım... Usul usul, engelleri incitmeden aşarken hayal gücüm daha derine gitti, duvarın altından bir ses bekledim.

Sanki var gibiydi...

Taşın dili olsa, sözü belki en çok buraya yakışır.

Çin Seddi doğal olarak Çin edebiyatının da bir parçası olmuş. Pek çok şair büyük duvarın Çin toplumu içindeki yerini gösteren şiirler yazmış. İşte Şair Li Po'nun şiiri:

*Bir erkek için en iyi olan savaşıarak ölmektir,
Ama Büyük Duvarın örülmesine yardım eden
Birisi
Nasıl taşır yenilenlerin yükünü?
Büyük Duvarın sonu yok,
3000 li boyunca dolanır dünyayı.*

Adı saptanamayan bir başka şair, askerliğin aile yaşamındaki evrensel boyutunu işlemiş:

*Dinmez bir acıdır sınırda yaşamak.
Üç oğlum Dun Huang'a gitti,
Bir diğeri Luang Hai'ye gönderildi,
Beşincisi ise daha batıya.
Üstelik hepsinin de karısı hamile.*

Biraz daha ilerledim. Önüm arkam duvar, sağım solum toprağı saran yeşil örtü. Yeniden başımı kaldırıp tepeleme doluşmuş tepe yığınlarına baktığımda bu kez daha başka duygularla güneşleniyordum. Nasıl anlatsam... Sanki duvarın iki tarafındaki yeşil başlı tepelerin üzerindeki yeşillik, aslında kocaman bir örtüydü... Savaşa hazırlanan iki tarafın askerleri bu örtülerin altına gizlenmiş, birbirlerine saldıracakları anı gözetlemeye başlamışlardı. Doğa, sonunda bin yıllarca süren bu savaflara isyan etti ve örtünün altındaki askerleri olduğu gibi toprağa, yeşile ve ağaca dönüştürdü...

Bu duyguların içinde alabildiğine yüzerken kaç kare fotoğraf çektiğimi anımsamıyorum. Keşke insanoğlu bir gün sesi de görüntüleyebilse. Rüzgarın, cırcır böceklerinin ve onlarla haşır neşir duvarın yarattığı koro o kadar tarihseldi ki!

Müziği sadece ben duyuyordum:

Çin Seddi Benfoni Orkestrası!

Duvar boyu günlerce yürüyüp günlük tutmak isterdim! Kendi kendime söylendim:

Eğer böyle bir macerayı deneyen olduysa yeryüzünde en çok ona imreneceğim, tabii Marco Polo'dan sonra!

Marco Polo, Çin'deki ve Asya yolu üzerindeki her şeyden söz etmiş. Doğru bilgiler vermiş ama, bir şeyden söz etmemesine herkes şaşırıyor:

Çin Seddi...

İnsan her gün karşı karşıya olduğu şeyi doğal kabul eder ve ona ilginç bir anlam yüklemeyiz. Belki de Polo, böyle bir nedenle Çin'le bütünleşmiş bir şeyi konu dışı bıraktı...

Söz tarihten açılmışken, Çin Seddi'nin ezeli ziyaretçileri Moğollar ve Türklerle ilgili notlarımızı da paylaşalım...

Zira her ikisi de Çin Seddi'nin tarihinde yer alıyor...

Türklerin tarihine ilişkin pek çok bilgiyi Çin kaynaklarından buluyoruz. Doğan Avcıoğlu da 5 ciltlik Türklerin Tarihi serisinde en çok Çin kaynaklarına dayanmış. Ancak Çinliler Türk boylarının adlarını da Çinceleştirdikleri için bu kaynaklardan Türk tarihini araştıranlar sık sık Çin tarihini okuyormuş hissine kapılıyor.

Çin efsanelerinin içinde Türklere ilişkin olanları da var. Biri şöyle:

Türkler, kuzey boyudur. So ülkesinden çıkarlar. Boyların başkasının kendisinden büyük ve küçük 17 kardeşi vardır. Büyük kardeşlerden biri kurttan türemiştir. Başkanın kardeşleri biraz budala yaratılışlıdır. Bu yüzden kurdukları siyasal birlik çabuk yıkılır.

Ancak kurttan türeyen kardeş olağanüstü yeteneklere sahiptir. Bir buyrukta rüzgarın esmesini ve yağmurun yağmasını sağlayabilecek güçtedir. Biri yaz öteki kış tanrısının kızı olan iki karısı vardır. Karılarından biri dört çocuk doğurur. Çocuklarından ilki beyaz leyleğe dönüşür. Öteki Afu ile Kem ırmağı arasında oturur ve adı ch'ı-ku (kır-gız) olur. Üçüncüsü bir başka ırmak kenarına, dördüncüsü de dağa yerleşir. Dördüncü çocuk en büyüktür.

Dağda başka bir oymak oturur. Oymak soğuktan çok acı çeker. Büyük kardeş ateşi icat edip onları ısıtır ve besler. Bunun üzerine oymak büyük kardeşi başkan seçer. Başkanın on karısı vardır. Bu kadınların doğurduğu erkek çocuklardan hepsi aile adlarını analarının soyundan alırlar. Başkan ölünce onun on karısından doğan erkek çocuklar içlerinden birini başkan yapmayı kararlaştırırlar. Hep birlikte büyük bir ağacın altına giderler ve ağaca doğru en yükseğe kim sıçrarsa, onun başkan olması konusunda anlaşırırlar.

En yükseğe sıçrayan başkan olur...

Çin kaynaklarında buna benzer onlarca efsane var.

Türklerle Çinliler çok sık savaşmışlar, karşı karşıya gelmişler. Kazanan kaybeden olmuş ama, Çinliler en zayıf anlarında bile kendilerini üstün görmekten vazgeçmemişler.

Orhun Yazıtları'nda Bilge Kağan sık sık Çinliler'den söz ediyor. Çin'le yaptığı anlaşma için şöyle diyor:

"Ötüken'de oturup Çin budunu ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi sıkıntısızca öyle veriyorlar."

Tarih baba Çinlilerle Türklerin temaslarının değişik biçimlerde olduğunu söylüyor. Uygurlar, zaman zaman Tang sülalesini kurtardılar, iktidarda kalmasını sağladılar. Yoğun bir güç alışverişi yaşandı. Avcıoğlu, Şato Türklerinin 9. yüzyılda Çin sınırları içinde ayrı bir imparatorluk kurduğunu anlatıyor. O dönemdeki köylü ayaklanmalarını bastırmak da doğal olarak Türklere düştü. Şatolar zamanla Çinlilerle öylesine iç içe girdiler ki, bir Çin devleti kurma kararı aldılar.

Çin'den bağımsız kurulan Türk devletleri de Çin'le ticaretleri bitince ne yazık ki çökmüşler.

Geçelim Cengiz Han'a...

Cengiz Han, Çin lüksünü sevmemiş ama, kendi lüksünü de yaratmış.

Cengiz Han bir Çinli filozofa şöyle der:

"Gök Tengri (yani kendisi) Çin'in aşırı lüksünden bıkkındır. Ben kuzeyin vahşi bölgesinde otururum. Sade ve ılımlı bir yaşama dönirim. Taşındığım giysiler ve yediğim yemeklere gelince, ben öksüz çobanların ve at seyislerinin yemeğini paylaşıyorum. Aynı eski püskülerini giyerim. Askerlere kardeşim gibi davranırım. Bulduğum yüz savaşta kendimi daima önde tuttum."

Bunları söyleyen Cengiz Han bir insan için en büyük mutluluğu şöyle anlatıyor:

"Düşmanını yenmek, malını mülkünü almak, onun atlarına binmek, kızını ve karılarını öpmek..."

Cengiz Han dinlenirken kadın yüzleri görmeyi severdi. Savaşa giderken de 18 genç kızdan oluşan bir orkestrayı beraberinde götürürdü.

Yanında Çinli ve Uygur danışmanları vardı. Onlarla öyküleri il-

ginçtir. Bir gün Başdanışmanı Ye-liu-çu Ts'ai ile ciddi bir tartışmaya girer. Cengiz Han, Çinlilerin savaşa uygun olmadığını, bu yüzden Çinli köle beslemenin de yararsız olduğunu söyler. Ardından ekler:

"Kansu bölgesindeki milyonlarca Çinliyi öldürelim, topraklarını otlak yapalım. Atlarımız otlasın..."

Danışman buna karşı çıkar:

"Bu öneriniz kârlı değil..."

Cengiz görüşünü yineler:

"Çinliler yerleşik alanda yaşıyor. Tarım yapıyor. Biz ise savaşçıyız. Atlarımız var, bakımı, beslenmesi şart. Onların işgal ettiği topraklarda atlarımızı otlatırız..."

Bunun üzerine başdanışman ciddi bir hesapla Cengiz'in karşısına çıkar:

"Kansu toprakları verimli. Köylüler savaşamaz ama, toprakta iyi çalışır. Bu toprakları köylülere ektirirsek, üründen vergi alırsak çok büyük gelir elde ederiz. Onlardan bir yılda 400 bin çuval tahıl, 80 bin parça ipek, 500 bin ölçü gümüş alabiliriz."

Cengiz başdanışmanına hak verir. Ye-liu'nin telkin ettiği düşünce şudur:

"İmparatorluk atla kuruldu ama, atla yönetilmez."

Cengiz Han'ın tüm bölgenin hâkimi olmasını sağlayan Çin Seddi'ni aşma öyküsünden tadımlık bir bölüm aktaralım...

Gobi Çölü'nün dışına çıkma kararı aldı. Hedef Çin'di...

Yıl 1207... Çin imparatorunun bir generali Cengiz Han'a geldi. Cengiz Han'ın diz çökerek imparatorun mesajını alması gerekiyordu. Yapmadı. Ayakta durdu. Elini uzatıp aldı. Okuma gereği de duymadı.

Sordu:

-Yeni imparator kim?

Çinli subay yanıt verdi:

-Way Wang...

Cengiz Han, Çin'in bulunduğu yöne doğru başını çevirdi ve asil bir davranışta bulundu:

Tükürdü...

Cengiz Han, Çin'e sefer düzenleme kararı almıştı. Seferden önce Burhan Haldun Dağı'na çıkıp Tanrıya dua etti... 1211'de Çin'e yürüdü. Hep Çin uzun yürüyüş yapacak değil ya, şimdi de Cengiz Han, Çin'e uzun bir yürüyüş başlatmıştı.

100 bin askerle yürüyen Cengiz'in önündeki en büyük engellerden biri Çin Seddi'ydi. Geçmesi zor olmadı. Cengiz, belki de bütün zamanların evrensel kuralını denedi ve başardı:

Çin Seddi'nin içeriden açılan kapılarının başındakilere rüşvet verdi!

Moğolların Çin Seddi'ni aşıp aniden binlerce askerle çıkıp gelmesi Çin yönetimini şaşırttı. Cengiz Han, bu ilk başarının ardından Çin'de neler yapabileceğini göstermişti. İmparator barış önermek durumunda kaldı. Tabii teslim olarak. 1214'te Çin artık Cengiz Han yönetimindeydi.

Duvarın dile gelen uç taşlarından geri dönüp, bu kez tam ters yönde bir tur yaptım. Yine insanların çok yoğun olduğu onarılmış bölümler ve devamında insanların giderek azaldığı yıkık duvarlar!

Gerek benim çektiğim gerekse etrafımdakilerin çektiği fotoğrafları düşünüp kendi kendime söylenmeden edemedim:

"Acaba Çinli savaşçılar ve karşıtları burada çekilen fotoğraf kadar ok atmış mıdır?"

Çin Seddi'ne tepeden bakınca insanın aklına ilk, taştan bir ırmak geliyor. Öyle bir ırmak ki, tarih denizine koşar adım giden, üzerindeki her türlü ağırlığı bir kâğıt parçası gibi kaldırıp önüne katan şelalelerle dolu bir su...

Çin Seddi'ni yapanlar çoktaan sahneden çekildi ama, koca duvar tarihin akışına tanıklığını sürdürüyor.

Ayrılırken biz de bir selam bırakalım...

Hükmetmek Çin Seddi'ne...

Kimin haddine...

YASAK ŞEHRİN İMPARATORLARI

Eski imparatorluk saraylarının bulunduğu Yasak Şehir "İç Kent" olarak da biliniyor. Etrafındaki duvarın uzunluğu 4 kilometre. İçindeki tarihin uzunluğu ise 500 yılı buluyor. 1421'den 1911'e dek Çin imparatorları burada yaşamış. Yabancıların, yerli halkın özel izin almadan buraya girmesi yasak olduğu için adı zamanla "Yasak Şehir" olarak kalmış. Yasak Şehir ziyarete 1949 Çin devriminden sonra açılmış.

Pekin'de yarım günümü Yasak Şehir'de geçirdim.

Tiananmen alanının bittiği yerden Mao'nun anıtmezarına sırtınızı dönüp birkaç yüz metre ilerleyince Yasak Şehir başlıyor. İçeri girmek için kapılara gitmeden önce seyyar satıcılar kapısını aşmak gerekiyor. Bilet iki çeşit. Yabancıardan istenen para yerlilerin iki katı. Tabii yabancıları ayırmakta güçlük çekmiyorlar. Arkadaşlarda o göz yok. Çekik gözlülere çekik bilet, öyle olmayanlara zamlı bilet...

Cüzdanımdan kâğıt yuanlar çıkardım. Cüzdanla zammı birleştirip, gişedeki beni anlamasa da söylendim:

- Bize cüzzamlı muamelesi haaa...

Daha içeri girer girmez büyüleniyorsunuz. Sarayı üç ana bölümde anlatalım. Orta yol ve üzerindeki tahtlar, salonlar... Sağ tarafta bugün sergi salonu olarak kullanılan bölümler... Sol tarafta ise imparatorun özel odaları var...

Ana kapının hemen sağ dibi katip büroları, sol dibi de hizmetkârların yeri...

Orta yolda her taht bölgesine merdivenlerle çıkılıyor. Merdivenler öyle yabana atılır türden değil, eldivenler kadar ele avuca gelir türden. Her mermer basamakta ayrı işleme var. Sanki üzerine basılması için değil imparatorun canı sıkılırsa saatlerce izlemesi için hazırlanmış. Merdivenlerde, her yerde olduğu gibi ejderha ve doğa figürleri var.

Çatı bağlantılarının bu kadar güzel heykel platformu olabileceğini düşünmemiştim.

Üç bölmeli "üstün imparatorluk kapısı" önünde hatıra fotoğrafı çekirmeden edemedim. Görünüm bir sahne perdesini andırıyor. Sütunlar ayrı yapıda. Hepsinin tepesinde taçlı bölüm, onun da üzerinde hayvan figürü var. Ortadaki bölmelerin üzeri çatılı. Her çatı yine uç işlemeli...

Çatıların altında özel olarak kıvrımlanmış kumaş izlenimi veren bir metrelik bölüm var. 3-4 renkli dekoratif çizgilerle dolu. Onun altında kaide biçiminde işlemesi daha farklı bir bölüm başlıyor. Onun altında ise Çince yazı, o da heykelle fotoğraf arasında. Belki Çince-yi de resim olarak irdelemek gerekiyor.

Kapıyı geçtim... Bir başka bölüm... Bütün zemin bembeyaz. Kar beyaz... Arada yeni dikilmiş ağaçlar var. Sanki son imparator tahta oturur oturmaz ağaç diktirdi... İki bölme arasındaki bu alana yatay inişin yan bölümleri mermerli, yuvarlak kısa sütunlu.

Merdivenlerin üzeri bile işlenmiş. Hemen yanlarında kocaman yılan, ejderha kabartmaları var.

Kocaman bir işlemeli kumaş düşünün, yasak şehir işte öyle. Özen gösterilmedik tek yer kalmamış.

Yine tavanucu işlemleri... Önde imparator, ardında gücünü simgeleyen hayvanlar âlemi.

Bölümün adı işlemlerle örtüşüyor:

Ejderha kaldırımı...

Kaldırım bittikten sonra tahtların bulunduğu bölüm başlıyor. İç içe geçmiş salonların her birinin adı da var. Önce bölümlerin adlarını aktaralım, sonra gözlemlere geçelim:

Üstün uyumun salonu, merkezi uyum salonu, uyumu koruma salonu, göksel saflık sarayı, gayretli doğurganlığın salonu, dünyevi huzurun salonu, imparatorluk barışının salonu...

Haydi salonlamaya...

Merdivenlerden sonra ilk taht... İçeri girmek yasak. Herkes tah-

tı dışarıdan izliyor. Tahtın iki tarafında leylekler var. Aklıma ister istemez şu geldi:

- Kimi Çin imparatorları küçük yaşta tahta oturuyorlar. Küçük imparator ben nasıl dünyaya geldim diye sorunca demek ki, seni işte bu leylekler getirdi diyorlar...

Taht tabii ki çok işlemeli. Her ayrıntıya ayrıca kafa yorsak tahtın çivisi çıkar. 2-3 metre kadar yükseklikte bir platform. Ortada tahtın ihtişamı var ama, etrafındaki bölümler yok olmuş. Yüksekteki tahta bakınca şu sözü anımsadım:

"Ne kadar yüksek tahta çıkarsan çık, kışının üzerine oturursun!"

İlk tahttan sonra iç içe geçmiş 4 taht salonu var. Son bölümde kralın evlendiği yer de bulunuyor. Cam bölmenin arkasına imparatorluk yatağını da koymuşlar. Yatak eskimiş görünüyor. Ya imparator eskitti ya da!..

Sarayın iç içe geçen bölümleri arasındaki yerler aralıklı taşlarla örülmüş. Burada yürürken pek çok kişi ayağını kırmış, incitmiş. Sonradan ziyaretçiler için ayrı bir yürüme sahası oluşturulmuş.

Tahtlarda biraz duralım... Zaman tüneline kaybolmadan Çin imparatorlarını tanıyalım...

Çinliler 4 bin yıllık yazılı dönemlerinin olmasıyla övünürken, hep aynı bölgede devlet kurduklarını, zaman zaman güvenlik sorunları nedeniyle çevre coğrafyalarda savaştıklarını söylüyorlar. Tarihlerini İÖ 21. yüzyıldan başlatıyorlar. İşte son 4 bin yılın Çin yönetimi:

İÖ 21 -16. yüzyıl, Xia Hanedanı.

İÖ 16-11. yüzyıl, Shang Hanedanı.

İÖ 11. yüzyıl-770, Batı Shou ve Doğu Shou Hanedanı.

İÖ 770-221, parçalı dönem...

İÖ 221-207, Qin Hanedanı.

İÖ 206-İ.S. 220, Han Hanedanı.

220-265, üç krallık dönemi.

265-316, Batı Jin.

317-420, Doğu Jin.

420-589, Güney Kuzey Hanedanları.

589-618, Sui Hanedanı.

618-907, Tang Hanedanı.

907-960, Beş Hanedan.

961-1279, Kuzey ve Güney Song Hanedanları.

1279-1368, Yuan Hanedanı. (Moğol dönemi)

1368-1644, Ming Hanedanı.

1644-1911, Qing Hanedanı.

1911-1949, Demokratik devrim dönemi.

1949, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu.

Genel özel böyle.

Çin devletine adını veren Qin Hanedanı oldu. Bu hanedan yüzyıllardır ortak yapı kuramayan bölge topluluklarının üzerinde etkin oldu. Rakip aileleri böldü, beylikleri ortadan kaldırdı ve tüm ülkeyi içine alan bir yönetim yapısı oluşturdu.

Yazı olunca aydınlık da oluyor. Qin Hanedanının tüm ülkede tek hâkim olmak için attığı adımları, yaptığı baskıları eleştiren kesimler de vardı. O dönemin aydınları, hanedan yönetiminin emriyle kırımdan geçirildi. Zararlı görülen tüm kitaplar yakıldı. Mao'nun "Kültür Devrimi" adı altında yaptığı girişimlerinde bunun da izinin olduğu iddia edilir.

Çin Seddi'nin inşasına yine Qin Hanedanı döneminde hız verildi.

Bu dönemin baskıcı yöntemlerine isyan edenler Gao Zu önderliğinde harekete geçtiler ve Han Hanedanı dönemini başlattılar. Zülümü, baskıyı ortadan kaldıracağını iddia ederek iktidara gelen Zu, çok benzer yöntemleri kullanarak iktidarını pekiştirdi!

Han adı Çin için çok önemli. Zira Çinliler kimlik olarak, "biz Han kökenliyiz" derler. Bu bağlamda bugünkü Çin nüfusunun yüzde 92'si Han.

Kim bilir belki de adamlar, "biz hancıyız, ötekiler yolcu" demek istemiş de olabilir...

Bu dönemde devlet memuriyeti daha sıkı hale getirildi. Memurlar 12 dereceye ayrıldı. Tüm topluma sorumluluklar yüklendi. Sağlam erkeklerin yılda bir ay devletin göstereceği bayındırlık işinde çalışması kararlaştırıldı. Ödül ve ceza sistemi getirildi ve her ikisi de katıksız uygulandı. Kimi kaynaklar, Çin'i ayakta tutan etkenlerin başında bunun geldiğini söylerler. Devlet memuriyeti kapsamı içindeki tüm görevler, istekler yazılı kayıtlara geçiriliyordu.

Çin tarihi iç karışıklıklar ve dışarıdan gelenlerle çatışmalar-başımlar olarak da bölümlenebilir. Hanedanların zaafa düştüğü dönemlerde dışarıdan gelen göçebe kavimler de yönetimde yer almış. Ancak bu gelenler kısa sürede Çinlileştirilmiş. Tarih diyor ki:

Bir topluluk geldi Çin yönetimine el koydu. İmparatorluk sarayının memurları yeni yöneticileri Çinlileştirmek için kolları sıvar. Önce Çin alışkanlıklarını öğretir. Zamanla kendi kökünü unuttur. Öyle ki, atlı bir göçebe topluluğu bir bölgede yönetime el koyduğunda, bir sonraki kuşak at binmeyi unutturdu!

Asya coğrafyasında bunun değişik örnekleri var. Doğan Avcıoğlu da, pek çok Moğol boyunun sonraki yüzyıllarda Türkleştiği görüşünde. Böylece yeni Türk boyları doğdu.

Avcıoğlu, Türklerin Tarihi'nde Çin kaynaklarına dayanarak aktardığı bölümlerde, pek çok Türk boyunun Çin içinde devlet kurduğunu anlatır.

İ.S. 150'de Çin'de karışıklıkların olduğu bir dönemde Çin topraklarının sorumlu generali Ts'ao, Türk göçebe savaşçılarının yardımıyla ayaklanmaları bastırdı. Ayaklanan köylüleri geri püskürttü. Zaferin ardından Türklere sordu:

- Benden ne dilersiniz?

Türklerin dileği hazırды:

- Otlak...

Türk boylarına Şansi'de otlak verildi. 19 Hun boyu 5 bölgeye yerleşti.

Türkler zamanla Çin'in uç işlerine bakan bir generalle muhatap olmak yerine doğrudan imparatorla diyalog kurmak istediler. Artık çitayı yükseltmek amacındaydılar. Ancak bir sorun vardı:

Ortada imparator yoktu.

İ.S 3. yüzyıldan itibaren 3 yüzyıl boyunca Türklerin de söz sahibi olacağı bir dönem başlıyordu. Ünlü tarihçi Eberhard'a göre görünüm şuydu:

Hunlar artık göçebe bozkır imparatorluğu kurmak istemiyordu. Çin sülalelerinin devamı olarak bir Çin imparatoru olmayı istediler.

Tarımcıları altlarında köle yaptılar ve onları çobanlaştırdılar. Ancak tarına yatkın olanların çobanlık yapması o kadar kolay değildi. Soylu bir aileden gelen bir çoban Shih Lo bir ayaklanma başlattı. Gerekeceği tüm köle çobanları çekecek cinstendi:

Bu köle düzeni devam edemez.

Ayaklanma başarıya ulaşınca, Shih Lo, etkin olduğu topraklarda köle çoban düzenine dayalı bir yönetim kurdu.

Orhun yazıtlarında Tabgaç diye geçen devlet yapısı işte bu Çin kaynaklarındaki To-ba idi. O dönemde Bizanslılar, Araplar, Çin'e Tabgaç dediler.

Kurdıkları düzende askerliği kendileri aldı, sivil yönetimi Çinlilere verdiler. Çünkü bundan anlamıyorlardı.

Türkler yerleşik yaşama geçince tüketimi pek sevdiler. Tüketim olağanüstü ölçülerde arttı. Törenleri de pek sevdiler. Artık çadırların önünde çayıra yaslanan törenler yoktu. Sarayda altın kaseler gerektiren törenler vardı. Bir tören için 28 cm çapında 12 altın kase yapıldı. 50 santim eninde 2 milyon metre ipekli kumaş dağıtıldı. Vergi gelirlerinin büyük dilimi ne yazık ki bu tür harcamalara gitti.

To-ba'lar böyle bir sürecin sonunda egemenliği Çinlilere devretmek zorunda kaldılar.

Bu kadar tarih yeter. Az kalsın yerimizi de unutacağız... Şu an-

da Yasak Şehrin tahtlar bölümündeyiz. İç mekânlardan çıktık, güzel çatılı dış bölümlerdeyiz...

Yasak Şehrin içinde derinleştikçe çatılar beni daha çok etkilemeye başladı. Çinliler çatıları sağlam ve sanatsal tutmuşlar... Her çatı ayrıca anlatmayı gerektirecek ayrıntısal zenginlikte. Her birinin ucunda 5-6 heykel var. En önde başı tepeden topuz at üzerinde bir zat. Başındaki topuzun ayrıntılarını da çizmişler. Yüzünde az sonra başına ne geleceğini bilmeyen ama, bunu da pek umursamayan insan ifadesi var. Onu değişik hayvanlar izliyor. En arkada ise kocaman boynuzlu bir ejderha.

Çatılar için şunu söylemek abartma olmaz:

"Yasak Şehir resim ve heykel salonu..."

Çatıdan salon olur mu demeyin. Sanat için yer ayrılmışsa olur. Çatı kültürü kaybolmuş, bina tepeleri betonla sıvanmış bir ülkenin insanı olarak bu yapılar beni ayrıca çekti. Çatıların tepe noktasından başlayarak aşağı doğru, izlemesi doyumsuz ayrıntılar oluşturulmuş. Klasik bir çatı şu örgüden meydana geliyor:

En üstte çatının birleşim yerine monte edilmiş heykeller. Önde atına binmiş ilerleyen savaşçı, arkada onu izleyen öteki hayvanlar... Bunun hemen altında çatıyı tutan kalasın ucu var. Uç kısma sevimli ve vahşi bir ejderha başı koymuşlar. Üstteki yolculardan habersiz, başını eğmiş karşıya bakıyor.

Onun hemen altında da resim yapmaya uygun, yüksekliği 10-20 eni 30-40 santim kadar zemin. Böyle bir yere neler yapılmaz! Resim, resim, resim...

Kimi çatılarda ise ejderhanın başı ileriye doğru değil geriye doğru yontulmuş. Ejderha, uzanıp geldiği çatıyı bir çırpıda yiyecekmiş gibi bir hırs ve heyecanla öylece duruyor... Onun hemen altındaki kalasın düzleştirilmiş yan tarafı ise başka bir ressamın tuvali!

Dakikalarca çatı izleme alışkanlığım ilk Prag'da başlamıştı. Orada kenti tepeden gören yerlere çıkınca çatılara bakmaktan gözünüzü

aşağı indiremezsiniz. Burada ise daha farklı bir manzara var. İş çatıyla bitmiyor, onun altındaki en küçük bir boşluk bile değerlendirilmiş.

Kimi çatılarda da bağlantı heykellerinin hemen yanında çimler çıkmış. Taze çelimsiz çimlerle heykeller hangimiz daha tazeyiz yarısında!

Çatıların bittiği yerde de duvarlar ve merdivenler başlıyor. Çinliler blok halinde bir oda oluşturmaya yarayan duvarın bir bloka yaramayacağını düşünmüş olmalı ki, duvarları bölüm bölüm süsleme zemini olarak kullanmışlar. O zaman da arada duvar var yerine, arada sanat var denebilecek nefis ürünler çıkmış ortaya...

Sarayın sağ bölümündeki sergi salonlarının fazla ziyaretçisi yok. Gelenlerin çoğu tahtları izleyip gidiyor. Ne diyelim, herkes niyetinde olanı görüp gidiyor olmalı!

Sergi salonlarındaki seramiklerin üzerindeki işlemler de ayrıca görülmeye değer. Çin doğasında ne varsa, seramiğin üzerine işlemişler.

Çaydanlık kulpları, ejderha başı ya da vücudu şeklindeydi. Söz çaydanlıktan açılmışken vurgulamadan geçmeyelim. Sarayın gösterim salonlarında görevli Çinlilerin hemen tümünün yanında birer kavanoz çay vardı. Arada yudumluyorlardı.

Seramik sergi salonundan çıktım, önümde bir armut ağacı. Meyveleri o kadar güzel ve biçimli ki. Söylenmeden edemedim:

"Demek ki armudun iyisini sadece ayılar yemiyor... İmparatorların da payını unutmamak gerek!"

Bunca laf etmeme karşın alt dallarda iyice olgunlaşmış, düştü düşecek armutlardan birini de ben kopardım...

Ağaçlar daha çok sarayın dış duvarına yakın bölümlerde. Buradaki iç duvarlar da ilk halini koruyor. Çinliler daha çok turistin geldiği bölümleri restore etmişler, kolay izlenir hale getirmişler ama, bu bölümler daha çok şey anlatıyordu.

Kimi duvarlar vardı ki, sanki açılmamış kitap kapağı. Kalın, yarı boyasız, yarı kızıl renkli, yüzyılları eskitmiş bir duvar. Aç açabilirsen...

Bu kıyı duvarlarının çatısındaki heykeller ve ötesi de insana farklı şeyler söylüyor. Hani o çatının hemen ötesinde biri varmış da aniden çıkıp gülücük fırlatmakla ok fırlatmak arasında bir şeyler yapacak. Hangisi? Kestiremiyorsunuz...

Sağ bölümdeki sergi salonlarının imparatorluk dönemlerindeki adları, işlevlerini de anlatıyor:

Genç prenslerin sarayı, dokuz ejderha paravanası, imparatorluk üstünlüğünün salonu, barışcıl yaşlılık çağının sarayı, oturma sarayları... Bu bölümün en dibindeki ziyarete kapalı yerin adı ise sedef cariyeye kuyusu...

Sol bölümde çoğunluğu kapalı yerlerin adlarını da verip, sarayın organizasyon şeması hakkındaki bilgileri de tamamlamış olalım:

İmparatorluk depoları, hazine, imparatorluk hanesinin büroları, barış ve huzur sarayı, zihnin işlenmesi salonu, saray mutfağı ve saray kışlası...

Saatler süren Yasak Şehir turundan sonra içimde çok kalabalık bir yalnızlık hissettim. Onlarca şey doldurdu kafamı. Sarayın yapısı, gördüklerim sanki konu başlıkları gibiydi. Her birini ayrı ayrı incelemek gerekiyor.

Bütün dünyanın "Son İmparator" filmiyle tanıdığı Yasak Şehir turunu burada keselim. Buranın çağrıştırdıklarının tümünü kâğıda kaleme dökersek adını da değiştirmek durumunda kalacağız:

Yazsak Şehir...

ÇAY COCA-COLAYA KARŞI...

Her Çinlilin tartışmasız inandığı bir gerçek var:

-Çay kutsaldır.

Çin, çayın atayurdu. "Çay" da İngilizcedeki "tea"de Çince. Kuzey Çin'de "ça" diyorlar, Güney Çin'de "te". İngilizler güneyden alıp, "tea" demişler, biz kuzeyden alıp "çay" demişiz...

Su parayla ama, çay bedava.

Otel odalarında en az 4-5 bardaklık hazır çay termosifonları var. İstedığınız kadar içebilirsiniz. Ama su içmek isterseniz, minibardan alın, bedelini ödeyin.

Çin gezim boyunca başlıca dostum çay oldu desem, abartmış sayılmam. Onunla akla gelecek her yerde karşılaştım...

Şian'da turistlerin en çok ilgisini çeken iki yer var. Biri ulusal müze, öteki buda mabedi.

Buda mabedinin önünde 60 yaşlarında bir Çinli.

Pantolonu, gömleği ve ceketini neredeyse aynı desen ve renkte. Boynunda da bir kavanoz asılı.

İçi açık sarı çayla dolu.

Sordum:

-Çaya bu kadar mecbur musun?

Güldü:

"Çay hayattır."

-Tamam hayattır. Ama sürekli boynunda taşımak zorunda mısınız?

Çin işi yanıtladı:

"Yanımda çay taşıyıcı bulunduracak param yok..."

"Peki" deyip pes ettim.

Şanghay'da bir taksi şoförü. Arka koltukta oturan müşteri ile arasında metalik bir bölme var. Yan tarafında da kocaman bir kavanoz. İçinde çay. Karanfil tanecikleri serseri balıklar gibi taksi sallandıkça çalkalanıyor.

Sordum:

-Sürekli içer misiniz?

Yanıtı, bizim rakıcıların, "Akşamdaaaan akşama" deyişi gibiydi: "Hayır, 10-15 dakikada bir..."

Pekin, Şanghay, Şian, Urumçi'de kiminle görüşmeye gitsem, görüşmek istediğim kişiden önce çay geldi. Bu tür görüşmelerin yapıldığı salonun sehpaalarının üzerinde, kapaklı, büyük fincanlar var. Bir genç kız, kocaman bir termosla içeri girip, fincanı dolduruyor. Ardından 15 dakikada bir ekleme.

Akşam yemeklerinin ilk ve son içkisi de çay.

Böylece, "Ne içersiniz" faslına gerek kalmıyor. İçmek istediğiniz kadar çay sık aralıklarla fincanınıza konuyor.

Tiananmen Alanı Pekin'deki başlıca uğrak yerimdi. Pek çok yere geçiş için bu alanı ve etrafındaki çevre yolunu kullanmak şart. Alana her gelişte farklı bir yönü dikkatimi çekti. Belki de bir günü başlı başına alanı dolaşmaya ayırmak gerekti ama, değişik gelişlerle farklı gözlemlerde bulunmak da fena yöntem değildi...

Alanın tüm bölümleri Çin tarihinden bir yaprak. Tiananmen Kapısı'nın kürsü olarak da kullanılan bölümünün hemen arkasındaki merdivenden Yasak Şehir'e gidiliyor. Bu merdivene inmeden sol tarafta, uzunca bir kuyruk gördüm. İnsanlar yanaşık düzen, iç içe. Eller ileri doğru uzanmış. Arada bağırmalar.

Biraz yaklaşınca öğrendim ki, oraya bir coca-cola satış masası yerleştirilmiş. İki fiçi cola önünde insanlar kuyruk olmuş.

Kolayı alan, bir zafer kazanmış edasıyla çıkıyor. Arada plastik kola bardağıyla hatıra resmi çektirene bile rastladım...

Şian'dan Urumçi'ye, Urumçi'den Şanghay'a giderken uçakta ikram edilen tek içecek de kutu kola idi. Oysa ben, sıcak, sarı, Çin fincanında bir çayı tercih ederdim.

Kısacası "tüketim" doğal olarak Çin'i de etkisi altına almış. Buna doğrudan karşı çıkmak olası değil. "Kardeşim, çay daha sağlıklı, insanlar cola yerine çay içsin" deseniz de kola alışkanlığı yerleşince,

sözün anlamı kalmıyor. Çin'de, çayın anavatanında coca-cola, çayı zorluyor.

En azından gençler arasında kola alışkanlığı giderek yayılıyor. Amerikalıların bir iddiası var:

-Biz bir ülkeye coca-colayı soktuk mu, tamam demektir. Devamı Amerikan kültürü olarak gelir. Bizim çok fazla çaba harcamamızı gerek kalmaz...

Ancak, Çin'de bu geleneksel yaklaşım çok tutacak gibi görünmüyor. Zira, Çinliler bu konularda tutucu...

4 bin yılı aşan yazılı kültürün de etkisiyle, toplumsal yaşamı etkileyen her nesnenin, olgunun edebiyatı, şiiri, tarihi de oluşmuş... Çin tarihine başvurup, "arkadaş çayla ilgili ne var ne yok" dediğinizde, tarih baba, "önce bir geç otur, soluklan, bir fincan çay iç, ayrıntılara başlarız" diyor, devam ediyor...

Çinliler, çayı İÖ 28. yüzyılda keşfettiler. Başlangıçta tören ve ilaç içeceğiydi. Zamanla üretimi arttı, çeşitlendi, günlük yaşama girdi. Çayın şu faydalarının olduğuna inanılıyor:

Cildi temizler, gerer, kan dolaşımını kolaylaştırır, yorgunluk ve depresyonun etkisini düşürür, bedenin tüm uzuvları arasındaki iletişimi kolaylaştırır, vücuttaki alkol, nikotin gibi maddelerin kolay atımını sağlar, hastalıklara karşı vücut direncini arttırır, hazmı kolaylaştırır, dişleri güçlendirir, susuzluğu giderir.

Bin yıl önce yazılmış ve günümüze kadar gelmiş çay üzerine kitaplar var. Batıdaki törenler için şarap ne ise Çin için de çay o. Tarifleri de doğal ve felsefi:

Suyla yapraklar buluşur ve içecek olur.

Çinli şair Le Chilai, "Özgür Çaya Methiye" şiirinde bakın çay gerçeğini nasıl özetlemiş...

Bu dünyada üç şeyden yakınılsa yeridir:

En iyi gençlerin, yanlış eğitim yüzünden mahvedilmesi

En iyi resimlerin, kötü bakışlarla lekelenmesi

Ve en iyi çayın, yanlış yöntemler yüzünden ziyan edilmesi.

Şair, çay deyince, "önce dem" diyenlerin kıdemlilerinden olsa gerek...

İşi abartan Çinliler de şöyle bir deyim geliştirmişler:

Bir cinayet bağışlanabilir ama, çay servisindeki bir kusur asla bağışlanamaz.

Çin tarihi, bitkiler dünyasında çaydan daha büyük etkisi olan bitkinin bulunmadığını iddia ediyor.

Gelelim çayın efsanesine... Uzakdoğu'da her şeyin efsanesi olur da çayın olmaz mı?

Efsanemiz 6. yüzyılda geçiyor...

Budistrahip Darma, uykudan kaçmaktadır. Gözlerini hiç kapatmamak için olağanüstü çaba harcar. Böylece tutkularını yenmiş olacaktır. Bedenine gem vurup onun isteklerine boyun eğmemek rahip için bir yaşam biçimi olur. Uyumadığı gibi yeme içmede de nefsini hizaya getirmeye karardır. Sadece yapraklarla beslenir. Kutsal gökyüzünün altında, nefsin kontrol edebilen tek kişi kendisi olacaktır ve bu, çevresinde kendisine duyulan saygınlığın artmasını sağlayacaktır.

Bir gün o korktuğu, yaşamayı hiç istemediği an başına gelir, gözleri kapanır. Uyuyakalır.

Uyanınca çılgına döner. Kendisine olmadık hakaretler yağdırır:

"Alçak, hain... Bu mu senin nefsin hâkim olma yeteneğin. Eyy uyku, seni nefretle kovdum. Nasıl girdin gözlerimin içine, göz kapaklarımı kapattın..."

O an, gözleri aklına gelir. Evet, evet gözleri kapanmasaydı, uyku da bedenine giremeyecekti. Hiç düşünmeden bir çırpıda gözkapaklarını keser atar.

Darma'nın gözkapakları toprağa düştüğü an kök salar. Kökler kısa sürede dala yaprağa bürünür ve çay olur. Darma, kapaksız gözleriyle olup bitenleri hayretler içinde izlemektedir.

Yapraklardan bir demet koparıp, kaynamış suyun içine atar. Suyun rengi kısa sürede sarıya dönüşür. Bildiğimiz çay olur. Darma, çayı yudumladıkça bedeninin zindeleştğini hisseder. Kaynamış su bitince öylesine diri, canlı hale gelmiştir ki, yaşadıklarını çevresindeki herkese anlatır... O güne dek, törensel bir içecek olan çay, artık toplumun yaşamına yerleşmiştir.

Bizde de çay üretimi Cumhuriyet'in ilk yıllarında yöresel kalkınma için sürdürülen araştırmalar çerçevesinde gelişti. Rize deyince aklıma ilk şu ikilik gelir:

Durup dururken Rize,
Bir bardak çay sundu bize...

YAZLIK SARAYDA RESİMLERİN SALTANATI

Yasak Şehir gelenleri ne kadar gizemli bir iticilikle karşılıyorsa, yazlık saray da öylesine bir sıcaklık ve hazır davetiye ile kapılarını açıyor.

Çin'in çok eski zamanlarında imparatorlar kış dönemi çalışmalarını Yasak Şehir'de, yaz dönemini ise bu sarayda geçirirlermiş.

7-8 metrelik renkli süslemelerle dolu bir giriş. Burada da ikili tarrife. Çinlilere 10 yuan, yabancılara 35 yuan.

Girişteki tropikal ağaçların her birinin yüksekliği 15-20 metreyi buluyor. Onların hemen sonrasında önce deniz rüzgârı sonra da göl başlıyor. Artık birkaç dakika önceki Pekin havasından çok farklı bir ortamdayım. Gölün ortasından iki tarafı birbirine bağlayan köprü 700 yıllık.

Yasak şehri dolaştıktan sonra burası için heyecanımı yitirebileceğimi düşünmüştüm ama, yanılmışım. Girişteki havanın ardından 800 metrelik yürüyüş koridoruna girince her şey değişti. Genişliği yaklaşık 2 metre, her tarafı ahşap koridor için dünyanın en geniş resim salonlarından biri demek abartma olmaz.

Tepede her 2 metrede bir kolon var. Bir kolon ne demek?

En az iki resim tuvali demek. Ön ve arka yüzü her türlü ayrıntının sanat edildiği resimlerle süslü. Orada öğrendim ki her kolonun ön ve arka yüzü bir Çin kitabını konu ediyormuş. Aman Tanrım, bir kitap böylesine çoğaltılabilir böylesine ölümsüzleştirilebilir.

Kolonların yanında da Çin'deki günlük yaşamı anlatan resimler var.

Dağ, kuş, ağaç, ırmak, bunlarla haşır neşir insan...

Arada bir yuvarlak genişlemeler dikkati çekiyor. Her genişleme ne demek?

Daha çok resim demek...

Bu bölümlerde resim alanları biraz daha genişlemiş. Konularda çok farklılık yok ama, yine de her resim yeni bir başlangıç. Birbirini tekrarlayan resimler olsa bile, onların insanda duyumsattıkları birbirini tekrarlamıyor.

Genişleyen alanlardaki resimlerin bazıları da savaş figürleri. Bunun elbette yadırganacak bir yanı yok. Çin geleneksel sanatında savaşın yeri olmayacak da neyin yeri olacak! Buradaki savaş figürleri de Çin'in tarihindeki ünlü savaşları anlatıyormuş.

Koridordaki resim kümelerinden birinin önünde durdum, dakikalarca izledim. En üstte uçan kuşları sonsuzluğa uğurlayan bir resim. Mavi gökyüzünün altında kırmızı başlı kuşlar göç yolunu tutmuş, dolu dizgin uçuyor. Ahşap bölmenin ana sorumlusu olarak görünen yerde iki uçtan gelen ırmağın ortasında suyla haşır neşir insanlar. Demek ki böylesine doğayla iç içe güzel resimler yapmak için iki temel şey gerekiyor:

1- Güzel bir doğaya sahip olmak...

2- Onunla barışık olmak...

Yazlık sarayın 800 metrelik resimli bölümünün bir başka durağındayım. En üstte Çince yazı. Dört sembol yan yana. Biri bale yapan kişiyi, öteki birdirbir oynayanları, yanındaki kaval çalan kepenekli çobanı, sonuncusu da bacak bacak üstüne atmış elleri çenesinde düşünen bir kişiyi andırıyordu.

Onun altındaki tablo, kıyıları dantel işlemeli, üzeri sandallı kıvrımlı, gerisi dağlı bir ırmak.. Ortada bir tepe, önünde on kadar insan, bir bilgenin etrafında tartışıyor. Hemen arkada gövdesi kıvrımlı bir ağaç var. Ağacın dalları klasik Çin sanatının kıvrımlı yansıması. Sağ geride bahçesi ve bahçe kapısı motifli ayrı bir manzara var. Manzara'yı izlerken bir kitap okuyor gibi oluyorsunuz. Tartışan insanların etrafında köpek ve tavuklar doğayı tamamlıyor.

Bir başka resim, oval bir çizgi... Ahşap kıvrımların içinde ne olur? Tabii ki resim. İki kişi karşı karşıya, çok ciddi bir tartışma halinde. Sol geride onları sütun gerisinden izleyen bir kişi var. Bu bö-

lüm tam çatı altında. Hemen onun altında da ince parmaklıklar var, gerisinde asma dalları yukarı çıkıyor...

Göl dibindeki mermer yükseltinin incecik boşluklarından otlar fışkırmış... Gölün üzerinde de nilüferler yüzüyor.

Mermerin tarih derinliği, nilüferlerin gülüşü beni, Marco Polo'nun anlatımındaki Çin saraylarına götürdü...

Marco Polo'nun geziler kitabının birinci bölümü Çin'e uzanan maceralı yolculuğu boyunca yaşadıklarını anlatır. İkinci bölüm ise Çin'i de içine alan Asya imparatoru Kubilay Han'la başlar. Üçüncü kitabın ilk paragrafı ise Hindistan'dır.

Biz coğrafyamızın dışına çıkmayalım, Çin'i kasıp kavuran Moğol döneminin Kubilay Han'la ilgili bölümünden saray havası alalım:

"Büyük Kağan aralıktan şubata değin yılın üç ayını Cathay ilinin yukarısında, kuzeydoğusunda bulunan büyük Hanbalık (Pekin) kentinde geçirir. Kentin yeni bölümünün güneyinde Kağan'ın sarayı bulunmaktadır. Derin bir çukur ve iç içe duvarlarla çevrili olan bu saray bir dikdörtgen biçimindedir. Sarayın dış duvarlarının her kenarı sekiz mil uzunluğundadır. Her duvarın iki köşesinden eşit uzaklıkta bulunan giriş kapılarının önünde ülkenin her yöresinden gelen insanlar toplanır. Bu dış duvarın içinde, bekçilerin yerleştirilmesi için duvar boyunca uzanan bir mil genişliğinde bir açıklık vardır...

Duvarların arasında kalan, yapıların kaplamadığı alanlarda zengin çayırılar oluşturulmuştur. Çayırılardan içinden geçen yollar yerden üç ayak yükseltilmiştir ve taşlarla döşenmiştir. Böylece bu yollarda çamur olmaz, yağmur suyu birikmez, yağmur yağsa da akar gider ve çayırılar sulayarak daha iyi yeşertir.

Çevresi dört mil olan bu son duvarın arkasında bulunan büyük kağanın sarayı öylesine görkemlidir ki dünyada bir eşi yoktur. Sarayın tabanı yer düzeyinden on karış yukarıdadır...

Sarayın büyük salonlarının, odalarının duvarları, altın yaldızlı ejderha oymaları, savaşçıların, kuşların, dört ayaklı hayvanların yontularıyla ve savaş betimlemeleriyle süslenmiştir. Sarayın dört bir yanın-

da uzun mermer basamaklarla sarayı çepeçevre çevreleyen mermer düzeye çıkılmaktadır. Giriş salonu şaşırtıcı biçimde büyük ve geniştir. Şölenlerde, kalabalık toplantılarda kullanılır. Sarayın özel düşünmüş ve olağanüstü güzellikte pek çok odası vardır. Camlar o denli incelikli işlenmiş ve o denli saydamdır ki bir kristali andırırlar. Sarayın ana yapısının arkasında, içinde kağanların hazinelerinin, altın ve gümüş külçelerin, değerli taşların, incilerin ve sandıklar dolusu altın ve gümüşün korunduğu pek çok odaları olan büyük yapılar vardır. Kağanın karılarının ve odalıklarının kaldığı yerler de oradadır. Kağan böylesine güvenli ve dışa kapalı bir ortamda hiç rahatsız edilmeden, dinginglikle tüm işlerini görebilir.

Kağan'ın sarayının karşısında en büyük oğlu Cengiz'in oturduğu, benzer biçimde yapılmış bir saray daha vardır. Sarayın kuzey yönünde, saraydan pek uzakta olmayan ve sarayın bitişiğindeki duvardan bir ok atımlık uzakta bulunan, yüksekliği yüz adım ve çevresi yaklaşık bir mil olan toprak yığılarak sonradan oluşturulmuş bir tepe vardır. Bu tepeye her zaman yeşil kalan en güzel ağaçlar dikilmiştir. Büyük Kağan nerede güzel bir ağaç yetiştiğini duyarsa bu ağacı yerinden söktürüp fillerle getirterek bu tepeye diktirir. Tepeye her zaman yeşil kaldığı için 'yeşil dağ' adı verilmiştir..."

Marco Polo'nun Çin anlatımında verdiği ayrıntılar gezi gözlemciliğinin de dikkati çeken detayları...

Bir başka resim... Aman tanrım bu nasıl savaş. Etrafı ağaçlı engebeli bir arazide onlarca atlı karşı karşıya... Nasıl savaşıyor. İnsan, bu savaştan canlı çıkmaz, diyor.

Kıyıya yanaşan çok kocaman, ördek biçimli tekneler seyirlik yolcu indirip bindiriyor. Hemen arkada tepeleme ağaç bir tepe... Öndeki teknenin ardında bir başkası var.

Göl üzerindeki tekneçiklerin her biri ayrı biçimde. Tümünde ayımsız ejderha başı var. Çinin nüfusu 1 milyar 300 milyon ama, Çin'deki ejderha kafalarını saysak belki Çin nüfusundan fazladır. Her birinin rengi de ötekine benzemiyor. Turuncu, beyaz, mavi, yeşil...

Uzakta bir köprü var. Simetrik kemerlerle inşa edilmiş, öndeki manzara, ötesi için her türlü güzelliği akla getiriyor.

800 metrelik koridoru doyasıya yaşayarak dolaşsam 800 kilometre olurdu...

Yürüyüş koridorunun sonuna doğru sağda imparatorun yatak odasının olduğu bölüm var. Villa yavrusu gibi bir yer. Önü nedense geyik heykelleriyle süslü. Onun devamında kaç kat olduğunu saymadığım kuleye çıktım. Çık çık bitmez. İki taraflı merdivenler var, ortada oturma yerleri...

Tepeye ulaşınca dev bir buda heykeli karşıladı beni. İkisi başının üzerinde, ikisi göğsünde, ikisi eteklerinde, ikisi ayaklarında, her iki tarafında da ayrıca sekizer tane olmak üzere tam 26 kol saydım. İçeride fotoğraf çekmek yasak. Buda heykeli etkileniyormuş. Ee bu kadar çok kolu olan budaya bir şey demek zor olacağı için yasağa da uymak durumundayım.

Buda heykelinin hangi tarafından baksan başka görüntü veriyor. Bu kadar çok kol insanda olmadık çağdaşimler yapıyor. İster Çinlilerin her tarafa kol atma duygusu deyin ister kendilerini çok iyi kolluyorlar deyin!

Tabii ben de ayrıca takılmadan edemedim:

Bu kaç kol Buda,

Bir kısmını buda...

Kuleden usul usul aşağı indim. Göl kıyısına geldim. Kıyısı yeşil bir kuşakla örülü göle girme yapan mermer gemi turistlerin başlıca ilgi odağı.

Mermer geminin anlatılan öyküsü şöyle:

Çin'in eski dönemlerinde kraliçe mermer bir gemiye binmek istiyor. Etrafindakiler bunun çok zor olduğunu anlatıyorlar. Kraliçe dinlemiyor. İlle de mermer gemi isterim diyor. Çevresindekiler çaresiz, 'madem ki istiyorsunuz, peki yapalım' diyorlar. Mermerden gemi inşa ediliyor. Önce bu göle indiriliyor. Tabii indirilir indirilmez gölün dibine...

Kraliçe gördükten sonra, tamam diyor. Artık mermer gemi için zorlamıyor. Ama gemiyi de gölün kıyısına getirip monte ediyorlar.

Gemiyi görmeye gelenler öyküyü dinledikten sonra gülümseyerek içeri giriyor. Her tarafı mermer geminin güvertesinde, iç bölümlerinde dolaşıp çıkıyor.

Gölün yanından sağ tarafa doğru ilerledim, karşıma bir kitapçı çıktı. Kitapçıda satılanların çoğu koridordaki resimlerin kitapları. Devamında suni bir tepe var. Çıktım, ötesi kapalı... Tepenin hemen yanında dev ağaçların arasında yeni bir göl. Küçücük. Yeşil suyun içinde yüzenler, etrafında el ele sevgililer...

Yazlık sarayın bir başka önemli bölümü, Çin resim sanatının örneklerinin de satıldığı kitapçılar... Burada, yazlık sarayda ahşap üzerinde gördüğüm resimlerin kâğıt üzerinde olanları satılıyor. Zaten Çin resmine asıl özelliğini veren özel kâğıtlara yapılmış olanlar...

Burada kısa bir resim molası verelim...

Çin resim sanatı, gezinceleme boyunca tanık olduğum özelliğin tipik bir yansıması:

Çin tipi!

Ancak bu klasik bir "tip" değil. Kâğıdından, mürekkebine, resim anlayışından resim yapma yöntemine kadar hemen her şey Batı'da gördüğümüz, bizim de esinlendiğimiz anlayıştan farklı.

Kâğıttan başlayalım... Bugünkü anlamda ilk kâğıdın bulucusu olarak kabul edilen Çinliler, resim için de iki temel tipte kâğıt üretmişler. Birinin adı, mien, ötekinin adı şüan. Mien, daha kalın, manzara resimleri için kullanılıyor. Şüan ise ince ve çiçek, kuş, kadın resimleri için kullanılıyor.

İnce kâğıt yüzyıllar boyu pencere camı olarak da kullanılmış. Kâğıdı güneşe tutunca loş bir ışık sızıyor. Çinliler küçük pencereler yapıp, kâğıtları cam niyetine takmışlar.

Kalın kâğıtlar ise kimi yerlerde halı niyetine kullanılmış. Sözü'n kısası Çinliler kâğıdı bulunca haklı bir gururla her yere sürmüşler!

Resme geçelim...

Çinliler, Çin yazısının kökeninde resim sanatlarının yattığını söylüyorlar. Çin yazısı da yakın zamana kadar fırça ile yazılıyordu. Tarih babanın evrensel olarak söylediği şu:

İnsanlık önce resim yoluyla anlaştı. Çok eski çağlara ait mağaralardaki ilkel resimlerin kökeninde anlaşma kaygısı var.

Bu yaklaşım elbette Çin için de geçerli. Çinliler, resimden yatay geçişle yazıyı üretmişler. Çin alfabesi oluşturulurken resimden esinlenilmiş.

Resim sanatı Çinlilerin günlük yaşamına Konfüçyüs döneminde "herkese eğitim" hakkının kabul görmesiyle girdi. Resim için kullanılan mürekkep, bizim de dilimize yerleşmiş olan çini mürekkebi. Bu mürekkep çam ağacı dallarının kömürleştirilip, zamlarla karıştırılması yoluyla elde ediliyor. Çam dalının kalınlığı, dalın kesileceği zaman ve çam cinsi özel olarak belirleniyor. Renkli boyalar ise minerallerden üretiliyor.

Bir ressam nasıl resim yapar?

Çin'deki geleneksel resim yapma yöntemi şu:

Ressam, resim gezisine çıkar. Ülkenin dört bir yanını dolaşır. Belli yerlerde durur, günlerce gözlem yapar. Gerektiğinde bir ağacın dalı üzerinde günlerce kafa yorar. Sonra evine ya da resim yaptığı yere gelir. Yapmak istediği resimleri kafasında tamamlar. Resim kâğıdının başına oturduğunda, aslında resim bitmiştir.

Bu aktarımımız sıradan bir değerlendirme değil. Zira, ressam fırçasını alıp resme başladığında tamamlaması gerekir. Çünkü yarım bırakırsa hazırladığı mürekkebin rengi değişebilir, kâğıt da yarım bırakmayı kesinlikle kabul etmez.

Bir de fırçayı kullanma yöntemi var ki sormayın. Türkçedeki de-yime gönderme yapmak gerekirse şöyle diyebiliriz:

Atılan fırça geri alınmaz!

Batı tipi resim yapma yönteminde olduğu gibi fırça darbelerini çeşitlendirmek, gerektiğinde ilk fırçanın izini ortadan kaldırıp resmin akışını değiştirmek olanaksız. Tek fırça darbesiyle amacınıza ulaşmak

durumundasınız. Fırçayı kâğıda değdiren ressam dönüşün olmadığını bilir.

Hayalle tek vuruş birleştiginde ortaya gerçekten de diri bir resim çıkıyor. Bu durum beraberinde Çin resminde Batı tipi bir perspektif kaygısının olmamasını getiriyor.

Ağaç kümelerinin altında uçurum, uçurum bir ırmağa akıyor, ırmağın kıyısındaki evlerin üzerinden kocaman bulut dalgaları geçiyor...

Başta resim sanatıyla Çin yazısının iç içe olduğunu vurguladık ya, bu iç içelik değişik biçimde devam ediyor. Çin resimlerinin büyük çoğunluğunda yazı da var. Sanatçı, resminin yanına kendi yazdığı ya da başkasına ait sevdiği bir şiiri ekleyebiliyor.

Çinlilerin bir iddiası daha var:

Çin resmi bakılmaz, okunur...

Haklı bir değerlendirme. Bunun birkaç nedeni var. Birincisi, Çin resimlerinin pek çoğu öykülü. Çin tarihinin önemli bir dilimini oluşturan efsanelerin resimleri de oluşmuş. Pek çok efsane resimlerle deyim yerindeyse kitaplaştırılmış. Bunun yanında efsanelere, coğrafyalara dayalı olmayan resimler de yapılmış. Kadın resimleri Çin sanatının ayrı bir bölümünü oluşturuyor.

Resim yapma yöntemi olarak fırçanın rolünü aktardık ama, Çin'de resim salt fırça ile yapılmıyor. Yöntemlerden biri şu:

Üfürme...

Evet evet üfürme... Bunun için önce resim yapılacak kâğıt zemin güzelce hazırlanır. Mürekkep kâğıdın bir köşesine akıtılır. Mürekkebin kâğıt üzerinde izleyeceği yola yön verilir. Bunun için kâğıdın eğimleriyle de oynanır. Ortaya kısa sürede güzel bir resim çıkar.

Gerek fırçayla gerekse üfürmeyle resim yapan kişilerin bu işi kısa sürede gerçekleştirmesine bakıp, "20 dakikalık resim" demek doğru olmaz.

Klasik bir örnektir ama, yeri geldi aktaralım...

Bir heykel sanatçısı ağacı almış ve yarım saatte güzel bir heykel

yaratmış. Onu izleyen biri hemen satın almak istemiş. Sanatçı bir fiyat söyleyince alıcı bozulmuş:

- Yarım saatlik iş için bu kadar para istenir mi?

Sanatçı yanıt vermiş:

- Arkadaş, ben 30 yıllık sanatçıyım, bu heykel 30 yıl artı yarım saatin ürünü!

Çin resim sanatı zaman zaman kesintiye uğramış. Ya da dönemin özelliğine göre farklı mesajlar içermiş. Yakın tarihin en büyük kesintisi kültür devrimi diye adlandırılan, bugün aklı başında hemen tüm Çinlilerin "karanlık yıkım dönemi" dediği süreç. O dönemden tüm aydınlar, sanatçılar gibi ressamalar da payını almış. Tümü ağır işlere gönderilmiş. Domuz çiftliklerinde çalıştırılanlar olmuş, fabrikalara götürülenler kendilerini daha şanslı hissetmiş. Okullar tatil edilmiş.

Okulların tümü kapatılmış. Tabii diploma sahibi olmak isteyenler de sınırsız bir özgürlükle istedikleri okulundiplomasını almış. Herkese diploma basmışlar.

"Okumanıza gerek yok. Mao'nun kırmızı kitabı hepimize yeter. İlle de üniversite bitirmek istiyorsanız, alın size diploma" demişler!

Uzak geçmişten de bir örnek vermek gerekirse, Yüen hanedanı döneminde Çinli ressamalar hiç insan resmi yapmamışlar. Moğol kökenli olan Yüen sülalesini zamanla kendi içlerine alıp Çinlileştirse-ler de o dönemde bambu ağaçları ağırlıklı, insansız doğa resimleri çizerek şu mesajların ulaştırıcısı olmuşlar:

"İşgal altındayız, ortalık ıssız. Ama bizler bambu ağaçları gibiyiz. Bambu ağacı dimdiktir. Rüzgârda, fırtınada eğilebilir ama, onları alt etmesini bilir. Fırtına dinince tıpkı bambu ağacı gibi dimdik olur..."

Çin resmine Çinin yazılı tarihinin bir parçası desek abartmış olmayız. Çin'in yazılı tarihinde, gördükleri her şeyi not eden askerler, tacirler, elçiler, din adamları ve gezginler, Çin'in ve bu ülkeyle ilişki içinde olan ulusların tarihinin altyapısını oluşturuyor. Tarih baba, yukarıda saydığımız meslek gruplarının not ettiklerini toplamış, "elini-

ze sağlık" deyip onları göndermiş, sonra da zamanı süzgecinden geçirmiş.

Resim de bu halkanın bir parçası. Örneğın, Çin düğümü diye adlandırılan bir yöntem, yüzyıllar önceki resimlerden taranmış ve ortaya çıkarılmış.

Kitapçıdan çıktım, resimlerin arasında daha hızlı bir tur daha attım. Bu kez çoğuyula tanıştım. Resimler arasında doğal olarak aklıma sık sık Konfüçyüs ve öteki Çin bilgeleri geldi. Arada kendimce amatör ekleme çıkarmalar da yapmadım değıl. Şu söz ne güzel:

Bir yıl sonrasını düşünüyorsan, tohum ek

On yıl sonrasını düşünüyorsan, ağaç dik

Yüz yıl sonrasını düşünüyorsan, toplumu eğıt..

Resimler arasında dolanırken, ben buna bir ek yaptım:

Bin yıl sonrasını düşünüyorsan, sanatçı yetiştir.

Gerçekten de Çinli sanatçılar, binlerce yıl öncesinden bugüne selam gönderiyorlar, ölümsüzlüğün sırtına ermiş durumdalar. Tabii bu durum salt Çinli değıl tüm dünya sanatçıları için geçerli.

Çinli ressamılar bilgeliğı de elden bırakmamış. Değışik akımlar içinde bilgin ressamılar grubu da oluşmuş. Gruplar zamanla kullanılan biçime, sanata göre de değışmiş. Örneğın çam ağacının yapılış biçiminde buluşan ressamılar bile ayrı bir çizgi oluşturacak aşamaya gelmiş. Kimi ressamılarsa şiirle resmi buluşturmışlar. Bir sanatın ötekiyle dansı ne güzel...

Ressamılar çağın kimi tabularını da zorlamışlar. Örneğın, kırmızı. Evet kırmızı renk... Çinlilerin yaşamında ve tarihinde kırmızı rengin önemi anlamı çok büyük. Bu rengin uğuruna inanılıyor. Eski dönemlerde ancak imparatorun karşısına çıkanlar kırmızı rengi giyebilirmiş. 15. yüzyılda dönemin (tabii ki bugünün de) ünlü ressamı Dai Jin, bir balıkçıyı kırmızı ceketle kâğıda aktarmış.

Vayyy sen misin bunu yapan. Derhal saraydan kovulmuş. O da

memleketi Hangzhou'ya gitmiş, romantik ressamı adı altında ayrı bir grup kurmuş...

Yazlık saraydan ayrılmak hiç de kolay olmadı. Son bloka veda ederken, bir resmin doğal çerçeve olarak kullanılan ağaç bölümünü, avuçlarımla içiyle iyice kavrayıp sardım. Bu kadar yetmez, doğallığıyla bir öpücük kondurdum...

TIANANMEN: 40 HEKTARLIK GÖKSEL BARIŞ ALANI

Tiananmen alanı, Pekin'le hatta Çin'le özdeşleşmiş, dev bir merkez. Alan sözcüğü burasını tam olarak anlatmıyor.

Genişliği tam 40 hektar.

Kimi ülkelerde siyasal başkentle, ekonomik ve kültürel başkent ayrıdır. Türkiye'de, siyasal başkent Ankara, ekonomik başkent İstanbul olduğunu söylesek yanlış bir değerlendirme yapmış olmayız. ABD'de de ülke Washington'dan yönetiliyor ama, ekonomiye New York Borsası yön veriyor. Brezilya'da Brasil siyasi başkent, Sao Paulo ekonomik başkent, Rio kültürel başkenttir. Komşumuz Bulgarlar, "Sofya siyasi başkentimiz, Varna turizm başkentimiz, Rusçuk da Tuna başkentimiz" derler...

Çin'de ise temel başkent Pekin. Ancak Şanghay'ın ayrı bir önemi olduğunu vurgulamak gerek. Şu kadarını aktarsak sanırsız genel görünümü vermiş oluruz; ülkenin tepesine gelenlerin hemen tümü Şanghay Belediye Başkanlığı görevinden geçmiş oluyor!

Ülkenin kalbi ise Tiananmen'de atıyor. Tian sözcüğü Çince, gök, insanları yöneten yüce güç, gökteki tanrı anlamına geliyor. Tiananmen'i Türkçeye şöyle çevirdiler:

Göksel Barış Kapısı...

Alan 17. yüzyılda inşa edilmiş. Adını, alanın kuzey ucundaki Yasak Şehrin giriş kapısından alıyor. Bu kapının adı Tiananmen.

İmparatorluk sarayının kapısının adı neden Göksel Barış Kapısı olur?

Şu yüzden:

Çin imparatorları, kendilerinin Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanıyorlardı...

Çin'in bu anlayışının Avrupa'daki aydınlanma akımına da yardım-

cı olduğu söylenir. Egemenliğin, gökyüzünden yeryüzüne indirilmesi gerektiğini düşünen aydınlanmacılar, Çin'in bunu bir şekilde başardığını düşünüp, etkilendiler.

Alan, 17. yüzyılda inşa edildi ama, bugünkü büyüklüğüne 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra ulaştı. 1958'de eski büyüklüğünün dört katı kadar genişletildi ve bugünkü halini aldı.

Alanı ve etrafını dolaşsanız, Çin tarihinin önemli bir dilimine tanık olduğunuzu söyleyebilirsiniz. Alana adını veren Yasak Şehri anlattık. Şimdi biraz alanın etrafında ve içinde dolaşalım...

Yasak Şehrin ilk kapısının üstünden Tiananmen alanına baktım... Bir denizi seyrederek gibi... Bir uçta Devrim Müzesi bir tarafta Halk Meclisi, tam karşıda Mao'nun Anıtmezarı. Ortadaki devasa alanın bana en yakın bölümünü, Yasak Şehrin hemen önündeki kanallar ve köprüler süslüyor. Bu bölümü çok gidiş gelişli cadde izliyor, devamında alan başlıyor. İnsanlar kımıldayan ağaç dalları gibi duruyor. Hani insan bir arkadaşına Tiananmen Alanı'nda buluşalım, dese herhalde bir haftada kavuşamaz. Alanın ortasından da etraftaki kocaman binələr, bir geminin ucundan taa uzaklardaki belirtilere bakıp, kara göründü diye bağırmaı gerektirecek kadar uzak ve küçük duruyor...

Alanın yasak şehirle kesiştiği yerin dibinde Coca Cola makinesi var. Sürekli kuyruklu.

Pek çok kişi, kapıdan alana bakıp hatıra fotoğrafı çektiriyor. Burası aynı zamanda dev bir kürsü sayılır. Zamanın Çin liderleri buradan defalarca halka seslenmişler. Bu seslenişleri gösteren resimlerin çağı Mao'lu. Mao insanlarla el ele... İnsanlar Mao'ya el sallıyor... Kürsüden konuşuyor... Başında tek yıldızlı şapkaıyla general gibi duran gençler...

1 Ekim 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu bu alanda 300 bin kişinin katılımıyla ilan edildi.

İlandan hemen önce 27 Eylül 1949'da Ulusal Marş olarak kabul edilen "Gönüllüler Yürüyüşü Şarkısı" en büyük katılımı ilk burada okundu. Marş, Tian Han tarafından yazılmış. Nie Er tarafından bestelenmiş.

İşte sözleri:

Kalkın!

Köle olmak istemeyen insanlar!

Yeni Seddimizi kanımızla, canımızla örelim!

Çin Ulusu en büyük tehlikenin eşiğinde,

Ezilen her insan artık son kükreyişinde.

Kalkın! Haydi kalkın! Ayaklanın!

Tümümüz tek bir yürekle,

Varalım düşmanın top ateşi üstüne, ileriye!

Varalım düşmanın top ateşi üstüne, ileriye!

İleriye! İleriye! İleri!

Marş, Fırtına Zamanında Oğullar ve Kızlar adlı filmin müziği idi. Film, 1930'larda Çin'in kaderi belirsiz durumu karşısında Kuzeydoğu Çin'deki Japon işgalcilerine karşı savaşmak için cepheye gidenlerin hikayesini anlatıyor.

Alanı en iyi gören kapının üzerinde ben de bir hatıra resmi çekirip, Tiananmen'in içine doğru, deyim yerindeyse uzun bir yolculuğa çıktım.

Devrim Müzesi, Çin'in 20. yüzyılını özetliyor... 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında Avrupa, Çin için şunu söylemiş:

"Asya'nın hasta adamı..."

Sanırım, bu sözü bir yerlerden anımsıyorsunuzdur!

Çin'in kuruluşuna omuz veren kesimler, Çin bayrağından esirgenmemiş. Çin bayrağındaki büyük yıldız ÇKP'yi, öteki dört küçük yıldız da toplumsal kesimleri temsil ediyor:

İşçiler, köylüler, aydınlar ve ulusal burjuvazi...

Çinliler, son dönemdeki reformların başarısını biraz da ulusal girişimcileri tümüyle dışlamalarına bağlıyorlar.

Devrim Müzesi'nin karşısında Halk Meclisi var. Burası aynı anda 10 bin kişiyi alabilen kocaman bir salona sahip. Genel ziyarete kapalı.

Meclis'in hemen yanında 1 Temmuz 1997'ye dek, Hong Kong'un Çin'e devredileceği güne kaç yıl, kaç ay, kaç saat, kaç saniye kaldığını gösteren bir tabela vardı. Hong Kong'un Çin için ne anlama geldiğini ortaya koyan, zamansal bir gösterge!

Çinliler, Hong Kong'un yanı sıra bugün Tavyan adıyla dünya sahnesinde yerini alan Formoza adasına da büyük önem veriyorlar. 1949'da kendi deyimleriyle "Kızıl Çin'i" terk eden Çinliler burada "Milliyetçi Çin'i" kurdular. Bugünkü yönetimin Tayvan'a önerisi şu:

"Tıpkı Hong Kong gibi olsun, tek ülke iki sistem. Siz kendi sisteminizi sürdürün ama, tek ülke olalım..."

Bu öneri diyor Tayvan, biraz yavan!

Şimdi girelim Mao'nun mezarına...

Bir pazartesi sabahı erkenden Tiananmen alanına gittim. Çin gezim boyunca defalarca uğradığım, ortasından kenarından geçtiğim Tiananmen Alanı'na gidişimin bu seferki nedeni Mao'yu ziyaret etmek. Buna mezar ziyareti demek çok uygun düşmez. Alanın tam ortasındaki kare biçimindeki anıtın içinde Mao'nun mumyalanmış bedeni var. Ziyarete gelenler de deyim yerindeyse Mao'nun ruhuna değil, gözleminin önündeki görüntüsüne bakarak dualarını ediyorlar söyleyeceklerini söylüyorlar.

Mao'nun günlük ziyaretçilerinin sayısı binlerle ifade ediliyor. Ziyaret her gün saat 09.00-11.00 arasında. Anlatıldığına göre gelenlerin büyük çoğunluğu taşradan. Pekin dışından başkente gelip de Mao'ya uğramayan kişi çok azmış.

Ziyaret süresi en çok yarım dakika ama, bunu yapabilmek için saatlerce kuyrukta beklemek gerekiyor. Ziyaret saatinden çok daha önce kuyruğa girmelisiniz ki, süre bitmeden amacınıza ulaşasınız.

Aynı gün gitmem gereken başka yerler olduğu için çekik gözlü olmama ayrıcalığını kullanarak kuyruğun ön tarafından yer istedim. Kuyruk 5-6 sıralı, kalın mı kalın... Bu kalabalığa bir kişilik kaynağın çok olmayacağını düşündüler ki, buyur ettiler. Gelenlerin çoğu aile, arkadaş grubu. İş biraz da dost ziyaretine çevirmişler. Çoğunun genç olması dikkat çekici...

Polisin sıkı kontrolünde içeri girince, ilk karşılayan Mao'nun kocaman bir heykeli oluyor. Bir koltukta bacak bacak üstüne atmış, müstehzi gülüyor. Önünde yeşil yapraklar ve çiçekler var. Arkasında 18-20 metre eninde, 4-5 metre boyunda Çin'in dağ, ova, uçurum, orman, ırmak, vadi, akla gelecek her türlü coğrafyasını gösteren ipek bir halı var.

Mao'nun heykelinin önünden sağa ve sola iki dar koridor gidiyor. İkisi de Mao'nun iki yanına çıkıyor. Polisler sürekli hareket halinde olunması için uyarıyor. Mao'nun bedeni başında durulmasına kesinlikle izin vermiyorlar.

Mao'nun bedeni beline kadar kızıl bayrağa sarılı. Üst kısım açık. Yüzü uyuyor gibi duruyor. Sanki az sonra uyanıp işe koyulacak. 1986'da sol kulağı düşmek üzere diye bir söylenti çıkmış. Sen misin diyen, herkes akın etmiş.

Başında iki asker sürekli nöbet tutuyor.

Mao, 1893'te Hunan eyaletine bağlı Şavşan köyünde doğdu. Gençlik yıllarında Konfüçyüsçülüğü reddetti. İlk yazısı gençlik dergisinde çıktı. Adı, beden eğitimi üzerine bir inceleme idi.

1921'de ÇKP'ye girdi ve yaşamının bundan sonraki dilimine bu kararı yön verdi. Partide yönetime geldiğinde kafasında şu vardı:

"Marksizmi Çinlileştirmek!"

Mao'nun bu hedefi, Çin'de çok sık karşılaştığım "Çin tipi" yanıtının tipik bir yansıması.

1934'te Hunan eyaletinden uzun yürüyüşe geçti. 12 bin 500 km'lik bir yürüyüştü bu. 100 bin kişilik bir kadro ile yola çıktı. Geçtiği yerler ÇKP'nin emrine girdi. Çin tarihine "Uzun Yürüyüş" olarak geçen bu eylem aslında Çin'in uzun geçmişine de uyarlanabilir. Çin tarihi de bir bakıma, uzun yürüyüş...

Devrimin ilk yıllarında liberal bir düşünce hâkimdi:

Yüz çiçek açsın, yüz düşünce akımı yarışsın.

1956-57'ler Çin'de liberal düşüncenin etkin olduğu bir dönemdi.

Mao, 1960'ta SSCB'nin kapitalizme yöneldiği eleştirisini yaptı. Pek çok Afrika ülkesi Çin'den etkilendi.

Bunu 10 Kasım 1965'te başlayan ve Mao'nun ölümüne dek süren Kültür Devrimi izledi.

Kültür Devriminin altında yatan halkı kapitalizmden kurtarmaktı. Aydınlar, kol işçiliğine gönderildi. Bu dönemde üç dünya kuramı geliştirildi:

Birinci dünya, ABD ve SSCB'nin süper güç oluşu.

İkinci dünya, Kanada, Avrupa ve Japonya'nın bunları izleme yarışı.

Üçüncü dünya, Çin ve öteki az gelişmiş ülkelerden oluşuyordu.

İkinci dünya Çin ile bir olmalıydı ve dünyayı iki süper gücün hegemonyasından kurtarmalıydı.

Kültür Devrimi'nin temel sloganı şuydu:

Herkes gerçeğin önünde eşittir!

Ee gerçek bir tane olduğuna göre, o da Mao olduğuna göre, öteki görüşlere ne gerek var!

Bugün, Kültür Devrimi'ni onaylayan aklı başında Çinli yok. Ama Mao'yu bu yüzden tarihin çöplüğüne atan da yok!

Mao'nun 1976'da ölümünden sonra Çin'de bir dalgalanma oldu, 1978'de Deng'in devreye girmesiyle, öteki bölümlerde uzun uzun anlattığımız anlatacağımız başka bir uzun yol başladı...

Mezardan çıkışta bol miktarda Mao'lu hatıra eşyası satılıyor. 1993 yılında Mao'nun 100. doğum yılı anısına çıkarılan pullar, albümler, madalyonlar... Bir süre kimin ne aldığını gözlemledim; en çok genç yaşta, şapkasında yıldızla çektiirdiği fotoğraf satılıyor. Alanların çoğu Çinli.

Mao hatıralarını satan dükkânlar neredeyse küçük bir çarşı kadar olmuş!

Mao'nun ünlü Kırmızı Kitabı da turistik eşya olarak satılan ürün-

ler arasında. Bir tane de ben aldım. İngilizce, 1966 basımı. Kapaktaki ilk tümce geleneksel:

"Dünyanın tüm işçileri birleşin."

Kitabı karıştırırken, bende çağırttıkları şunlar oldu:

Mao, 1 Ekim 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurup devletin başına geçtiğinde toplumun tüm kesimlerine yerleştirmeyi hedeflediği temel ilke şuydu:

- Kesin eşitlik.

Alınan ücretten yatılan yere, okuldan bisiklete, giyimden tatile...

Her alanda eşitlik.

Mao yönetiminin bu yaklaşımının bugünkü Çin'deki adı şu:

- Sefaleti paylaşmak.

Bu yaklaşımın bugüne yansması şu:

- Sefaleti paylaşmak mı, bir kesimin önce kalkınmasını ve ötekilerin de adım adım o düzeye getirilmesini sağlamak mı?

Reform hareketinin temelinde bu sorunun yattığı söylenebilir.

Deng yönetimi, "sefalette eşitliğe hayır, bir kesimimiz daha önce zenginleşecek ama, bu kontrollü olacak" yaklaşımını getirmiş.

Bu mantık Mao'nun düşüncesine ters diye, eski SSCB'de ve öteki Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi eski lider alınıp çöpe atılmış.

Deyim yerindeyse, Çinliler Mao'yu masanın üzerinden alıp rafa koymuşlar.

Her yöneticinin, arasına kopya kâğıdı konulmuş gibi söylediği söz şu:

"Mao dönemi kendi koşulları içinde doğrudur. Bugün bu yöntem geçerlidir."

ŞUNU SÖYLÜYOR BUDA: İÇİNDEKİ KÖTÜLÜKLERİ BUDA...

Çin'in önceki başkenti Şian'a sabahın erken saatinde indik. Havaalanından kent 45 dakika sürüyor. İki yanı mısır tarlalarıyla, dev kabaklarla dolu bir yoldan kente ulaştık... Şian'da bana Wu yerine başka bir kişi rehberlik edecek. Adı Wang. Tanışmanın beşinci dakikasında her şey tamamdı. Birbirimizi anladık sayılır. Ben birim zamana olabildiğince çok şey sığdırmak istediğimi söyledim. Gülümseyerek, "o zaman hemen başlayalım" dedi. İlk durağımız 84 metrelik kule. Girişinde yanan mumlar ve çubuklar var. Çubukların yakıldığı yer farklı. Altı kum dolu. Girişteki en yoğun kişilerse seyyar satıcılar. Dakikada 30-40 kutu içecek satıyorlar. Kendi kendime söylenmeden edemedim:

"Budaya en çok seyyar satıcılar tapıyor olmalı..."

Burası bir kule, ama temel işlevi Buda tapınağı... Kulenin her boşluğu Buda heykelleriyle dolu. Hemen her katına daha önce burayı ziyaret edenlerin aldığı biletler yerleştirilmiş. Şian kentiyle ilk, kuleden tanışmış olduk.

Buda; uyanma, aydınlanma anlamına geliyor. Asıl adı Siddhartha Gautama. İÖ 573 483 yılları arasında yaşadı.

İlk kitabının adı ilginç:

Üç Yasa ya da Üç Sepet.

Orijinal adı, Tipitaka.

Nepal'le Hindistan arasında bir coğrafyada yaşadı. 29 yaşında ilk oğlu dünyaya geldiği gün yolculuğa çıktı. Amacı şuydu:

Doğruyu arama...

Bir incir ağacının altında durdu ve aydınlanmaya ulaşınca kadar ağacın altından ayrılmama kararı aldı. Yeri gelmişken vurgulayalım, incir hemen her dinin kutsal ağacı... Ama olumsuz deyimler de

üretilmiş, incir üzerine... Hannibal, Kartaca'yı ele geçirince kenti yerle bir etmiş. Her taraf dümdüz olduktan sonra Kartaca'nın yerine incir ağacı dikilmesini emretmiş. Türkçemizdeki ocağına incir ağacı dikmek deyimi buradan geliyor.

Biz Buda'ya dönelim...

Budistlerin anlatımına göre Buda, incir ağacının altında dört gerçeğe ulaştı. Önce var oluşun bilgisine erişti. Bunu insanüstü tanrısal güce ulaşmak izledi. Ardından, varlıkların yok olup yeniden doğuşunu görme gücünü elde etti. Son gücü de şu oldu:

Zihindeki hastalıkları ve iffetsizlikleri yok etmek.

Bugün Buddh Gaya diye adlandırılan yerde ilk, 60 inananı oldu.

Onlara şu görevi verdi:

İnsanlara, barış, sevgi ve bilgeliği öğretin.

Buda en büyük mucizenin şu olduğuna inanıyordu:

Doğruyu açıklamak ve insanların doğruluğu kavramasını sağlamak.

Kısa sürede bütün Asya'ya yayılan Budacılığın kendine özgü mimarisi ve tapınakları oluştu.

Budizmin çıkış sürecinde Taoculuk da filizlendi. Tao Çince de dao sözcüğünden geliyor. Anlamı, doğru yol, yüce ilke, söz, us, cennet yolu.

Taoculuk, Konfüçyus gibi her şeyin maddesel olmadığını, gerçeküstü şeylerin de olduğunu düşünüyordu.

Kurucusu Laoni. En önemli ardıllarının başında Tao-te Ching geliyor. Yüce Aklın Erdemi adlı bir kitabı var.

Tao'nun hiç tükenmediğine, görünmediğine, yorulmadığına inanılır. Batı, Taoculuğa ilişkin kitapların sadece "cinsel" bölümüyle sansürlü olarak ilgilendi. Kaldı ki Taoculuk, Budizm kadar yaygın bir etki alanı oluşturmamış. Asya coğrafyasının çok büyük bir diliminde karşılaştığım, gezdiğim Buda mabetleri, gerçekten de Budizme inananların gücünü ortaya koyuyordu. Şian'daki kule yabancılardan çok

Çinlilerin ziyaret yeriymiş. Zira, burası onlar için klasik bir kule de-
ğil, kutsal Buda'yla buluştukları yer.

Ayrılırken, her din gibi hep doğruluğu öğütleyen Buda'ya, söz-
cük oyunu yapmadan edemedim:

Anladım şunu söylüyorsun Buda,

İçindeki tüm kötülükleri buda...

Öğleyin o gün kalacağım otele döndük. İki saat yemek arası.
14.00'te buluşmak üzere Wang'dan ayrıldım. Wu da burada tanıdığını
eski dostlarını görmeye gitti. Yemeği otelde bilinen standart ölçüler-
de yemek istemedim. Otel görevlilerine derdimi anlattım. Otelin tam
karşısındaki caddede ilerlemeye başladım. Sokak satıcıları kaldırım-
ları kapatmış ve küçük seyyar lokantalar oluşmuş. Bunlar için Şian'da-
ki ilk girişimciler demek abartma sayılmaz.

Ağaçların altında, çay, kek ve haşlanmış yumurta satan bir kadı-
nın eni boyu 30 santimlik taburesine oturdum. Çayla 3 haşlanmış yu-
murtaya yedim. Tabii ekmeğe yok. Kimi zengin sofralarda ekmeğin ek-
sikliği çok belli olmuyordu belki ama, burada olsa fena olmazdı. Yi-
ne de çok aradım desem yalan olur. Bunun nedeni ekmeğe saygısız-
lık değil, gezi heyecanı ve yeni şeyler görme duygusunun getirdiği
tanımı zor şeyler. Ağacın altında, basit bir taburede bir elimde haş-
lanmış yumurta bir elimde Çin çayı öğle yemeğimi yerken düşündüm:

"En çok neyi özledim?"

Aklıma bir şey gelmedi... Yeni şeyler öğrenmenin heyecanı in-
sanda geçmişte ne vardı sorusunu unutturuyor.

Çay kasesinin büyüklüğünü söylemeyi unuttum... Bira bardağı
kadar. Bu kadar çay 3 yumurta 3 yuan. Parayı verirken bir dilenci ya-
nımda belirdi. Ona da bir şeyler vermeye çalışırken satıcıya verdiğim
paranın üzerine atladı. Durumu zor kurtardım.

Yemek yerken Mao şapkalı, orta yaşlı 4 kişinin hemen yanımda-
ki binanın önünde fotoğraf çektirmesi dikkatimi çekti. Giysileri de
standarttı, mavi!

YERALTINDA SEFERE HAZIR 6 BİN ASKER

Şian'da bir günümü ünlü "terra-cotta" ordusunu, yani yeraltı askerlerini görmeye ayırdım...

Yıl 1974... Şian'ın yaklaşık 60 kilometre uzağındaki Qin hanedanına ait anıtmezarın kalıntılarının bulunduğu bölümün bir kilometre kadar doğusunda, bir grup çiftçi yoğun bir çaba içinde. Kafaların-daki tek şey, bir an önce toprağın derinliklerine inmek ve suya ulaşmak. Suya ulaşabilirlerse kuyudan çıkacak yaşamı tümü paylaşacak...

Toprağı yumuşak yumuşak kazarken, sulu bir bölgeye ulaşmanın hayali sert bir cisme çarpıyor!

Şaşıyorlar... Acaba bir kaya kütesine mi çarptılar?.. Eyvah, öyleyse durum vahim, başka bir tarafta kazıya başlamak gerekecek... Yok bu öyle bildikleri kayalardan değil. Merakla toprağın derinliklerine iniyorlar. Bir de bakıyorlar ki, kırmızı toprağın içinden pişmiş topraktan yapılmış bir asker heykeli adeta canlıymış gibi onlara bakıyor... Az ötedeki hanedan mezarlarını düşününce bu buluntu çok heyecanlandırmıyor onları. Belki de mezara ait yeni bir bölüm vardı, onu ortaya çıkarmışlardı.

Bu durumda ne yapılmalıydı?

Heykeli çıkarıp kuyu kazma işini sürdürebilirlerdi. Hatta daha ileri gidip heykeli dışarıda pazarlayıp daha büyük para kazanabilirlerdi ama, doğal olarak Çinlilerin hayal güçleri öteki coğrafyalardakiler kadar geniş değil!

Hemen devlet yetkililerine haber verdiler. İlk buluntular, birbirine benzemeyen asker heykelleri... Hiçbiri ötekinin kopyası değil. Her askerin başı, giysisi, duruşu ötekinden farklı... Askerler adeta sefere hazırlanmış, yola çıkmak üzereyken donup kalmış. Burun delikleri şişkin, kulaklar kızarık, gözler ileriye gözetliyor...

Birkaç yıl içinde 4 ayrı çukur açıldı ve toplam 6 bin kadar asker

heykeli ortaya çıkarıldı. Bir nolu çukur en büyüğüydü. Askerlerin sıralanışı, giyimi, ilk Qin hanedanının yaşadığı döneme, İÖ 200 yıllarına uygun düşüyordu.

İkinci çukur birincisinden iki yıl sonra, 1976'da ortaya çıkarıldı. L biçimindeki çukurda 1400 askerin heykeline ulaşıldı. Burada 4 ana grup vardı. İki takım süvariye ve atlı savaş arabasıyla ilerliyordu, bir öncü okçu gücü vardı, bir de piyade gücü...

3. çukur da 1977'de ortaya çıkarıldı. Burası birinci çukurun yedide biri büyüklüğündeydi ve içinde sadece seçkin komutanlar vardı. Hemen ardından yeri saptanıp kazı yapılan 4. çukur ise boş çıktı. İmparatorun ani ölümü ve ardından hanedanlığın çökmesi nedeniyle bu bölümün tamamlanamadığı sanılıyor.

O dönemin başkenti Şian'dı. Bilim adamlarının ortaya koyduğu sava göre, dönemin imparatorluk yasak şehrinin ideal planı burada ortaya çıkarılan heykellerin durumuyla örtüşüyor. Araştırmacıların bulguları şöyle:

Heykellerin tümü pişirilmiş topraktan yapılmış.

Başlar, kollar, gövde ayrı ayrı dökülmüş. Önce kaba bir model yapılmış, ardından ince döküm yapıp üzerine yerleştirilmiş. Bacaklar da aynı şekilde ayrıca dökülmüş, sonradan eklenmiş. Baş, göz, burun ve giysiler için ayrıca emek harcanmış. Sanılan o ki, bu bölümler döküldükten sonra yumuşaklığı gitmeden ince işi yapılmış ve askerler saçlarını az önce taramış gibi bir tazelik verilmiş.

Sakal, zırh yine sonradan özenle yapılmış ve eklenmiş. Bütün bu işlemler tamamlandıktan sonra yüksek ısıda fırınlanmış ve yerleştirilmiş.

Atlar da yine aynı yöntemle heykelleştirilerek ölümsüz hale getirilmiş. Fırınlama işlemi tamamlandıktan sonra her birine bronz dizginler monte edilmiş.

Toprak en iyi koruyucudur, denir. Gerçekten de öyle. Toprağa emanet edilip de yok olmuş bir eser yok. Ancak toprağın bir zaafı var: Renkleri koruyamıyor...

Belki de kıskançlık ediyor, her şeye kendi rengini vermek istiyor. Yeraltı ordusunun da bütün unsurlarının yapıldığı ilk günkü gerçek yaşamın renklerine sahip oldukları sanılıyor. Bu renklerin tümü zamanın gölgesinde soluklaşmış ve kendisini toprağa teslim etmiş.

Askerlerin 8 değişik tipte zırh taşıdıkları saptanmış. Orduyu inşa edenler her zırhı, onları ölümsüzlüğe ulaştırma duygusunun getirdiği hırsla doğal halinde yapmışlar. Kurdeleler, püsküller, her türlü ayrıntı özenle yerli yerine konmuş. Askerlerin rütbesini ayırmak bile olası!

1. çukurdaki askerler uzun erimli seferlere planlandığı için hafif giysilerle donatılmış. Her biri uzun menzilli yaylar kullanma eğitimi almıştı. Atlı savaş arabaları, ilerleme ya da geri çekilme emirlerinin işareti olan zillerle donatılmıştı. Ayrıca mızrakçılar da vardı. Onlar da hafif silahlara sahipti. Bunun dışında askerlerin bronz silahları ayrıca yerleştirilmişti.

Ortaya çıkarılan ordunun asker sayısı 6 bin ama, dönemin imparatorluk ordusunun ufku şuydu:

"Bir milyon silahlı asker, on bin at, bin savaş arabası..."

Bugün bile büyük ölçekli görünen böyle bir ordu bir imparatora niçin gerekir?

Bu da soru mu canım... Dünyayı fethetmek, en azından bu duyguyu tatmak için!

İşte yeraltı ordusunun iki bin yıl öncesinden bugüne taşıdığı imparatorluk mesajı bu...

Bu kadar giriş bilgisi yeter. Şimdi bölgeyi gezelim...

Ordunun ortaya çıkarıldığı yer, şantiye görünümünde. İçeri gir dim. Göze hoş gelen bir düzenleme yok. Ziyaretçilerin dolaşabilmesi için heykellerin az üstünde birkaç platform oluşturulmuş. Altta askerler. Genel görünümü bırakıp ayrıntılara inince hayrete düşmemek elde değil. Atların burun deliklerinin diriliğinden askerlerin topuzlarına verdiği özene, silah bölümlerinin hemen kullanıma hazır halde

durmasından vücut hareketlerine kadar her şey ama her şey sefer halindeki bir ordunun görünümü...

Salonun arka bölümüne geçtim... Askerlerin oradan görünümü de aynı havayı veriyor. Hani, insanın ben burada niye duruyorum, hemen şu askerlere yetişeyim, en azından nereye gittiklerini öğreneyim diyesi geliyor.

Askerlerin yüz ifadeleri son derece mutlu... Az önce çok güzel bir haber duymuş da kimseye söylememeleri istenmiş gibi duruyorlar. Birbirine yakın yüzlere bakınca da sanki her biri aynı haberi aynı kişilerden almış, biri ötekinin haberdar olduğunu biliyor, ama bilmezlikten geliyor.

Atlar da aynı şekilde. Dokunsam terlerini sileceğim...

Araştırmacılar askerlerin yapıldığı dönemdeki renklerini de ortaya çıkarmışlar:

Saçlar siyah, yüzler sarı, uzun saçları tepeden bağlamaya yarayan şeylerin renkleri sarı, yeşil ya da kırmızı. Boyunbağları yeşil, bazılarının sarı...

Askerlerin çok azı sağlam çıkarılabilmiş. Büyük bölümünün kolu bacağı kırılmış. Onlar arka taraftaki restorasyon atölyesinde elden geçiriliyor, sağlığına kavuştuktan sonra birlikteki yerini alıyor.

Bugün ortaya çıkarılan heykeller ordunun toplam büyüklüğünün küçük bir bölümü. Kalan kısmın bulunduğu yerler büyük ölçüde tahmin ediliyor. Ancak bugünkü teknolojiyle hiçbirinin zarar görmemesini sağlayacak şekilde çıkarmak çok zor. Çinli yöneticiler bu riske girmemek için şimdilik çıkarılan bölümle yetiniyorlar.

Dışarı çıktım... İçeridekinin belki onlarca katı asker! Hediyelik eşya satıcıları basmakalıp döktürdükleri yeraltı askerlerinin heykellerini pazarlıyorlar. Fiyatları pazarlığa göre değişiyor. Bu işi en az başarabilecek kişi bile heykellerin önünde birkaç dakika ikircikli dursa, 40 yuanlık heykeli 20 yuandan satın alabilir. Satıcıların sabit bir fiyatı yok. Yüzüne bakıp fiyat söylüyorlar.

Yeraltı ordusunun niçin yapıldığı sorusuna bugün de kesin bir yanıt verilemiyor. Tahminler, tıpkı Mısır ve benzeri hükümdarlıklarda olduğu gibi imparatorun ordusuyla birlikte ölümsüz olma duygusu...

Orduyu görüp tanıdıktan sonra ben de birkaç asker heykeli aldım. Bir asker ötekine benzemediği için insan ister istemez birkaç tanınmış tipi almak istiyor. Dünyanın değişik coğrafyalarından gelen turistler de çoğunlukla birden fazla heykel alıyorlar.

Bu orduyu yapan imparator doğası gereği dünyayı fethetme dürtüsünü taşıyordu. Bunu belki yaşamında gerçekleştiremedi ama, bugün başarıyor. Askerleri kendi belirlediği savaş elbiseleriyle dünyanın dört bir yanına gidiyor!

Askeri elbiseyle...

Turist olarak...

ŞİAN'IN "GİDİCİ" MÜSLÜMANLARI

Çin'in eski başkenti Şian'da büyük bir cami var. Kent merkezini kucaklayan surları selamlayan caminin dış görünüşü, sıradan bir Çin mabedinin girişini andırıyor. Camiye giden yol üzerinde hediyelik eşya satan dükkânlar var. Yer yer Mao'nun posterleri dikkat çekiyor. Bir de Mao'nun ünlü kırmızı kitabı. Çincesi ve İngilizcesi var.

Satın almak istedim, kıyasıya bir pazarlık. 80 yuandan (7 yuan yaklaşık bir dolar) 20 yuana indi.

Caminin kapısından içeri girince kırmızı-yeşil ağırlıklı iç kapının ötesinde, Osmanlı mezarlarını andıran topuzlu sütunlar göze çarpıyor. Namaz kılınan bölüm, iki yanı küçük odalarla kaplı uzun bir bahçenin ucunda.

Beyaz takkeli bir adam, sol tarafta, gül işlemeli bir kapıdan içeri girdi. Arkasından ben de girdim.

Hiç yabancıysa olmadığım bir manzara.

Ortada 2 metre kadar genişliğinde, 1.5-2 metre derinliğinde, 4-5 metre uzunluğunda çevresi beton kaplı bir çukur. Çevresinde oturma yerleri. Yan tarafta teneke ibrikler. İçeri giren, ibriklerden birini alıyor, girişin dibindeki musluktan su dolduruyor ve çukurda abdest alıyor.

Merak ettim, niçin çeşme dururken bu yöntemle abdest alıyorlar?

Şian'daki Müslümanların bu dini yaşayış biçimleriyle bağlantılı bir durummuş.

Camiyi dolaşmayı biraz erteleyelim, önce bunu aktaralım.

Şian, İpek Yolu'nun Doğu ucu. Yüzlerce yıl önce adım adım oluşan İpek Yolu'nun Batı ucu, Anadolu'ya yaklaştıkça çatallaşıyor. Biri kuzeyden biri Anadolu'dan Avrupa'ya ulaşıyor. Bir de Suudi Arabistan'a inen yol var.

7. yüzyılın sonunda İslamiyetin yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte bundan İpek Yolu da etkilenmiş.

Bir grup Arap Müslüman Şian'da kalmayı yeğlemiş. Bunlar bazı Çinlileri etkilemiş ve bu kentte bir Müslüman nüfus oluşmaya başlamış. Ama kendilerini uzun süre Çinli saymamışlar. Yakın çevrelerine hep, "Biz döneceğiz" demişler. Çince de, "dönmek, geri gitmek" sözcüklerinin karşılığı "hui". Çinliler de bunlara, "Huiler" adını takmışlar.

Şianlı Müslümanlar bu adı almışlar, ama 1200 yıldır buradalar. Ne var ki, adları hâlâ "gidici Müslümanlar".

Şian'da 100 bin gidici Müslüman var. Çin kültürüne biraz uzak durmuşlar ve atalarından miras kalan gelenekleri olabildiğince bozmamışlar. Buradan toplayabildiğim bilgiler kadarıyla, işte ibrikle aptes almak da bunun bir parçası.

Suudi Arabistan'daki gibi uzun beyaz giysilerle dolaşıyorlar. Bahçedeki ağaçların üzerinde askılıklara asılmış pek çok beyaz giysi vardı.

Cami bölümüne yabancıların girmesi yasak. Ben, Türkiye'den geldiğimi söyledim. İmam, "Tursi, tursi..." dedi ve içeri buyur etti. Ayakkabılarımı çıkarıp girdim.

Gördüğüm manzara karşısında parmaklarım doğallıkla ağzıma gitti.

Duvarlar boydan boya ahşap ve üzeri kuran işlemeli. Kuran'ı el emeğiyle bütün duvarlara işlemişler. Kible bölümü düz. Sağ tarafta da Kuran'ın Çincesi duvara işlenmiş.

İmamla biraz sohbet etmek istedim. "İbadetini et yeter" havasında bir şeyler söyledi. Ben çıkarken başkaları da girmek istedi, izin vermediler.

Bahçe, gül ve yeşil yapraklı bodur ağaçlarla kaplı. Arada dar yürüme yerleri dikkati çekiyor Yan tarafta caminin sorumlularının kullandığı küçük odalar var.

Camiye gelip gidenlerin havası gösteriyor ki; Şian'ın gidici Müslümanları gitmemek ve Çinlileşmemek niyetinde...

Camiden sonra, resmi programımın olmadığı güzel bir akşamüzeri ve akşam geçirdim. Birkaç saat günlüğümü düzenledim. Sonra günlüğe biraz ara verip yürüyüşe çıktım. İyi ki çıkmışım...

Kent surlarının doğu kapısına doğru giden Hunzu caddesi üzerinde yürüdüm. Sol tarafta ilginç sokak lokantaları vardı. Yemeklerden ocaklara her şey Çin işiydi.

Ocakları nasıl anlatmalı? Kömür ve elektriğin işbirliğiyle oluşturulmuş değişik bir sokak mutfağı... Orta bölümü kömür dolu bir blok, altında kalınca bir boru, onun altında biraz genişleyen bir ağız. O ağza elektrikli körükle sürekli hava veriyor. Hava kömürün olduğu bölümü hareketlendiriyor. Sürekli ateş...

Kömürün yandığı bölümün üstüne de kazanların, tencerelerin konabileceği ızgaralar yerleştirmişler. Bol havalı kömür alevine bakınca insan, bu ateşin altında taş bile tutuşur demeden edemiyor.

Kazanların içinde fokur fokur mantının akrabası hamurlu yemekler pişiyor. Kazanların hemen arkasında da basit oturma yerleri var. Rasgele birine oturdum. Niyetim, ruhumu ve karnımı doyurmak. Burada yeni insanlarla tanışırsam ne güzel olur... Önce bir keyif birasıyla etrafı gözlemledim. Buradaki tek yabancı benim. Gecenin bu saati turistik olarak gelinecek bir yer de değil. Yoldan geçen bana bakıyor. Ben de her akşam buradan geçerken ayaküstü takılırmışım rahatlığıyla etrafa göz atıyorum:

- Bu sandalyeler de kaç yıldır burada? Eskidi de...

Masanın arkasında sarmısak gördüm. Bir çerez kasesine diş diş koymuşlar.

Burada ne dediklerini merak edip, adını sordum. "Suvan" dediler. Bizim sarmısak burada sınıf değiştirmiş!

Önümdeki elektrik kömür ortaklığı mutfağın üzerinde yemekler pişiyor. Kimi alıp gidiyor, kimi burada yiyor. 7-8 çalışan var. Biri kadın. Kadın patronmuş. Tam karşıma oturdu. Yanındakilere durup du-

rup bir şeyler söylüyor. Ne söylediğini sordum. Kendisi bir şey demedi. Etrafındakilerden biri gevşek gevşek gülümseyerek söyledi:

"Senin için çok yakışıklı diyor..."

Ee ben de biraz gevşeyerek güldüm... Kadın daha sonra aynı sözleri yineledi. 1 milyar 300 milyon nüfuslu bir ülkede kadınların sizi yakışıklı bulduğunu düşünürseniz, fena keyif olmaz hani!

Biranın yanında mantı türü bir şeyler de yemeye karar verdim. Bana, mantının en şişmanlarını seçip verdiler.

Ayrılırken Cumhuriyet Ankara Temsilciliği kartımı verdim. Üzerinde Cumhuriyet'in logosu ve adım vardı. Kadın ve çalışanları Picaso'nun tablosuna bakar gibi kartımı incelediler. Sohbet sırasında aralarında İngilizce bilen yardımcı oldu. Değişik bir İngilizce konuşuyordu. Takıldım:

-Bu nasıl İngilizce?

Yanıtı hazırды:

-Çin tipi!

Çok hoş bir saat geçirdim. İnsanın hiç bilmediği, tanımadığı insanlar arasında kaybolması, bir başka biçimde kendini bulması...

Sohbet sırasında bulunduğumuz ortamdan sık sık restoran diye söz ettikleri için ayrılmadan önce bu restoranın adını sordum. Söylediler, ama anlamayınca yazmalarını istedim. Günlük defterimi uzattım. Çincesini yazdılar. Biri de Latin alfabesiyle yazdı:

De fa Chang.

Bu adın Şian'da tanınmış bir restoran olduğunu ertesi gün öğrendim! Bizimkiler, kopya çekmişler...

Vali Yardımcısı Wang, ertesi gün öğleyin yarı resmi bir yemek verdi. Kent merkezinde yüksek bir binanın ikinci katındaki restoranın adı De Fa Chang. 2-3 masalık odalar var. Bir bölüm vitray işlemeli...

Dün kopyasında yemek yedim bugün aslında...

Mantının akrabası bir dizi hamurlu yemekten ve pirinç suyundan sonra masanın ortasına büyükçe bir tencere kondu. Altında, içi

kömür dolu genişçe bir metal bölme dikkat çekiyor. Servisi yapan genç kız, bir kibrit çıkıp, gazlı kömürü tutuşturdu. O sırada önce misafir olarak benim, sonra tek tek herkesin adına tencerenin içine küçük hamur parçaları attı. Alevler yükselirken ışıkları söndürdü.

Genç kız, heyecanlı bir öykü anlatır gibi eliyle sık sık tencereyi göstererek konuşmaya başladı. Masadakilerin çoğu öyküyü biliyor olmalı, ben şaşkınlıkla dinledim.

Ateş giderek azalırken, genç kız sözlerini bağladı.

Ardından servis... Çok ince doğranmış sebzeler, patates ve bil-ye büyüklüğünde hamur toplar.

Öykü şu:

Bundan tam 19 yüzyıl önce imparatorun annesi Şian'a gelmiş. Kent halkı büyük bir yoksulluk ve açlık içindeymiş. Anne çok açmış. İnsanlar ne yapacaklarını bilememişler. Herkes evinde ne varsa getirmiş. Kimi patates, kimi soğan, kimi hamur... Ve ortaya bu yemek çıkmış.

Servis yapıldıktan sonra herkes kendi tabağının içindekileri kasıkla kontrol etti. Onlara uyup ben de baktım. Havuç parçaları, siyah otlar ve birkaç hamur parçası. Sofradakiler birbirine dönüp tabaklarında hamur olup olmadığına baktılar. Herkese bir, en çok iki hamur düşecek şekilde yemek pişirilirmiş. Tabağındaki hamur sayısı 2 ya da daha fazla olana uğur getirmiş. O kişi yükselecek demekmiş.

Benim tabaktan 3 tane çıktı.

Ee-hoşuma gitmedi dersem yalan olur. Kendi kendime mırıldandım:

Şansımız hamurdan olsun, çamurdan olmasın da!

Genç kızın anlattığı öykünün doğru olup olmaması bir yana, yaşadıklarımı Çin gelenekselliğinin ve tarih derinliğinin binlerce göstergesinden biri diye düşündüm. Çinliler tam beş bin yıldır aynı topraklar üzerinde kesintisiz devlet kurmakla övünüyorlar. Tarihçiler beş bin yılı biraz abartma bulup "üç bin" diyorlar ama, o da az değil.

Binlerce yıllık imparatorluktan kalanlar ise, böylesi bir uygarlığın yanında çok yetersiz kalıyor. Bunun nedeni şu:

Çin'de yapıların çoğu ahşap ve toprak. Bu nedenle zaman içinde yok olmuş. Yazılı belgelerde ise genellikle yeni imparator bir öncesine ait olanların çoğunu yok etmiş. Ve imparatorluk tarihi defalarca yeniden yazılmış.

IPEK YOLU: BİR TIRTILIN YAZDIĞI TARİH

Çok eski çağlarda çok çocuklu bir Çinli uzun bir yolculuğa çıkmış. Günler ayları kovalamış, anne ve kızları avuçlarını ovalamış, baba gelmemiş. Seferden dönenlerden haber sorulmuş, gören duyan yok:

Anne, kocasının hasretine dayanamamış, çevreye şu haberi salmış:

"Kocamı bulup getirene en güzel kızımı vereceğim."

Bunu duyan evin atı soluğu yolda almış. Az gitmiş uz gitmiş, çöl dağ düz gitmiş. Kadının kocasını sırtına alıp getirmiş.

Evde bir bayram, bir bayram...

Anne, kocası, kızları kucaklaşmışlar. Saatlerce birbirlerine sarılıp hasret gidermişler. Ortam biraz sakinleşince, at usulca kişnemiş. Ciddiye almamışlar. Bunun üzerine daha sert kişnemiş. Yine ciddiye almamışlar.

Hızını alamayan at dışarı çıkmış, evin etrafında tur atmaya başlamış. Anne neden sonra atın derdini anlamış. Kaygıyla karışık heyecanla kocasına durumu anlatmış. Karısı ve çocuklarından başka hiçbir şeyi gözü görmeyen adam, "bu da dert mi" demiş. Atı bir çırpıda öldürmüştü.

Evin en güzel kızı, sevinçle annesine sarılıp haykırmış:

"Anneciğim, babamı bu at getirince hem çok sevindim hem de çok korktum. Ya beni bu ata verirsen diye endişelendim. Şimdi dünyalar benim oldu..."

Evde ikinci bir bayram havası esmiş. Baba da işi iyice sağlama almak için atın derisini yüzmüş, bir ağacın altına sermiş.

Genç kız güle oynaya arkadaşlarına giderken ağacın altındaki deri birden canlanmış, kızı sarmaladığı gibi ağaca çıkmış. Bir dalın ucuna yerleşmiş.

Usul usul bir yaprağın üstüne yerleşmiş...
İpek kozasına dönüşmüş.

İpek, yüzyıllar boyu pek çok kıtanın kaderini etkiler de üzerine efsane yazılmaz mı?

İşte size onlarca ipek efsanesinden biri...

Efsane böyle ama, işin gerçeği şöyle...

Çin kaynaklarına göre ipek dokumacılığının bulunması İÖ 3 bine rastlıyor. O dönemin iktidarı Sarı Hanedanıyla bağlantılandırılıyor. Dönemin hükümdarı Huang ti'nin karısı Si-lingshi ilk ipek dokumacısı olarak kabul edilir.

İpekböceğinin üretildiği dut ağacına Çinliler, sang diyor. Sang, hüznün demek. Parlak duru Çin ipeğinin sırrı tam iki bin yıl boyunca saklandı. Çok sıkı önlemler alındı. Sadece Kore bunun bir yolunu bulup delmeyi başardı. Dut ağacının dikimi, ipekböcekçiliği hep doğrudan imparator tarafından yönetildi.

Sözün özü şu:

Bir tırtıl tarih yazdı.

Kimi sinologlar şunu söylüyor:

Medeniyet ipekle başlar.

Çin yönetimi ipek ticaretine o kadar büyük önem verdi ve hazineyi ona bağladı ki, ipek üreticilerinin ipek kumaş giymesi bile yasaklandı. Tabii bu zenginliğin devamında Çin imparatorları hep şuna inandılar:

İmparator tahtı dünyanın merkezidir.

İpek sadece bir kumaş olarak kullanılmaz. Pek çok ürünün hammaddesidir. Dikiş ipliği, darbeye dayanıklı zırh, saz teli, organ, sıvıların taşınmasında kullanılan sızdırmaz kaplar, cilalı ipek fincanlar, izolasyon malzemeleri, tas yapımında kullanılıyordu.

Çok değerli hanbalık denilen kâğıt, ipektan yapılıyordu. İpek artıkları da astar yapıldı. Hanbalık aynı zamanda Pekin demektir. Marco Polo, kitabında Pekin'i Hanbalık olarak aktarıyor...

İpek ticareti, beraberinde "yol uygarlığını" getirdi. Tarım havzası, Afganistan, İran, Suriye, Anadolu üzerinde sayısız ipek yolu merkezleri kuruldu.

Fırat kıyısındaki Zeugma, Orontes (Asi) ırmağı kıyısındaki Antakya önemli ticaret merkezleriydi.

İpek Yolu boyunca Budacılık gelişti, salt yol kültürüne dayalı kentler kuruldu... Budacılık, İslamın yükselişi karşısında durdu. İpek Yolu, sadece dini akımlar ya da yol uygarlığı değil, farklı kültürler de yarattı. Özel resim türü, Gandhara sanatı bunlardan biridir.

Yol üzerinde azgın ırmaklar bulunuyordu. Bunları aşmak için yol yapımında ustalaşmak, köprü tekniğini geliştirmek gerekiyordu. Karakurum bölgesi için asma köprüler yolu deniyordu.

İpek Yolu Roma'ya ulaştınca, oradan da Avrupa'nın içine tali ipek yolları yapıldı. Böylece İpek Yolu, Avrupa içinde de yeni bir yol ağının oluşmasını sağladı. "Her yol Roma" sözüne altyapılık eden olaylardan biri de İpek Yolu...

İpek Yolu adının ise hemen hemen 100 yıllık geçmişi var. Bu kelimeyi ilk kez Alman coğrafyacı ve jeolog Ferdinand von Richthofen, Çin'i bütün detaylarıyla anlattığı eserinde kullandı. Sadece bir tek İpek Yolu değil, pek çok yol vardı. Bunların toplamına İpek Yolu adı verildi.

Herodot da kitaplarında ayrıntılarıyla İpek Yolu üzerinde olup bitenleri anlattı. Göçebe savaşçıları konu etti. Bulgular taş devrinde bile dünyanın yarısının birbirinden haberdar olduğunu gösteriyor.

İpek için bu kadar yol yapmaya, riske girmeye değer miydi?

Yanıtı şöyle verelim:

İpek, ilkçağlarda altın değerindeydi. Para birimi olarak kullanıldığı durumlar da oldu.

Sözün kısası, değerdi. Zaten değmeseydi, binlerce yıl yaşamazdı.

Çinliler, "dünyanın merkezi" unvanını yitirmeme çabasının da getirdiği hırsıyla, İpek Yolu'nun güvenliğinden, sürekli işlemesine kadar her konuyla ilgilendiler. Çin tarihindeki pek çok savaşın nedeni bu

yolun güvenliğini sağlamaktı. Bu amaçla, yol üzerinde önemli merkezler kuruldu. Bunlardan biri Dun Huang'dı. Öteki de Turfan'dı. Asırlardır Turfan'ı yurt edinen Uygurlar, İpek Yolu üzerinde olmanın avantajlarını ve dezavantajlarını yaşıdılar.

Çinliler ipek yolundaki en küçük bir zarar için bile çok büyük tazminatlar istiyorlardı. Rehber veriyorlardı, hamal veriyorlardı.

Yol, edebiyata da katkı sağladı.

Çin sarayında katiplik yapan memurlar İpek Yolu üzerindeki tüm kayıtların tutulmasını da sağlıyorlardı. Bu yol boyu gördüklerini yazan memurlar böylece insanlık tarihinin en eski gezi rehberini de hazırlamış oldular:

Si-Yü-Çuan.

Bu metinlerin büyük bölümü gerçeği yansıtıyordu ama, İpek Yolu efsaneleri de yok değildi...

İşte eski Çin metni Suların Kitabı'nda Turfan bölgesindeki kentlerden birinin anlatımı:

"Ejderha kenti, Giang Lai'nin sarayıdır. O büyük bir barbar krallığına hükmeder. Bir gün Lop-Nor'un suları yükseldi ve bu krallığın başkenti sel altında kaldı. Kentten geri kalanlar hâlâ görülür. Çok büyüktür. Sabah güneş doğarken batı kapısından girildiğinde, doğu kapısına ancak akşam güneş batarken varılır. Kentin dik yamacına bir kanal yapmışlardır. Sürekli esen rüzgâr bunun üzerini kumla kapatmıştır ve batıdan gölün üzerinden bakan birisine, bir ejderha gibi görünür. Kentin adı buradan gelir. Hükümdarın bölgesi binlerce mil ötesine kadar yayılır. Toprakları tamamen sertleşmiş katı tuzdan oluşur. Buradan geçen yolcular hayvanlarının oturabilmesi için yere keçe örtüler sererler. Yeri kazarsınız, yastık büyüklüğünde, üstüste yığılmış düzenli tuz bloklarıyla karşılaşrsınız. Burada hava sanki yükselen sis veya hızla geçmekte olan bulutlar gibi pusludur. Güneş ve yıldızlar çok nadir görülür. Çok az hayvan yaşar ama, birçok cinin ve görünmeyen yaratığın evidir burası..."

Bu bölgede bu büyüklükte kentin bulunmadığı biliniyor ama, İpek Yolu efsaneleri, güzergâha verilen önemin, güzergâhın insanlarda çağrıştırdıklarının bir yansıması...

Güzergâh, Orta Asya olunca işin içine ister istemez Türkler de giriyor. Çinlilerle Türklerin tarih sahnesindeki rollerini yeri geldikçe aktardık. İpek Yolu güzergâhında bulunan bir şiir, olayın bir başka yönünü ortaya koyuyor.

Türklerle Çinliler savaşmışlar, barışmışlar, ortak devletler kurmuşlar veeee kız alıp kız vermişler...

İşte Orta Asya'ya gelin verilen Çinli prenses Hsi Chin'in şiiri:

Halkım beni dünyanın sonuna gelin verdi.

Yabancı bir ülkeye yolladılar beni,

Evlenmek için Wu-sunların kralıyla.

Evim bir çadır artık,

Duvarlarım keçeden.

Çiğ et ve at sütüdür aşım benim.

Sadece vatanımı düşünüyorum

Ve kalbim üzüntüyle sızlıyor.

Ah bir sarı kuğu değilim ki ben,

Bir çırpıda babamın evine uçabileyim.

Yapma be Çinli prenses, Türke gelin gitmek dünyanın sonu değildir bee!

Hani bırakırsak, "Çinliydim, inli oldum" diyeceksin!

İşin düğün-dernek kısmı bir yana, Türkler İpek Yolu'nu çok etkilediler. Bunu tarafsız tarihçiler, gezginler ayrıntılarıyla anlatıyor. Göçebe yapıları bir bölgede gerçekleştirilenin öteki yerlere yayılmasını sağlıyordu. Göçebe kültürünün gerektirdiği at malzemeleri, benzer ürünleri kendileri imal ediyordu, satıyordu.

Bunca ipeksi efsaneden sonra Urumçi'de Türkçe-Çince karışımı sohbe ben de takıldım:

"Aslında ipek, Türkçe bir kelimedir ve anlamının içinde ipeğin nasıl oluştuğu verilmektedir..."

Sözün arkasını nasıl getireceğimi merak ederek dinlemeye koyuldular. Ben de yazmaya devam ettim:

"Çook eski dönemlerde, bir Türk atlı, insanlara, kavmine küsmüş ve bir dut ormanının içinde yaşamaya başlamış. Burada ipekböceğinin oluşumundaki tırtıllarla tanışmış. Tırtıllar bizimkini çok sevmişler.

Boş zamanları çok olduğu için birbirlerine karşılıklı hikâyeler anlatmışlar. Sonunda hep konuşmaktan sıkılmışlar. Ne yapalım, ne yapalım, diye düşünmeye başlamışlar.

Bizim Türk, diyelim ki adı Bamsı Beyrek, onlara demiş ki, siz bütün gün yiyorsunuz, yatıyorsunuz. Bu yediğiniz yaprağı öğütüyorsunuz. Bunun içinde yapışkan bir madde var. Onu iyice inceltseniz, ip haline getirseniz..."

Yüz ifademi değiştirmeden anlatıyorun ve herkes öykünün devamını merak ediyor. Akaraktan bir yudum alıp devam ettim:

"Tırtıllar bizim Bamsı Beyrek'i dinlemişler. Yediklerini inceltip ip haline getirmişler. Sonra da bunu kendi etraflarına ekmişler. Zamanla bakmışlar ki çok amaçlı bir ürün ortaya çıkarmışlar. Tüm tırtıllar her sabah uyandıklarında birbirlerine günaydın yerine, 'haydi ip ek, ip ek' demişler. Birbirlerine ip ek ip ek diye diye, olmuş size ipek..."

Önce ciddi olabilir mi diye baktılar. Ben de kahkahayı basıp, seslendim:

"Sizin efsaneler kadar ciddi..."

Gülüstük...

Konunun başında Çinlilerin ipeğin sırrını iki bin yıl sakladığını anlatmıştık. Peki, Batıya nasıl ulaştı?

Bunun da yanıtı efsanevi desek yeridir... Çinlilerin anlatımı şöyle:

420 yılında Çin imparatorunun kızı Hotan kralıyla evlendirilir. Kız, çok gönüllü değildir. Ama emir imparatorundan gelmiştir, kabul

eder. Kız, süse çok düşkündür. Orada kendisini nasıl bir yaşamın beklediğini bilmemektedir. Madem ki kendisini böyle bir yaşama mecbur bıraktılar, intikam almaya karar verir.

Bakın ne yaptı...

Saçının üzerine kocaman bir topuz yaptı, içine de yüzyıllarca saklanan ipek böceği yumurtalarıyla dut ağacı tohumu koydu. Sınırlar çok iyi korunuyordu. Her geçen aranıyordu ama, imparator ailesinden birinin ipekböceği kaçakçılığı yapabileceğini düşünmediler ve aramadılar.

Prences sınırı geçtiğinde Çin'in iki bin yıldır sakladığı sır artık sınırları dışına çıkmıştı. İpekböceği buradan İran'a, Anadolu'ya yayıldı.

Hotan'ın 100 km. kadar kuzeydoğusunda bulunan 'ipek prenesi' adını taşıyan küçük bir adak levhası bugün British Museum'dadır.

Efsanenin doğruluğu yanlışlığı ayrı konu, 5. yüzyılda ipek Batı'ya ulaşınca Çin'de de çöküntü başladı.

İpeğin Çin'den Bizans'a kadar yayıldığı alana Serindia adı verildi. Artık İpek Yolu'nun başlıca ürünü ipek değildi.

Bu kadar sözünü ettik, ipeğin biraz daha içine girelim. Bilim adamları ipeği iki temel bölüme ayırıyorlar. Bilimsel adları şöyle:

Saturniidae ve Bombycidae...

Birincisi daha ince ikincisi biraz daha kaba. İpekböceği klasik olarak dut ağacıyla özdeşleşmiş, ondan beslenip ondan üretiyor ama, meşe, selvi, karabiber ağacında yaşayanına da rastlanmış.

İpekböceğinin ipeği üretme yönteminin en basit anlatımı şu:

Arkadaş sürekli dut yaprakları yiyor. Yiyor, yiyor, tıka basa doluyor. Sonra kusuyor. Bütün mesele bu; kusmak...

İşte o salgı usul usul böceğin etrafını sarıyor, sarıyor ve koza oluyor.

İnsanoğlu o kozayı alıp, kaynatıyor, çözüyor, işliyor. Ortaya ipek çıkıyor.

Böcek kusmadan midesindeki salgı çıkarılınca, çok sağlam ve

dışa salğıdan daha kalın bir oluşum elde ediliyor. Orta Asya Türkleri ve Çinliler bu yolla elde edilen ipeği, müzik aleti teli olarak kullanmışlar.

İpekböcekçiliği büyük bir özen ve emek gerektiriyor. Yumurtalar yani tohumlar sabit sıcaklıkta saklanıyor. Tırtıllar yumurtadan çıktıktan sonra saatte iki kez ince doğranmış taze dut yapraklarıyla besleniyor.

İpek Yolu'nun başlangıç yeri Şian, ucu Roma. Orta Asya'dan, Anadolu'nun uçlarından geçip Avrupa'ya ulaşan yolun genel kabul gören uzunluğu 6400 kilometre kadar.

Şian'da yarım günümü ipek işletmelerine ve İpek Yolu'nun tam başlangıç yeri olarak kabul edilen, uzun bir kervanın heykelleştirildiği alana ayırdım...

İpek işletmelerinin hemen tümü devletin elinde... Gezdiğim işletmede gördüklerim şunlardı:

İpek, bembeyaz getirildi. Burada ona renk verilecek. Top kumaş belli bir parçaya bölündükten sonra bir usta tarafından kıvrılıp, katlandı. İple sarıldı. Bir başka usta kıvrılmış, iplenmiş kumaşı aldı, renk vereceği yerleri önce kaynayan sudan bir şırınga alıp ıslattı. Oraya vereceği rengi başka bir şırıngaya çekti. Kumaşı ustaca tutup, renk şırıngaladı. Boyaların hepsi bitkisel... Kısa sürede tüm kumaşın değişik bölümlerini şırıngayla boyadı. Bazı yerler birden fazla şırıngalandı.

İşlemi yapan ustanın adı, Duan Zunoai. Bunu nasıl yaptığını sordum? Gülümseyerek yanıt verdi:

- Sırdır!

Kumaşı iple saran usta Li, boyama işi bitince ipleri söktü. Kumaşı kurumaya bıraktı. Yanıtını tahmin ettiğim halde Li'ye de sordum:

- İpleri nasıl sarıyorsunuz?

O da gülümseyerek karşılık verdi:

- Sırdır!

Bu işlemler sırasında fotoğraf çekmemem için baştan sıkı sıkı ricada bulunmuşlardı.

Çinliler, iki bin yıl sonra kaptırdıkları ipekböceği sırtının ardından, ipeğin işleniş biçimini de ellerinden gelse sonsuza dek gizli tutacaklar.

Hemen yanımızda 15-20 yaşındaki genç kızlar, Japonlar için kimono kumaşı dokuyordu.

İpek işletmelerinden sonra ipek heykeline... Buna heykel yerine heykel dizisi demek daha uygun düşer. Temsili kervanı, Şian merkezinde, İpek Yolu'nun tam başladığı yerde kurmuşlar... Yaklaşık 50-60 metrelik kervanın başındaki kişi askeri bir donanıma sahip. Yüzü taş gibi. Dimdik duruyor. Onun arkasında, ipek yüklü develer. Üzerinde uzun bir yolun başlangıcındaki insanlar.

Blok taşlardan yapılmış heykel kervanında, kimi yüzler, gidip dönmeyi; dönüp bulmamayı anlatıyor.

Kervanın, önünde, ardında, sağında, solunda dolaştım. Her yönden ayrı izlenimler veriyor.

Taşların da Çinlilerden farkı yok. İpeğin sırtını sorsak, fısıldayacaklar:

- Sırdır...

KONFÜÇYÜS'TE MERKEZ ÜS, US...

Şian'da yarım günümü Tarih Müzesi'nde geçirdim. Çin mimarisine göre inşa edilmiş, hoş bir yapıydı. Birinci bölüm Çin'de ilk hayat. Girişte Sarı Irmak vadisinde bulunan ilk insan kemikleri. Yaşları için şunu yazmışlar:

Bir milyon 120 bin yıl!

Sonra aşama aşama bugüne dek bulunan eserleri sergilemişler. Bugünkü anlamda izler, 7-8 bin yıl önce başlıyor. Daha dün yani!

Ne demeli?

Nedir dünya?

Daha dün ya!

Çinliler insanlığın Sarı Irmak kıyısında doğduğuna, dünyanın merkezinin Çin olduğuna inanıyorlar. Renklerinin sarılığını da Sarı Irmağa bağlıyorlar.

İÖ 2-3 bine rastlayan eserleri izlerken aklıma ister istemez Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Hitit bölümü geldi. Tarihleme de çok benziyor.

Kap, bardaklar, kadınların süs eşyası, mutfak eşyaları... Bir koku şişesi vardı ki görünümüne biçimine hayran kaldım. Bugünküler, yanında pet şişe kalır. Zaten, kadınların daha güzel olma duygusu olmasaydı, dünya daha güzel olmazdı...

Bu tür müzeleri izlerken bu duyguyu sık yaşarım.

Bu bölümden sonra kazanlar, mızraklar, oklar başlıyor. İnsanoğlunun birbirine zarar verme sanatının tüm örnekleri.

Çinlilerin en önemli arkeolojik miraslarımızdan dedikleri bronzdan yapılmış dört atın çektiği araba için özel bir bölüm yapılmış. Resim bölümünde geleneksel Çin resim sanatının örnekleri var. Hemen yanında çadır kültürünün tüm örneklerini gösteren bire bir büyüklükte maket var.

Resimler, Pekin'de yazlık sarayda gördüklerime çok benziyor. Pusulanın, kâğıdın, mürekkebin bulucusu Çinliler, bir yeniliği ötekiyle buluşturup, uygarlıklarını sarmallamışlar. Konfüçyüs'un ya da öteki bilgelerin öğrencilerine ders verirken yapılmış resimleri hem Çin'in bu sanat dalında aldığı yolu gösteriyor hem de bilgelerine gösterdiği saygıdan küçük bir kesit veriyor.

Sadece bu müzede değil, Çin gezim boyunca pek çok yerde Konfüçyüs'ün izine rastladım. Ama, müze havası başka...

Burada Konfüçyüs molası vermezsek bilgeye haksızlık olur...

Asıl adı, Kungfuzi... Yani, üstad Kung.

İÖ 551-479 yılları arasında yaşadı. Çin'in yazılı tarihi İsa'yı aş-tığı için, o dönemlerdeki ölüm-doğum tarihleri de çok net.

Konfüçyüs, Çin tarihinin en büyük düşünürü ve kuramcısı. Çin'in yaşam biçimini, değerler bütünü ve dinsel inanışlarını biçimlendirdi.

Yoksul bir yaşamı oldu. Soylu bir ailedendi ama, bunun olumlu yanlarını görmedi. Yaşamını bir dönem tahıl ambarları bekçiliğiyle sürdürdü. Sonra öğretmenliği seçti. Çin'in o dönemdeki durumu çok kötüydü. Buna çok canı sıkılıyordu. Düzeltilmesi gerektiğine inanıyordu. Öğretmenlik süreci hızla olgunlaştı ve etrafında öğrencileri oldu.

Öğrencilerine öncelikle şunu öğütliyordu:

Tarih, şiir, dans ve müzik yaşamın kaçınılmaz başlangıcıdır.

Devlet katında iyi bir göreve ancak 50 yaşından sonra getirildi. Bu aşamadan sonra imparatorluk katının önemli bir danışmanı oldu.

Lun Yu, yani Söyleşiler Kitabı, Konfüçyüsçülüğün kutsal kitabıdır desek yeridir. Başka eserleri de oldu ama, bu ayırıdır.

Marco Polo, Konfüçyüs'ü batıya taşıdı.

Konfüçyüs'ten sonra ardılları onun yerinin daha da sağlamlaş-masını sağladılar. Vietnam, Kore ve Japonya'da da etkin oldu. Bu etkinlik öylesine kalıcı izler bıraktı ki, bu coğrafyalarda Konfüçyüs'ün düşüncelerini kendi dilinden öğrenmek isteyenler Çince'yi de öğren-

diler. Önde Konfüçyüs arkada Çince Asya'nın önemli bir bölümünü dolaştılar.

Ne diyelim?

İşte dilin gücü...

Konfüçyüs'ü tek tümceye indirin deseler, şu söylenebilir:

"İnsanları sev."

Öğretisinin özü buydu. Bunun yanında yaşamı boyunca şu düşünceyi savundu ve geliştirdi:

"Tüm insanlar doğuştan iyidir. Zamanla kötülüklerle tanışır, etkilenirler. Onları kötülüklerden, olumsuzluklardan korumak için eğitmek gerekir. Eğitim herkesin doğal hakkıdır."

Konfüçyüs'ün bu düşüncesi sadece Çin'in değil belki de evrenin en temel çelişkisini açığa çıkarıyor:

İnsan doğuştan iyi midir, zaman mı onu kötüleştirir; yoksa insan doğuştan kötülüklerle açık mıdır, onu korumak için önlemlere mi başvurmak gerekir?

Çin'de ikinci görüş de yeşerdi. Yasacılar adı verilen bir akım, Konfüçyüs'e karşı çıktı, dedi ki:

"Hayır, insan doğuştan kötüdür. Kötülüklerle açıktır. Onu ancak önlemler, yasalar dizginleyebilir..."

Çin'in yüzyıllar süren iç çekişmelerinde bu akımların etkisi var. Örneğin, Mao'nun, "yüz çiçek açsın, yüz fikir çatışsın" sözü Konfüçyüs'ten geliyor. Yine Mao'nun bu kez Kültür Devrimi adı altında her türlü aydınlanma eserini yasaklaması da Konfüçyüs karşıtlarının tezinden esinlendi...

Bugün de Çinliler, "Çin tipi" sosyalizmin, Konfüçyüs'ün özlemi olduğu tezini işliyorlar.

Sözün kısası, Konfüçyüsçülüğün, 32 tarakta bezi, her konuda tezi var!

Başta Cengiz Han'ın Çin'i ele geçirdiği dönem olmak üzere, göçebe grupların Çin'i istila ettiği dönemlerde de yine Konfüçyüs'ün düşünceleri ve ardılları Çinli bilinci ayakta tutmuş.

Yerleşik Çinlilerle göçebe Türklerin, Moğolların aynı potada olmasının güçlüğü de benim aklıma bir Anadolu sözünü getirdi:

Atlıyla yaya arkadaş olamaz!

Konfüçyüs'ün yayılmasına öncülük ettiği Çince'nin geçmişi de Çin tarihi gibi derin, uzun, ama yalın. Çince, "yazı" sözcüğü "wen", aynı zamanda düzen, uygarlık, kültür anlamına da geliyor. Ee haksız sayılmazlar, yazıyla kültürün ve uygarlığın arkadaşlığı tartışılmaz.

Çin'de ilk üniversite Konfüçyüs'ten birkaç yüzyıl sonra İÖ 136'da kuruldu. Üniversitenin adını anımsatmaya gerek yok:

İmparatorluk Üniversitesi...

Resim sanatından yola çıkılarak oluşturulan Çince'de sözcüklerin oluşumu da ilginç. Örneğin, tren yazacakları zaman, "ateş"le "araba" sözcüğü birleşiyor ve "ateş arabası" oluyor. Bu nedir? Tren...

Irmak yazacakları zaman, "su" ile "ses" birleşiyor. Bu nedir? Irmak...

Çin'in geniş coğrafyasında kuzeylilerle güneylilerin aynı dili konuşup birbiriyle anlaşılamadığı dönemler olmuş. Hatta aynı hece, titreşimler yoluyla farklı anlamlara geliyor. Ne demeli? Ey Çince, titre ve çoğal!

Resimsel simgeler ve tek heceli sözcüklerden oluşan Çince'deki karakter sayısı 50 bini buluyor. Yani Çince'yi tümüyle biliyorum diyen bir kişinin bu kadar karakteri anlaması gerekiyor. Günlük bir gazete çıkarmak için en az 10 bin karakter bilmek şart. Sadeleştirilmiş Çin alfabesindeki karakter sayısı düşürüle düşürüle ancak 1750'ye indirilebilmiş.

Kâğıdın bulunuşundan önce yazı zeminlerinin başında kemikler ve kaplumbağa kabukları geliyordu. İÖ 18-12. yüzyıldan kalma bu tür dinsel tören metinlerindeki 3400 karakterden 2000'i bugün de kullanılıyor.

Çin'de sanatla buluşların buluştuğunu yeri geldikçe vurguladık. Resimle şiir, bilgeyle resim... Çin'de şiirle müzik de dosttur. Şiirlerin hemen tümü makamla okunuyor.

Klasik Çin edebiyatının da çatısı Konfüçyüs'e dayanıyor. Konfüçyüs okulundan derlenen 5 klasik kitabın Çin edebiyatının kökü olduğu kabul ediliyor. Bunların adları şöyle:

Şiir Klasığı, Dönüşümler Klasığı, Tarih Klasığı, Ayin Kayıtları, İlkbahar ve Sonbahar Kayıtları.

Son kayıt, 305 aşk şarkısı ve ilahiyi konu ediyor. Çin edebiyatının belirli bir plana göre yazılmış ilk eseri Bay Lü'nün İÖ 240'taki İlkbahar ve Sonbahar kayıtları. Edebiyat yelpazesi oldukça geniş... Çin'in en büyük şairlerinden sayılan Li Bo (701-762) dört temel konu üzerine şiir yazmış:

Şarap, müzik, dostluk, aşk...

Öteki büyük şair Du Fu (712-770) savaşa ve adaletsizliğe karşı çıkmış, kendi biçimini oluşturmuş. Song hanedanı döneminde edebiyat çok güçlüydü. O dönem, yani 10-11. yüzyılda başlayan kimi akımlar meyvelerini 14. yüzyılda verdiler. Dönemin şairi Lu You'dan günümüze 9200 şiir kaldı.

Çin öykücülerini öykülerini genellikle pazar yerlerinde okurlardı. Yuen öykücülerini ise bunun yerine öykülerini takma adla ya da imzasız olarak dağıtmayı yeğlediler.

Çin'de ilk kâğıt İS 105'te kullanılmaya başlandı. Bu buluşun tah-ta tabaka, kemik ve kaplumbağa kabuğunun yerini alması 3-4 yüzyıl sürdü.

Konfüçyüs ve onun etrafında dönen Çin dili ve edebiyatının özeti böyle ama, girişte de vurguladığımız gibi, Asya'nın hemen tümü bu bilgiden derinden etkilendi. Asya'daki Budacılar, Hristiyanlar, Müslümanlar, Taocular, herkes az çok Konfüçyüs'ten payını aldı.

Konfüçyüs'ün 28 Eylül günü doğduğuna inanılıyor. Bu günün Tayland'da "Öğretmenler Günü" olarak kutlandığını ve resmi tatil olduğunu anımsatırsak, akımın etkisi daha iyi ortaya çıkar.

Herkese açık ve herkesin yararlanacağı bir eğitim sisteminde ısrar eden Konfüçyüs, bugün de güncel mi, ne dersiniz?

Bilginin onca sözünü ettik, biraz da sözünü aktaralım. Konfüç-yüs'ün öğrencilerinin onun ölümünden sonra derlediği "Seçmeler"den kesitler:

Büyük insanlar adaletten, küçük insanlar çıkardan anlar.

İnsanların beni tanımamaları bana üzüntü vermez, benim onları tanımamam üzüntü verir bana.

Düşünmeden öğrenmek, zaman kaybıdır.

Kendimi 15 yaşında öğrenmeye verdim, irademe 30 yaşında sahip olabildim. Kuşkulardan 40 yaşında kurtuldum. Göğün düzenini 50 yaşında öğrendim. Sezgilerim yoluyla her şeyi 60 yaşında kavradım. Kalbimin isteklerini doğru olan şeylere zarar vermeden 70 yaşında gerçekleştirebildim.

Bir kişinin davranışlarını babası hayattayken izle. Ölümünden sonra da izlemeyi sürdür. Eğer babasının izinden üç yıl ayrılmazsa, onun ana babasına bağlı kişi olduğu söylenebilir.

Sana bilginin ne olduğunu öğreteyim mi? Bir şeyi biliyorsan onu bildiğini göster. Bilmiyorsan, onu bilmediğini kabul et. İşte bu bilgidir.

Üstün insan, söz söylemeden önce uygulamaya geçer, sonra uygulamasına göre konuşur.

Cezayı anlayışla ver, özenle uygula.

Eğitimde sınıf farkı olmamalıdır.

Bu kadar ruh doyumunu yeter...

Müzeden sonraki programım, gezinin resmi bölümü...

Akşamüzeri Şian Vali Yardımcısı Wang'la buluştuk. Kahverengi sarı arası tişört giymiş. Dişleri bugüne dek kaç bin sigarayı süzgeçten geçirilmiş, belli değil. Sarı Irmak'tan daha sarı... 45 dakika kadar Şian ve çevresindeki reform hareketlerini anlattı. Çin'in kalabalık nüfusuna, geniş coğrafyasına karşın atılmakta olan adımlarda bir koro havası seziliyor. Farklı yerlerde farklı insanlar, benzer şeyleri söylüyorlar.

Wang 55 yaşında, 19'unda ÇKP'ye girmiş. En çok particilik sürecini anlatmasını sevdi. Gençliğini, ilk üyelik yıllarını, parti adına gazeteciliği, sonra parti sekreterliğini uzun uzun anlattı.

Bugün yaptığını şöyle özetledi:

"Kendi içimizde dönüşerek yola devam ediyoruz..."

Eskiden yaptıklarımız arasında şu yanlıştı, dediğiniz bir şey var mı, diye sordum. Ne gezer. Soruma biraz bozuldu, ama hemen yanıttı yapıştırdı:

"Biz yaptığımız her şeyin halkımız için olduğuna inanıyoruz. Buna inanmanın ve bu uğurda çalışmanın yanlış yanı yoktur."

Sigaradan bir körük çektikten sonra devam etti:

"Yaptığımız dönüşümdür. Biz, Çin'e herkes gelsin istediğini yap-sın demiyoruz. Şu bölgelerde, şu konularda yatırım yapmak isteyenlere şu avantajları-sağlayacağız, diyoruz. Bunu kendisi için uygun bulunan şirketler gelir, yatırım yapar."

Vali yardımcısının etrafındakiler "akşama salmayız, yemekteyiz" dediler. Ee ne yapalım, Çinle gelen düğün bayram...

Fıstık, ince ince dilimlenmiş sarımsak, işkembe ve mısır filizi ile yemeğe başladık. Sıcak olarak bizim tandıra benzer bir et yemeği geldi. Küçük fincanlarda keskin likör sofranın içkisi. "Kampaaayy" de-yip içtik...

Bir fincan likörün 40 yıl hatırı vardır deyip, bir miktar içtim. Ta-

bii birkaç fincan likörden sonra Wang'ın etrafındakiler daha samimi konuşmaya başladılar. Gündüz sorduğum kimi sorulara sofrada yanıt verdiler. "Biraz hata yapmış olabiliriz... Çin çok açlık çekmiş bir ülke, öncelikle bunun unutulmaması lazım... Ama biz çok büyük ve çok güçlü bir ülkeyiz" türünden sözler söylediler.

URUMÇI (ŞIRIN OTLAK): KERPIÇTEN GÖKDELENE...

Zamanı geriye almak, hoş bir kazanma duygusu... İnsan, birkaç saat bile olsa daha uzun yaşadığını düşünüyor.

Yeryüzünde zaman dilimleri belli. Batıya doğru gidince saatleri geri almak gerekiyor. Doğuya doğru ileriye... Pek çok ülke, kendi sınırları içinde zaman diliminin tek olmasını istiyor ve düzenlemelerini buna göre yapıyor.

Çin'de uygulama, biraz daha değişik...

Urumçi'ye gece yarısına doğru indim. "Vakit hayli geç oldu" diye hayıflanırken alanın loş salonundaki saat 21.30'u gösteriyordu. Sordum, doğru.

Bildiğim kadarıyla Çin içinde sadece bir zaman dilimi kullanılıyordu. Sonradan öğrendim ki, böyle bir uygulama sadece Sincan-Uygur'da var. Burada saatleri iki saat geri almak gerekiyor.

Bu işi keyifle yaparken, uyardılar:

"Ama her iki zaman dilimini de bilmelisiniz. Posta, tren, otobüs, uçak seferleri için Pekin saati kullanılıyor. Devlet daireleri, dışişleriyle ilgili birimler aynı şekilde, Pekin saatine göre hareket eder. Buradaki günlük yaşamda ise Urumçi saati geçerli."

Otelde kayıttan sonra, "anahtar" dedim, vermediler. Kattaki görevlideymiş. Ondan alacağım.

Kata çıktım. Asansörün tam karşısında, sandalyenin üzerinde oturan, her an denetime hazır bir görevli. Oda numaramı söyleyip anahtarı istedim. Görevli kız başını salladı, anahtarı alıp önüme düştü. Kapıyı açtıktan sonra anahtarı geri aldı.

Burada böyleymiş. İçeri girince, kapıyı içten kilitliyorsunuz. Çıkınca kendiliğinden kilitleniyor. Tekrar içeri girmek isterseniz kat görevlisi cebinden anahtarı çıkartıp kapınızı açıyor.

Görevli kızın adı, Meryem. Türkiye'den geldiğimi söyledim. İlk sorusu aynen şu oldu:

-Uygurca bilem siz?

Çat pat anlaştık. Onun ilk sorusuna koştut olarak ben de soruların sonuna ekler yaptım:

- Türkiye'yi görem siz?

- Urumçi'yi sevem ben...

Odaya girdim. Yine çay hazır... Buradaki biraz daha sarı ve taneli. Çayın görünümü ve tadı, beni çocukluğuma götürdü. Dedem dağdan, Toroslardan yaban çayı toplar, onları kaynatıp içerdik. Kaynadıkça rengi sapsarı olurdu. Çay molasından sonra üzerimi değiştirip otelin altında, etrafında kısa bir tur atayım diye çıktım. Kapıyı kapattım, Meryem Hanım köşesinde kurulu, katı kontrol ediyor.

Otelin alt katındaki salonda düğün var. Bir Uygur düğünü. Kadınla erkekli, bizim Anadolu'dakine benzer oyunlar oynanıyor. Ne yazık biraz geç kalmışım. Daha bir kare fotoğraf çekmeye kalmadan orta yaşlı bir kişi geldi, orkestraya döndü. seslendi:

- Rahmet haa!

Bu teşekkür karşısında orkestraya da susmak düştü.

Yarın Sincan Uygur Özerk Cumhuriyeti'nde ilk günüm. Wu, Sincan Uygur Cumhurbaşkanı'ndan yerel yöneticilere kadar pek çok kesimle görüşeceğimizi söyledi.

Bölgenin kuzeyinde Altay Dağları, orta kesiminde de Tiyanşan (Tanrı) Dağları var. Yüzyıllar önce Türk boylarının göçe durduğu yerlerdeyim. Yarın öncesi, notlarımı karıştırdım.

Dünya nüfusunun beşte birini barındıran Çin, "homojen" bir ülke değil. Doğu ve Kuzey bölgesi "sorunlu".

Tibet, Uygur-Sincan ve Moğol Özerk Bölgeleri Çin için bir bakıma "yeni topraklar". Bu topraklarda yaşayan insanların Çin'le "tam bütünleşmemeleri" sorunu sürekli ayakta tutuyor. Himalayalar üzerindeki Tibet'in yüzölçümü 1 milyon 122 bin kilometrekare. Nüfus

ise 3 milyon dolayında. Tibet'in bağımsızlığı için çaba harcayan Dalay Lama, Çin için tek sözcükle "hain" bir kişi.

Türkçe bilen bir Çinliye, "Dalay Lama" desek, sanırım aklına ilk, "kalaylama" gelir...

Çin'in kuzeyindeki Moğolistan Özerk Bölgesi de 1 milyon 170 bin kilometrekare. Nüfus 1 5 milyon dolayında. İç Moğolistan, Bağımsız Moğolistan Halk Cumhuriyeti'yle komşu. Bağımsız Moğolistan'ın nüfusu ise 4 milyonun biraz altında! Çin, bu bölgede kendi ulusunun, yani "Han" nüfusunun da bulunduğunu kanıtlamak üzere 1950'li yıllardan itibaren yoğun bir iç göç programı uygulamış. Güneyden pek çok kişi buraya yerleştirilmiş.

Sincan-Uygur Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti, Urumçi. Bölgede baskın nüfus Uygurlar ama, başkent nüfusunun yüzde 60'ı Çinli. Urumçi, "şirin otlak" anlamına geliyor. Sincan sözcüğünün anlamı ise Çince, "Yeni topraklar". Uygur sözcüğü de Oğuzlar'dan geliyor. Uygur, birbirine uyan, bağlı olanlar anlamında. Bizim kullandığımız "uygar" sözcüğü bu kökenden.

Sabah saat 10.00'da Wu ile birlikte Sincan Uygur Dışişleri Kültür Bölümü Şefi Liu Yu-Sheng, Dışişleri Genel Direktörü Abeydulah Tiyip ve Ekonomik Bölgeler Koordinatörü Tang Yi Gai ile görüşmeye gittik.

Bölgedeki üst düzey yöneticilerin çoğu Uygur. Bazı şefler ve alt düzey yöneticiler Çinli.

Gai ve Tiyip'le üç saat kadar sohbet ettik. Sürekli, çay, karpuz ve üzüm ikram ettiler. Karpuz gelince sohbe birarada verdik. Çünkü dilimle geldi. ısırarak yiyip kabuklarını masaya koyduk.

Tiyip ilginç rakamlar verdi. Uygur çok renkli bir mozaik. Bir milyon 600 bin kilometrekare yüzölçümüne sahip, 15 milyon nüfuslu özerk cumhuriyetin etnik dağılımı şöyle:

7 milyon Uygur, 5 milyon Çinli, bir milyon Kazak, 690 bin Tungan, 139 bin Kırgız, 138 bin Moğol, 33 bin Şive, 34 bin Tacik, 18 bin

Moncu, 15 bin Özbek, 10 bin Tatar, 8 bin Rus, 5 bin Doğur. Kalanlar da 40 dolayında irili ufaklı azınlık...

Tiyp yönetim şeklini şöyle özetledi:

"Herkesin oturduğu yer belli. Onlara, 'kendi işinizi kendiniz halledin' dedik. Köylerin, nahiyelerin yerel işlere bakan yönetimlerine, orada en çok hangi ulus varsa, onların arasından biri seçiliyor. Dört de din var; İslamiyet, Hıristiyanlık, Budizm, Lama. İslam ve Budizm çok yaygın. İki dinin de devlet içinde birer örgütü var. Hepsinin okulları da ayrı."

Tiyp'in verdiği bilgilere göre, "Ben ayrı bir ulusum" diyen 48 grup var. Dini ayrı, kimliği aynı olanlar da çok. Huilerden burada da var.

Bölgenin Türkiye ile ilişkileri ise şimdilik zayıf görünüyor. Konuştuğum kişiler sürekli, "Buraları yazın. Türkiye'de de tanısınlar. Çin'in dışarı açılma politikası bize de yaradı" dediler.

Urumçi'den haftada bir gün İstanbul'a uçak seferi varmış.

Türkiye'nin adını doğru söyleyene pek rastlamadım. Çoğunlukla "Turçia" ya da "Tursiya" diyorlar.

Sözün tam bu noktasında Gai "Kemal" dedi, devam etti:

"Maraşal Mustafa Kemal Atatürk'ün kitaplarını okudum, çok bilgiler aldım. Atatürk büyük bir ıslahatçı. Atatürk'ün siyasetiyle Türkiye Cumhuriyeti yeni bir devlet olarak çıktı. (Yineleyerek) Atatürk'ün kitaplarını okudum, büyük lider olduğunu itiraf ediyorum..."

Sözü yine Tiyp aldı...

Tiyp Uygurca konuşunca anlaşıyoruz ama, Wu'nun da isteğiyle konuşmalar önce Çince yapıldı, sonra Türkçeye çevrildi! Ama sık sık Uygur Türkçesine döndü. Sohbetin devamında ortam iyice sıcaklaştığı için zaman zaman da önce Uygurcası söylendi ben anladım sonra Wu için Çince söylendi... Tiyp, Sincan Uygur'u kendi konuşma biçimiyle şöyle özetledi:

"Yaşlılık içindeyiz. İki çöllüğümüz var. Üçte iki dağlık, üçte bir ziraat işleri var. Hayvancılık işleri canlı. 40 milyondan fazla hayvan

var. Kişi başına açlık 400 kilogram ortalama şeklinde. Pamuk işlerinin birinci getiriyor. şeker işleri 330 bin ton civarında, Kömür işleri zengin, Çin boyunca ikinciyiz. Çeşitli metaller var, 118 kadar..."

Tiyp, Çin'de 1978'de başlayan reformları da özellikle anlatmak istedi. Bu bölgede 1979'da başlamış. Yine kendi biçemiyle durumu şöyle özetledi:

"79'dan sonra ıslahata başladık. Kapanı a  tık. Açıklık hakkında laf edeceem..."

  nce kafa a  ılması lazım. 79 öncesi siyasi durumda, sosyalizm uygulaması Ruslar gibiydi. Fikir durmamızdı, dinamizm durmamızdı, öğrenme durmamızdı...   nce dışarı baktık, onları tanımamız başladı. Uygulamalar başladı. Önceden ulu Rehber vardı, Mao idi. Sonra büyük kapanı Deng a  tı. Sonraki bu açılış önceden duygularla, fikirlerle hasıl oldu. Hareket başladı. Hayat durumu hasıl oldu. 86 nahiyeden 58'i dışarı açıldı. Yabancılar gelip ziyaret etti. 3 büyük şehirimiz Urumçi, şihenze, Karamay yabancılara açıldı. Sincan 8 memleketle   egre (sınır). Moğol, Rus, Kazak, Kırgız... 5600 kilometre   egremiz var. Buralara 13 kapı açıldı. Islahattan sonra açılış derinden başladı. 6 tene havaalanı var. Gidiyoruz geliyoruz, gidiyoruz geliyoruz... Ciddi halde. Dağlarımız var, turist gelir. Buraları da açıldı. Geçen sene 50 bin kişi geldi gitti. Islahattan sonra iktisadi, içtimai, kültür, herhangi sahalar çok iyi oldu. "

Tiyp'in şivesiyle Uygur'u dinlemek hoştu. Anadolu T  rk  sindeki kimi kelimelere onlar başka anlamlar yüklemişler. Ya da biz sonradan başka kelimeler bulup, Uygur'da kullanılanları bırakmışız.

Tiyp'e doğal olarak meslek soruları da sordum. Urumçi'de 6 dilde 4 gazete çıkıyormuş. Kimi gazeteler birden fazla dilde basılıyor. Tiyp mübarek istatistik enstitüsü gibi. Konu, dil-gazete olunca hemen rakamları konuşturdu:

"Sincan'da 7 binden fazla ilkokul var. 1851 tane ortaokul var. Her biri kendi dilinde eğitim görür. 21   niversite, 60 teknik enstit  yat var. Milli birlik siyaseti ışığında ittifak halinde, kendi dillerimizi konuşa-

rak yaşıyoruz. Devlet dine de hiç garişmaz. 22 bin cami-mescit, 20 bin imam var. Dinle devlet işleri bir de eğitim işleri garişmaz. Bir de dinle mahkeme işleri ayrıdır. Her din için de bir kurum vardır. İslam Dini Kurumu, Buda Dini Kurumu palan (falan). İslam Kurumu bir estitüyat da kurdu..."

Üç saati bulan bu derin sohbetin ardından Tiyip yeni bir öneri getirdi:

"Hem yiyeliiiim hem söhbet edeliiiim..."

Doğrusu bunca konuşmaya karşın her ikisine de açtım. Birinci açlığını belki giderebilirdim ama, ikincisi farklı. Yedikçe acıkmak gibi bir şey!

Uygurca-Çince adın altında İngilizce yazının da olduğu bir lokantaya gittik:

"İslamic food".

Özel bölmeli 3. kata çıktık. Sağdaki duvar boydan boya yağlı boya resim... Saz çalan bir genç, kaval çalan bir ihtiyar, onları dinleyen bahtiyar koçlar, koyunlar... Resim merdivenlere kadar uzanıyor. Hani yolu biraz şaşırsanız, dağın eteklerine doğru adım atacaksınız...

Yemekte Şian'da içtiğim likörden getirdiler. Porselen bir şişe, etrafında küçük likör bardakları. Buradaki adı şu:

Akarak şarabı...

Şian'da likör dediler ama, bizim rakının değişik bir biçimi desek daha uygun olacak.

Ee "akarak" sözcüğünün Anadolu Türkçesinde çağrıştırdıkları da fena değil... Yemek tam bir Uygur-Çin akaraklığı idi. Hamurlar daha da arttı. Yuvarlak ekmekleri de varmış ama, öteki yiyeceklerimizin yerini almasın diye getirtmediler. Çin'de 4 mutfak var; Pekin, Kanton, Şanghay, Sincan. Sincan'a, islam mutfağı da diyorlar.

Önümüze ilk şunlar kondu:

Soğan, soğuk et, işkembe, yarı diri fasulye...

Ardından kaburga, tandır, kuzu, birkaç çeşit deniz ürünü ve tavukla devam ettik. Çay tabii ki yemeğin başında sonunda sürekli ya-

nımızdaydı. Bir de akarak. Buradaki akarak biraz daha sertti. Hani insanın, "bu içkinin sertlik oranı yüzde 150" diyesi geliyor. Boğazı yakıp geçiyor. Geçtikten sonra bir süre boğazım biraz acımış biraz uyuşmuş gibi hissettim.

Akarakı her başıma dikişten sonra sofrada ne buldumsa yedim. Yemeği asıl lezzetli kılansa başta Tiyip olmak üzere sofradakilerin hoş sohbetiydi. Tiyip bir bardak akaraktan sonra seslendi:

"Din, Allah'la insan arasında bir olaydır. İçki de akarakla insan arasında bir olaydır..."

Ben de açılan yoldan devam ettim:

"İnsan bunu içince her şeyi ben yarattım, der..."

Tiyip boş durur mu:

"Zaten bu içkiyi canavar gibiler içer..."

Devam etti:

"Bir Özbek komutan geldi. Guvvetli komutan... Zeyarat için. Bundan içti, şöyle dedi; 'İnsan bu içkiyle ne kahramanlıklar yapar'..."

Bizdeki "şerefe" yerine, Uygurlar hep, "dostluğa" diyorlar. Birinde herkes "dostluğa" deyip bardağı diktikten sonra yüzünü ekşiterek sofraya koyunca takıldım:

"Dostluk bu kadar acı mı?..."

Demez olaydım. Doğru deyip, ellerini bardaklara götürdüler:

"Hayde bu kez gülerек içelim..."

Bir ara Tiyip sordu:

"Anavatanına dönmek ister misin?"

Doğal olarak Türkiye'yi kastettiğini düşünüp yanıt vermeye hazırlanırken arkasını getirdi:

"Buralardan göçüp oralara gittiniz ya..."

Gülüşük. "Siz hiç terk etmeyenlerdensiniz" dedim... Başlangıçta toplu halde kaldırılıp içilen akarak giderek tek tekleşti. Biri tek başına kaldıracak olsa, sadece bana dönüp içmeye başladı. Baktım ki her biriyle tek tek içmek olacak şey değil, takıldım:

"Teker teker değil, toplu halde gelin..."

Yemeğin sonunda börek ve baklavaya benzer bir şeyler yedikten sonra kalktık. Onca yemekten sonra baklava-börek çerez gibi bir şey!

Ayrılırken bize servis yapan garsonların fotoğrafını çektim. Birinin adı Gülbahar ötekininki Maynur. Biri papyon takmış, öteki kravat. Başlarında da daha çok Özbeklerde gördüğüm köşeli, kırmızı beyaz işlemeli takke gibi bir şey var.

Yemekten sonraki durağımız Kırmızıdağ. Onlar da aynen bizim gibi okuyorlar. Bunca yemeğin ardından bizi zaten dağ havası paklardı. Düzce bir alana kurulu Urumçi'nin içindeki en yüksek tepemiş. Toprak kırmızıya çalıyor. En tepede kule gibi etrafı koridorlu, dolaşıp şehrin seyredebileceği bir yer var. Urumçi klasik bir kara şehri. Yer yer dev inşaat yükseltileri var. Tiyp'in sözünü ettiği kapanın açılmasının bir göstergesi. Bir çırpıda 7 tane gökdelen denebilecek büyük inşaat saydım.

Bu gökdelenlerin hemen yanında da kerpiç evler var. Manzara-yı izlerken, aklıma bu tanım geldi:

Kerpiçten gökdelen!

Fena atlama sayılmaz...

Yeşil alanlar belirgin biçimde dikkati çekiyor. Hani usulen yapılmış park havasında değil. Bir tarafta Ankara'daki Gençlik Parkı'nı andıran ortası değişik yuvarlıklarda havuzlu park vardı. Bir başka tarafta yüksek ağaçlı şehir koridorları dikkati çekiyordu. Uzak tepelerse çırılçıplak.

Birkaç tur atıp fotoğraflar çektikten sonra tuvalete gitmek istedim. Kapısı yok, yan duvarları da yarım metre yüksekliğinde! Tuvalette hem et hem sohbet et... Sohbetin hem tadı çıksın hem kokusu!

Akşamüzeri Cumhurbaşkanı Ablet Abdülreşit'le görüşmeye gittik. Bu ziyaretin programa konmasını son anda Cumhurbaşkanının kendisi istemiş.

Cumhurbaşkanlığı binası dört katlı mütevazı bir yapı. Kabul sa-

lonuna çıktık. İçeri girdim. Şaşırdım. İki-üç kamera, foto muhabirleri, gazeteciler...

Ben Abdülreşit'in "resmi kabulüydüm" ve bu görüşmeyi izleyeceklerdi. Cumhurbaşkanı randevu saatinden birkaç dakika sonra geldi.

Önce gazeteciler önünde bir şeyler söyledik. "Çin'in dışı açılma politikası" diye başlayıp, "Demokratikleşme" ile devam eden tümceler kurdum.

Fena olmuyormuş. Şeytan, "Fırsat bulmuşken, iki ciltlik bir konuşma yap" dedi ama, dinlemedim tabii...

Haber, ertesi gün "Sincan Günlüğü" Gazetesi'nde yayımlandı. Burada gazeteler birkaç dilde basılıyor. Sincan Günlüğü de Çince, Uygurca, Kazakça ve Moğolca yayımlanıyor.

Aldülreşit'le yarım saat kadar "baş başa" görüştüm. Abdülreşit, Türkiye ile ilişkilerin istenen düzeyde olmamasından yakınıyor ama, son dönemde İstanbul-Urumçi uçak seferlerinin başlamasının ciddi bir gelişme olduğunu vurguluyor. Bölgenin tarihteki adı Doğu Türkistan. Ancak Çinliler bu adın kesinlikle kullanılmasını istemiyor. Buradaki Uygurlar da genel olarak bunu benimsemiş görünüyor. Ancak birkaç günlük bir turda bu konuda kesin yargıya varmak tabii ki güç. Üstelik benim görüştüğüm kişilerin büyük çoğunluğu Çin yönetimiyle birlikte hareket eden, devlet katında belli yerlere gelmiş kişiler. Sokaktaki insanla da sohbet etmek, ortak dili konuşmamıza karşın çok güç. Tanımadıkları insana selam veriyorlar, bilgi vermiyorlar.

Abdülreşit, Türkiye'den çok Arap ülkeleriyle bağlarının gelişmekte olduğuna da dikkat çekti.

Cumhurbaşkanı kahverengi kısa kollu bir gömlek giymiş. Yakası, ceketi andırıyor. Çevirmenimiz Ahmet, bunun yazlık çalışma giysisi olduğunu söyledi. Oturduğumuz koltuklar dikdörtgen uçlu, İskandinav tiplerden hallice. Hemen arkamızdaki duvarda kocaman bir doğa manzarası var. Arkada karlı dağlar, yeşil etekler, önde göl, etrafında ağaçlar...

Görüşme resmi olduğu için Cumhurbaşkanı Çince konuşuyor,

Ahmet çeviriyor. Ahmet hem görüşme öncesinde hem sonrasında ikide bir şunu söyledi:

"Cumhurbaşkanımız herkesle görüşmez. Çok randevu isteyen olur. Ya kabul etmez ya başka bir kişiyle görüşmelerini ister. Ama sizi kabul etti. Siz önemlisiniz..."

Hoştur söylemesi, ben de kendimi biraz Marco Polo havasında hissettim. O da gittiği yerlerde "gezip gören" bir kişi olarak kabul görüyordu.

Abdülreşit, baş başa görüşmenin büyük çoğunluğunu iki konuya ayırdı:

- Türkiye'yle ilişkilerin gelişmesi.
- Sincan'ın ekonomik gelişimi.

Benden Türkiye'ye döndüğümde, Sincan'da çok güçlü bir ekonomik hamle olduğunu yazmamı istedi. "Böylece, Türk işadamları da gelir. Buraları görür, mutlaka ortak yapılabilecek şeyler çıkar" dedi.

Abdülreşit'in verdiği bilgilere göre, 1980'lerden sonra 90'ların ilk yarısına kadar ekonomi 3 kat büyümüş. Birkaç yılda 3 kat daha büyüme bekliyor. Kişi başına düşen gelirin 4 bin yuana çıkmasından övünçle söz ediyor. Ahmet'in Uygurcaya çevrisiyle Abdülreşit'in hedefi şu:

"Tüm Çin olarak, ortak olarak insanîyet seviyesini yükseltmek. Merkezin rehberliğinde ortak dostluklar içinde olmak. İpek Yolu iki devletin tarihi dostluğunu gösteriyor. "

Cumhurbaşkanı Doğu Türkistan yaklaşımı içinde olanlara yönelik rahatsızlığını da dile getirdi. "Reformları iyi anlatırsak onlar da bizimle olur" dedi.

Görüşmeden sonra yine yarı resmi bir havada vedalaştık. Çıkışta Ahmet'le bir süre daha sohbet ettik. Gazetelerden, radyo yayınlarından konuştuk. Urumçi radyosunda bugünlerde Reşat Nuri Güntekin'in "Çalıkuşu" romanı seslendiriliyormuş.

TURFAN: ÜZÜM TÜNELLERİNDE TÜRKÇE YARIŞI

Sabah Saat 07.00'de Urumçi'den Turfan'a gitmek üzere yola çıktık. Turfan, Sincan'ın Urumçi'den sonraki en önemli şehirlerinden. Bizdeki "turfanda" sözcüğü de buradan geliyor...

Urumçi'yi terk ederken beni en çok evlerin bacaları etkiledi. Her biri farklı bir yapıydı. Geniş, dar, yuvarlak, üç köşe, dört köşe, huni...

Çok geçmedi, kenti terk ettik. Yol, böbrek taşı olana bire bir.

Yol boyu çok az yeşil alan vardı. Dağlar kelimenin tam anlamıyla çırılçıplak. Sağımız solumuz sıradağlar. Bizi bir sıkıştırıyor bir rahat bırakıyor. Genişleyince etrafımız dümdüz, az sonra dağlar başlıyor. Daralınca, ürkütücü, iki aracın çok zor geçeceği bir genişlik, hemen yanımızda dimdik kayalıklar. Sanki, gaza biraz az bassak kayalar bizi sandviç gibi kıştırıp parşömen kâğıdına çevirecek.

Yolculuğun yarım saati bitmişti ki, uzakta bir göl belirdi. Bir süre sıkıştırılmış dağlar arasında gittikten sonra su birikintisi görünce insan olduğundan büyük görüyor. Gölü geçtikten sonra yanımızda küçük bir ırmak önümüze düştü. Gölü besliyor olmalı. Suyun içinde, kıyısında çok soluk yeşillikler var. Sanki karşıdaki çıplak dağlara ayıp olmasın diye bu rengi seçmişler.

Birinci saatin ardından bir alışveriş yerinde durduk. Burası bildiğimiz alışveriş merkezlerinden değil. Çok kocaman bir salon, hani Anadolu'daki haller gibi, onlarca satıcı yan yana tezgahını açmış müşteri bekliyor. Neredeyse her tezgâhın fotoğrafını çektim. Kiminde satılan ürün dikkatimi çekiyor kiminde satıcı. Etrafta hemen hiçbir şey bugünün teknolojisini, yaşam biçimini yansıtmıyor. Beton yükseltinin üzerine serili bezlerin büyüklüğü satıcıların kendilerine ait alanın büyüklüğünü de veriyor. Et, kaynamış yumurta, baklagiller, başlıca satış ürünleri. Şiş kebab ve hazır yiyecekler de yolda acıkmış olanlar için. Bizim şoför ve Wu da fıstık, ağzı açılıp kurutulmuş bakla almış.

Kendimi bir an Marco Polo'nun uzun yolculuklarında soluklandığı alanlarda hissettim. Satıcıların büyük çoğunluğu Uygur. Giysileri, başlarındaki şapka, gülümseyişleri, her şeyi anlatıyor.

Az sonra yanımızda giden ırmak kıyısını mesken tutmuş yoksul kişileri gördüm. Aracı durdurup fotoğraflarını çektim. Wu bozuldu. Çin'deki gerçek yaşamın bu olmadığını söyledi.

Altta kalmadım: "Ben de zaten gerçek yaşam diye çekmedim!"

Yol daraldı... Yanımızdaki ırmağın üzerindeki bir metre genişliğindeki tahta köprü, iki canı birbirine bağlayan kılcal damar gibiydi. İkinci saatte yanımızda bir de tren yolu belirdi. Wu övünçle gösterdi treni:

"Şimdi artık iki yönlü. En temel ulaşım aracımız bu."

Yol giderek çölleşti. Bizden uzaklaşan dağlar da çıplaklıktan ötekum yığınınını andırıyordu. Urumçi Turfan arasında 180 kilometre boyunca hiç yerleşim yerine rastlamadık. İki yerleşim yeri de Çin'in çöl coğrafyasının hemen yanında. Yol bir ara yine sıkıştı, kayalıkların altında bizim yol, hemen üstümüzde demiryolu...

2.5 saat sonra Turfan'a vardık. Kent eşek arabaları ile başladı. Aman Tanrım, şirin bir Anadolu kasabasında mıyım yoksa Anadolu'dan binlerce kilometre uzaklıkta Orta Asya'nın Çin'inde mi?

Kente girdik... Olamaz... Yaşamımda böyle bir cadde görmedim... İki yanımız, tepemiz tümüyle asmalarla dolu. Demirden ızgaralar yapmışlar, üzüm asmalarını örmüşler, olmuş size asmadan tünel...

Haddimi aşıp şoförden yavaşlamasını istedim. Üzüm asmaları tüneline, aradan sızan güneşin yarattığı ışık ırmakları arasında usul usul ilerliyoruz. Öylesine sevinçli ve şaşkınum ki, artık şoför ne dersem yapıyor. Haddini aşmak falan yok... Asma tünelinin ortasında aracı durdurduk. Onlarca fotoğraf çektim. Yolun kıyısında, asma gövdelelerinden birine tutundum, salladım salladım... Tepemizdeki asmalardan bazıları da bize el salladı. Salladığım gövdenin ucundaki dallar, dalcıklar, üzüm salkımları, yapraklar, onlarca yüzlerce dalgalanma... Bir bedende ne kadar kol, gövde...

Hani bir kentin semtlerini, caddelerini, sokaklarını, geniş alanlarını anlatır gibi, asma tünellerini ışığı, gölgeyi, salkımları anlatmalı... Sözcükler yeter mi bilmem ki...

Aklıma Babil'in asma bahçeleri geldi. Acaba bu kadar güzel miydiler? Yolun bir noktasından sonra, "artık yeter" dedim, "bundan sonrasını yürüyelim." Işık huzmeleri arasında yürürken bir büfenin önünden geçtik. Selamlaştık. Türkiye'den geldiğimi söyledim. Hemen "gel otur". Sonra geliriz demeye kalmadan bir ikram... Böyle bir durumda akla nasıl bir ikram gelir? Çay, kahve, sigara?

Bilemediniz... Karpuz... Selamlaştıktan yarım dakika sonra kıpırmızı bir karpuz dilimini elime tutuşturdu, "yeh, yeh" diyor!

Yedim, yedim... Devam ettik. Yolda her gördüğüme her gün bu saatlerde buradan geçerken selam verirmişim gibi muhabbet gösteriyorum. Onlar da karşılıksız bırakmıyor. Arada sigara tutanlar oluyor... Buna ne demeli? Asmalar altında oyunu demek yakışır hani!

Bir başka büfeci şiş kebab ikram etti... Önce aldım, sonra ne gerek vardı dedim... Günlerce bu yolda yürüyebilirim...

Yolun sonuna doğru arabaya bindik. Az sonra Tırfan dışışleri yetkilisinin yanındayız. Adı Vasur Kasım. Tanıştık, merhabalaştık... Ne içersinizden sonra sohbet derinleşti. Ee yeterli bir zaman...

Çayın gelmesiyle birlikte ömür boyu unutamayacağım "ortak kelime bulma" oyunu başladı. Bu ortak kelime bulmadan öte, ortak yaşamlarda, ortak dillerde yüzme arayışının Arşimetvari bir buluşuydu...

İri gövdeli, altın dişli Kasım'la masadakilerin adını söyleyip ortak sözcükler buldukça öylesine kakhaha atıp sevindik ki...

Kasım masadaki kassenin kapağını açıp bağırdı:

- Kum şeker...

Ben karşılık verdim:

- Toz şeker...

Hep beraber:

- Kah kah kah...

Belki Kasım'ın sözü daha doğru. Biz toz şeker diyoruz ama, şekerin iriliği tozdan çok kumu andırıyor.

Kasım şeker sohbetinden sonra o kadar içten kahkaha attı ki, Arşimet hamamda tasın yüzdüğünü gördüğünde bu kadar içten sevinmemiştir...

Kasım terlemiş havayı gösterdi:

- Hava ısıık...

Ben de başımı sallayıp karşılık verdim:

- Ya hava sıcak...

Yine aynı kahkahalar...

Kasım terini silip devam etti:

- Ter çıksa ten yahşi bulur, ter çıkmasa ten yahşi bulabilmez...

Kasım'ın söylediklerini bizim Türkçeyle yineledim...

Malum kahkaha...

Kasım söylediklerinin bizim Türkçede nasıl söylendiğini sordu. İlk aklıma gelenleri bir kez daha söyledim:

"Ter çıkarsa tenimiz, sağlıklı hale gelir, güzelleşir, ter çıkmazsa güzelleşmez..."

Kasım masamızdakilere bakıp aklına gelen öteki yiyecekleri söyledi...

Börek dedi, aynen tekrar edip, yemesi ne güzel olur anlamında hareketler yaptım... Yine bastı kahkahayı...

Şeker, börekten sonra bunlara uygun olduğu için aklına gelmiş olmalı ki, bağırdı:

- Un, un, unnn...

Ben de aynı tonla seslendim:

- Un, yaa un...

Kasım işi iyice ilerletti... Şekerden sonra unda da anlaşıncı bağırdı:

- Halvaaa...

Bağırdı ama, hafiften de telaşlandı. Acaba helva diye bir şey bizim Türkçede var mıydı?

Ben de havaya girdim, aynı tonda bağırdım:

- Halvaaaa... Un, şeker karıştır helva...

Bizim Kasım yine Arşimet!

Arşın arşın Arşimet...

Çay içip sözcük bulmaca oyununu bitirdikten sonra yola çıktık...

Nereye?

İpek Yolu'nun en önemli durakları arasında yer alan Fleming Dağı'nın eteklerine... Çırlıçiplak tepelerin yanından geçtik. Eteklerin hemen berisinde de Lut Gölü'nden sonra dünyanın deniz seviyesi altındaki ikinci gölü Aydıngöl'e selam verdik. Dümdüz bir çarşaf gibi serili, duruyor.

Fleming Dağı'nın hemen eteğinden sola döndük. İki dağ arasında sapsarı bir vadiye girdik. Ateş sarısı vadi, arada bir kızıla çalıyor. Sol yanından ilerlediğimiz vadinin hemen dibinden de dar bir dere geçiyor. Bu bölüm İpek Yolu'nun en zorlu yerlerinden birisiymiş. İki tepe arada bir yaklaşıp el sıkışıyor, biz de arada sıkışıyoruz. 10-15 dakika kadar bu şekilde yolculuk ettikten sonra İpek Yolu duraklarından Bezeklik'e geldik.

Bezeklik, Uygurcada "süslü, süslenmiş" anlamında. Bizdeki "bezeme" sözcüğünün akrabası olmalı...

Her şey topraktan... Pişmemiş toprakla saman karışımı... Vadinin sol tarafına sıra sıra odalar yapılmış. 30-40 metre kadar merdivenle vadinin alt kesimine indikten sonra ulaştığımız bu alan yüzlerce yılın izlerini taşıyor. Buda tapınaklarının bulunduğu bölümlerde sadece odalar ve kaideler var, heykeller götürülmüş. Kasım, Uygur Türkçesiyle durumu şöyle özetledi:

"Ha bu heykelleri İngilizler kıyıp uğurladı..."

Buradan götürülen eserler dünyanın 30 müzesine yayılmış. Buradaki mağaraların adı şu:

Ming öy...

Türkçesi, bin ev...

Budistler de şu adı vermişler:

Bin Buda mağaraları...

Burası aynı zamanda Orta Asya'nın ünlü Budizm merkezlerinden... Turfan'ın nüfusunun yüzde 40'ı Uygur, yüzde 20'si Çinlilerin ana kimliği Han, kalanlar değişik uluslara yayılıyor. Uygurlar Müslüman ama, Çin kökenlilerin hemen tümü Budist...

Vadideki suyun genişliği 4-5 metre kadar. Suyun 7-8 metre üstündeyiz. Eskiden bizim bulunduğumuz yerin hemen altındaymış.

Kimi odalar kapalı. Açık olanların bazıları da içeri doğru derinlemesine gidiyor. Birine girdim, zemin engebeli, insan ilerledikçe ürüyor.

Korkarım bu şekilde kalırsa, korunmazsa birkaç on yıla kadar bu yapılar da ayakta kalmayacak. Duvarlar suskun, dili kesilmiş gibi...

Çıkışta sağ altımızda yalak vardı. Aynen duruyor. Belki de en az yıpranan yer burası olmuş. Kim bilir belki de develerin su içmesi her şeyden önemli diye düşündüler.

Yalaka takılmadan edemedim:

- Zamana mı yalakalık ettin ne yaptın, böyle sapasağlam yatıyorsun, haa?

Bezeklik'ten yukarı çıktık... Önümde dimdik yükselen kıpkızıl tepeyi görünce dayanamadım. Çıkabildiğim kadar, deyip yumuldum. Karşıdan sert, düz, dik bir görünümü olan tepe, bastıkça çöken, yumuşacık kum yığınıyla örtülü... Sanki çok büyük bir örtü, altında insanlar var, ellerini havada tutup, tepeyi yükseltiyorlar. Kuma her bastıkça bir kişiyi eziyorum diye tedirgin oldum.

Bezeklik'ten ayrıldıktan hemen sonra vadiye hâkim bir yerde heykel kümesi bizi karşıladı. Öndeki belini hafif eğmiş, elini alına siper edip uzağı gözetliyor. Yüzünde tedirgin, bir şeyler görmüş de seçememiş bir ifade var. Arkada at, yanında yorgun bir adam, geride de iyi giyimli bir tüccar... İpek Yolu'nun yüzyıllardır ağırladığı yolcular...

Dönüş yolunda birkaç yerde buda heykellerinin arasından geçtik.

Turfan'a yaklaşırken Kasım'a kente ilk girişteki manzaralara duyduğum hayranlıktan söz ettim. Asma bahçeleriyle örölü yolu salkımlandıra salkımlandıra anlattım. Daha güzel yerlere gideceğimizi söyledi. Bir parka geldik. Giriş yolunda kuru ve yaş üzüm satılıyor. Az sonra yine bir üzüm tüneline girdik. Çöl denizinden üzüm tüneline girmek anlatılır gibi değil. Bağ yaprakları da bunun farkında, hafif rüzgârda nazlı nazlı sallanıyor. Bana el ediyorlarmış gibi de geldi.

Parkın tüm yolları üzüm... Salkımlar bir kiloyu geçer. İki üç patikanın buluştuğu bir alana geldik. Aman Tanrım... Tepemiz yine üzüm salkımları ama, biraz daha yüksekte. Yan tarafta bir yamaç, üzeri su gözenekleriyle dolu, aşağıda birleşip pınarlaşıyor. Damla damla akan sular etrafa nemli bir serinlik veriyor.

Uç köşede birkaç gözeneği tahta parçalarıyla birleştirip çeşme yapmışlar. Bir an Anadolu yaylalarına gittim.

Dalından yeni koparılmış üzümler çeşmenin altında yıkanıyor, servis yapılıyor. Divanlarda, tahta sandalyelerde oturan bir üzüm bahçesindeyiz. Nasıl bizde park içinde çay bahçesi olur, burada da parkın içinde üzüm bahçesi var...

Bu doğa insanı şair yapar. Yapmış da zaten... Bakın şair Ven şieh, Turfan'ın verimli meyve bahçeleriyle aşkın meyvelerini "Turfan'ın Aşk Türküsü" şiirinde nasıl buluşturmuş:

*Elma ağacının altındaki delikanlı,
Türkü söyleme artık, n'olur,
Bir kız geliyor bak dere boyundan,
Minik kalbi hızlı hızlı çarpıyor,
Kanat çırtan sabırsız bir kuş gibi.*

*Baharda bahçesinde çalışır,
Kulaklarını okşar geçer türküler.
Tomurcuklar daha açmadı,
Meyve bekliyor ama bizim delikanlı.*

*Kız anlamıyor onun düşüncelerini,
Diyor ki ona: 'Türkülerinle delirtme beni.'*

*Delikanlının bahçede geçer yazı,
Çalışırken boyuna seyrederek kızı.
Meyveler daha küçümencik,
Ama türkülerinde onları topluyor.*

*Kız ne bilsin kafasından geçenleri,
'Gölge gibi beni izleme' diyor.
Güz olgunlaşma dönemidir,
Dallardan sarkıyor pembe meyveler,
Geceleri kızı uyku tutmuyor.
'Bu gibi işleri anlamalı artık,
Bir şey var işte, niçin söylemiyor?'*

*Elma ağacının altındaki delikanlı,
Türkü söyleme artık n`olur,
Seninki bayırdan iniyor işte,
Söyle hadi, kalbinin içindekini,
Aşk meyvesini koparmanın zamanı geldi.*

Kasım tabii bu manzaralara alışkın... Yine sözcük bulmaca oyunu oynuyor. Ortak kullandığımız sözcükleri tekrarlayıp, basıyor kahkahayı:

- Şeker, un...

Kah kah kahhhh...

- Hepsi birleşti, halvaaaaa...

Kah kah kahhhh...

Tabak tabak parmak üzüm yedik...

İnsanlar orta büyüklükte bir Anadolu kasabasını andırıyor. Şöyle bir benzetme yapsam abartma olmaz:

Kadınların başı açık, erkeklerin kapalı...

Hemen her erkek değişik biçimlerde başını örtmüş. Kiminde başı saran beyaz takke var, kiminde daha çok Özbeklerde gördüğüm köşeli, etrafı işlemeli, başın orta bölümünü örten takke... Büyük çoğunluk ise önü gölgeli, Anadolu köylüsünün giydiği şapkalardan kullanıyor.

Kadınlarınsa çoğunun başı açık. Başörtüsü takanlar bunu bir aksesuar gibi kullanıyor. Başının yarısı görünüyor, arkadan bağlamış. Bazı kadınlarda, özellikle genç kızlarda ise Özbek takkesi diye anlatıyorum, sanki takıymış gibi kullandıkları örtüler var...

Üzüm bahçesinden çıkıp üzüm tünellerinden geçip, üstü arkası üzümlerle kapatılmış bir lokantaya geldik. Ayaklarımda çölün tozu, dudaklarımda üzümün tadı, gözlerimde gökkuşağı...

Önce çay ve sarmısak geldi. Herkes diş diş kopardı. Çayın içine bir diş sarmısak atılırsa mideye iyi geliyormuş. Ortama uydum ben de yaptım.

Çorba kasesinden çay içtikten sonra şiş kebablarımız geldi. Arından elde yapılmış makarna... Makarnayı hemen yanımızda yaptılar. Gösteri gibi bir şeydi. İki kişilik gösteri... Genç kızlardan biri tepsideki hamuru ellerinin ucuyla alıp ipimsi hale getirdi, öteki iki kolu arasında ip sarar gibi doladı. Ayrılan hamur bitince kollarından çıkıp yandaki kazana attı.

Biz, ocaktan biraz yüksekçe, Anadolu'daki divan tipi bir yerde oturuyoruz... Arkamızdaki duvar yarım, devamını yine üzüm asmaları sağlıyor. Asmalar oradan tepemize dolanıp yolun önüne sarkıyor. Derken makarnamız geldi. Etrafıma bakıyorum, kim nasıl yiyecekse ben de aynısını yapmaya çalışacağım. Herkes bir eline sarmısağı bir eline yemek çubuklarını aldı...

Hüüüp makarna...

Hart sarmısak...

Hüüüüp makarna...

Hart sarmısak...

Ben de aynen devam... Nasıl keyifliydi.

Kasım sanki bir şey unutmuş da birden aklına gelmiş gibi, elindeki sarmısağı gösterip bağırdı:

- Sarmısaak...

Ben aynı tondan bağırdım:

- Yaa sarmısaak...

Ardından karşılıklı kahkaha... Etraftakiler bize bakıyor.

Arkamızdaki asmaların bir dalına iple sepet bağlamışlar, sepetin içinde bir bebek, usul usul sallanıyor.

O bebek olmak isterdim...

Yemekten sonra yine çay... Yine çok güzel, çorba kasesini andıran bir fincanda. Çayı hep böylesi güzel fincanlarda ikram ediyorlar. En kötü ikram şekli, uçaktaki plastik bardaktı...

Kasım kalkmak üzereyken öğleden sonra da çok dolaşacağımızı söyledi, devam etti:

"Ter çıksa ten yahşi bulma, ter çıkmasa ten yahşi bulabilmez."

Yola çıkmadan önce tuvalete gittim. Urumçi'den daha farklı. Ne alafranga ne alaturka. Buna belki "turkafranga" demek uygun düşer. Alafranga tuvaleti, yer hizasına oturtmuşlar.

YAR-KÖL'DE ZAMANA YENİLEN TARİH

Turfan'ın antik kenti Jiaohe Gucheng'e, Uygurlar Yar-köl diyorlar. Anlamı şu:

İki akarsu arasındaki kent.

Yar-köl, Turfan'ın hemen yanında. Tümöyle sağlam tek yapı kalmamış olmasına karşın, çok büyüleyici bir yer.

Binalar, fırınlanmamış tuğladan yapıldığı için her şey doğaya teslim. Görüntü, akla ilk bizim peri bacalarını getiriyor. Kasım, Urumçi'den birlikte geldiğimiz Wu, beni antik kentte yalnız bırakıp çıkıştaki ağaç gölgesine gittiler. Kentin ıssız sokakları arasında dolaşırken, yüzlerce yaralı insanın arasında yürür gibiydim. Binaların tümü harap. Sadece duvarları var. Böyle giderse burası birkaç on yıl sonra çok daha yıpranmış olacak.

Burada yüzyıllar önce yaşanmış uygarlıktan net izler yok ama, bu durum da ayrı bir derinlik getiriyor. İnsana hayal etme ortamı sağlıyor. Hani büyük bir resmin küçük bir parçasını verirler de tümünü hayal etmenizi isterler ya, öyle bir şey...

İşte yıllara direnmiş ihtiyar bir duvar. Gövdesinden kesilmiş bir ağaç gibi. Kökünde kim bilir neler var...

Yar-köl'de bu duygularla güneşin altında kavrulurken 9. yüzyıldan kalma bir Turfan şiirini anımsadım?

*Güneş, Batı Dağları'nın arkasından batar,
Sarı Irmak, doğudaki denize akar,
Ömrü yüz yıl bile olmayan insan,
Bin yıllık işlerle uğraşmaya bakar.*

Sessizliği çay satan çocuklar bozdu. Çıplak ayaklı, kirli tişörtlü, ellerinde kocaman orası burası yamulmuş çaydanlık, para kazanma-

ya çalışıyorlar. Tepede öylesine yakıcı bir güneş var ki, çay günün her saati ılıktır!

Kentin en sağlam yeri, tapınak... Buda heykeli sökülmüş ama, kaide, arka yan duvarlar sağlam. Antik kentin gölge oluşturan tek yeri de burası. Kalıntıların sol ucunda 50 metreden fazla, korunaksız, uyarısız bir uçurum var. Biraz dikkatsiz olsanız, aşağı...

Aşağısı dere, yanında mısır ve fasulye tarlası. Beyaz toprak yükseltilerle dolu harabelerin altındaki bu yeşil alan yine Asya'nın ortasına özgü bir renksel uçurum.

Turfan'daki antik bölgelerde pek çok kazı yapılmış. Araştırmada başı, Almanlar çekmiş. Türklerden de yapılan bu çalışmaların, Uygurlar'la ilgili bölümlerini ayrıca irdeleyenler olmuş...

Prof. Bahaeddin Ögel Türk tarihini araştırırken Çin'e de gitmiş. 1962-63 yıllarında Çin'de ders vermiş.

Moğol döneminde Çin'e giderek Moğol yönetimine hizmet eden Türklerin listesini çıkarmış. Cengiz Han için de Çinlilerin teleffuzunu tercih etmiş, Çingiz Han demiş.

100 kişiyi aşkın listede hangi adlar yok ki:

Bilge Buka, Uygurtay, Turmış, Kara Buka, Kara Igaç Buyruk, Bulad Kaya, Mungusuz, Tegecük, Tora Kaya, Arığ Kaya, Tügen Kaya, Yörgünç Kaya, Baçağçı, Şiban, Alçı Buka, Bulad Temür, Habaş, Möngü, Tangguçi, Ala-bars, Arslan Han, Temüder, Daşman, Yürüg, Yüvaş, Hasan, Karatay, Kişmir, Sadi, Yağan Tigin..

Prof. Ögel bu adları Turfan Kitabelerinden, Çin kaynaklarından bulmuş.

Yeri geldikçe vurguladığımız gibi, Türklerle ilgili bilgilerin çoğu ya da çok az olmasının Çin kaynaklarından. Bizim yazılı bir tarihimizin olmamasının olumsuz sonuçlarından biri.

Prof. Ögel'in Çince'den Türkçemize kazandırdığı belgeler arasında Cengiz Han'ın egemenliğini kabul eden grupların ona ne tür övgüler yağdırdığı da var. İşte bir Turfan kitabesinde Cengiz Han'a yapılan övgü:

*Sanki bulutlar açılmış da,
Güneşi görmüş gibi;
Buzlar çözülmüş de,
Suyu bulmuş gibi;
Sevindik ve kendimizden geçtik...*

Prof. Ögel'in "6. Tercüme" olarak aktardığı danışman Hasan'ın Çin kitabelerindeki kimliği şöyle:

"Hasan uzun boylu, güzel sakallı, her şey hakkında iyi münakaşa yapar ve herkesi aydınlatırdı. Uygur edebiyatını iyi biliyor, çok iyi ata biniyor ve ok atıyordu."

Bir de yargıca yer verelim. Adı, Kara Igaç Buyruk. Soyadı bir yargıç için fena değil! Önce özgeçmişi:

"Kara Igaç Buyruk, Uygur devletinin yargıcı. Kara Hıtay hükümdarının ve daha sonra Çingiz Han'ın çocuklarının hocası. Devrinde tanınmış bir Uygur bilgini idi.

Kendisinin asil bir Türk ailesine mensup olması çok muhtemeldir. Çünkü, Tonyukuk'un neslinden olan Arın Temür'ün yani Uygurtay'ın kayın pederidir. Kendisinin Budist olması çok muhtemeldir. Çünkü Kara Hıtay sarayında hocalık yapmış ve sonraki nesillerde de Budist rahiplerin reisliğine tayin edilmiştir."

Şimdi de kitabeden Buyruk'u tanıyalım:

"Kara Igaç Buyruk, Uygur'dur. O fitratı itibarıyla akıllı ve derin düşünlü idi. Devlet işlerine vakıftı. Memleketin hükümdarı Esen Temür onun şöhretini işiterek Sülmi devletinden çağırdı ve hâkim tayin etti. Esen Temür öldü. Yerine oğlu Barçuk Art oldu. Henüz daha çok gençti. Kara Hıtay hükümdarı onun devletini kontrol için birini gönderdi. Ayrıca Buyruk'u davet etti. Gelince onu bütün oğullarına hoca olarak tayin etti..."

Arın Temür, Çingiz Han'a tabi olmalarının sebeplerini izah etti. Bunun üzerine Buyruk da oğlu Yutus İnal'ı alarak koşup gelip Çingiz Han'a tabi oldu. Çingiz Han onları görünce çok sevindi ve bütün oğul-

larına ders okutmasını emretti. Yutus İnal'ı da evlatlık yapıp Muhafız Kıtasına alınmasını emretti. Batı seferinde Çingiz Han'ı takip ettiler. Beşbalığ'a geldiklerinde Çingiz Han şehrin doğusundaki Tu Dağı'nda içinde insan olmayan boş bir şehir gördü. Çingiz Han bunun nasıl bir şehir olduğunu sordu. Buyruk dedi ki:

- Geçen sene Tu-shan şehrinde büyük bir kıtlık oldu. Bu sebepten halkın hepsi kaçarak başka yere göç ettiler. Fakat burası kuzeyden gelen yollar bakımından önemli bir yerdir. Bu arazi askeri kolonilere verilebilir. Ben Sülmi devletinde bulunduğum zaman 60 aile buraya göçmek istemişti.

Çingiz Han, 'çok güzel' dedi ve Yutus İnal'a kemerle altın payza verdi ve baba oğlu orada bıraktı. Altı sene sonra Çingiz Han batı seferinden geri döndüğü zaman, ekilmiş birçok tarla gördü. Bundan çok memnun oldu ve Kara Igaç Buyruk'u sordu. Fakat o ölmüştü..."

Bir kitabedeki ayrıntılar, yazıldığı dönemin tarihini pek çok bakımdan özetliyor.

Aynı zamanda tarihin tarihlerden ibaret olmadığını, içinde insan, yaşam, iklim, üretim her şeyi barındırdığını gösteriyor.

Öğel, bu duruma sino-turcica adını takmış...

Yar-köl'den sonraki durağımız Emin Minaresi... Kasım, "Emin Minaret" diyor. Yolda yine Anadolu görüntüleri. Eşegin çektiği küçük bir araba, üzerinde üç kişi... Tek katlı evlerden birinin önünde durduk. İçini merak ettim. İzin isteyip girdik. Dışarıda büyük bir kapı. Tahta ve çok güzel işlemeli... İçeride yan yana dizili odalar. Önde genişçe bir avlu. Odaların içinde divanlar... Tıpkı bir Anadolu evi.

Emin Minaresi 200 yıl önce yapılmış. Yukarı doğru huni gibi yükseliyor. Tuğlalar, minarenin tümü özel işlemeliymiş gibi dokunmuş. Arada özel işlemler var.

Yanındaki cami sadece cuma günleri ibadete açılmış. Harap bir görüntüsü var. En sağlam yeri, kible ve çevresi. Buranın da hemen önünde iki delik var, gökyüzü görünüyor.

Arka taraf mezarlık. Mezarlar topraktan yapılmış, dikdörtgen bir zeminin üzerinde, silindir biçiminde... Çoğu erozyona uğramış. Hiçbirinde isim yok.

Sonraki durağımız Turfan'ın en büyük alışveriş yeri. Kilimler, taş işlemler, üzüm figürlü hediyelik eşyalar. Hemen yanında da müze vardı. Turfan'daki kazılarda bulunan eserler. Mumyalar ilginçti. 1200-1300 sene öncesinin kadın erkek cesetleri, yüzleri tanınacak kadar bugüne taşınmış. Saçlar uzun... Bir odada da 600-700 yıllarından kalma tohumlar vardı. Buğday, arpa, mısır...

Turfan turunu tamamladıktan sonra Kasım bizi uğurlarken, üstüne basa basa seslendi:

- Küp (çok) gelemim, küp gidelim...

Dikkatle dinlediğimi görünce, dişlerinin altın kısmını da göstererek yineledi:

- Küp gelemim, küp gidelim...

Dönüş yolu akşam ışığının ikram ettiği uzun çizgilerle doluydu. Burada rüzgâr sanki hep kuzeyden esiyor, dağlar buna göre eğim almış. Bir ara bize eşlik eden dere kıyısında durduk, soluk yeşil ağaçlarla çıplak dağların fotoğraflarını çektim.

DÜNYANIN DENİZE EN UZAK BAŞKENTİ

Urumçi'ye saat 21.00 sıralarında döndük. Yüzümdeki Turfan iklimini yıkamadan kendimi sokağa attım.

Ana caddeler canlı. Gece eğlencelerinin başında seyyar bilardo oyunu geliyor. Tıpkı Pekin'de Şian'da olduğu gibi, burada da bisiklet altyapısına dayalı ürünler var. Bunlardan biri de bilardo. Masanın iki yanına ve arkasına üç tekerlek takmışlar, önde basit bir bağlantı yeri. Bisikletin arkasına takıp istedikleri yere götürüyorlar. Bir de lüks lambası aldın mı, al sana açık hava bilardo salonu. Topun düştüğü yere de file koymuşlar...

Oyun gruplarından birine fazla bakınca içlerinden biri istekayı elime tutuşturdu. Bilardo kültürüm çok çok zayıf. İlk vuruşta çıtladı. Bozuntuya vermeden iyi oynamış havasında istekanın ucuna baktım. Hemen istekayı değiştirdiler. İkinci vuruşta da çıtladı. Bu kez kalınlığına baktım. Yine değiştirdiler. Üçüncü vuruş da kötü olunca, uzunluğuna baktım. Yine değiştirdiler, yine kötü. Dördüncü de isabetsiz olunca, istekanın parmaklar arasında iyi kaymadığından başlayıp ne varsa söyledim. Durum anlaşıldığı için hepsi gülüyordu. Biraz sohbet etmeye çalıştım. Türkiye'den geldiğimi söyleyince kimi şaşırdı kimi karşı dağın hemen ardında bir yermiş gibi "haaa öyle mi, burada geceleyip yarın mı gideceksin" gibilerden baktı. Hepsine birden eyvallah deyip ayrıldım.

Yollar şiş kebabçı dolu. Caddelerde yeteri kadar ışık olmadığı için her biri özel seyyar lambasını getirmiş. Bazılarında etler ağaç dallarında asılı, yapraklarla haşır neşir sallanıyor. Ağır müşteriler ağaçtaki etin istedikleri bölümünü seçiyorlar, hemen onlar şişlik kıyılıyor, ocağa konuyor.

Keyif olsun diye ben de et seçip pişirttim. Küçük bir sandalyede oturdum. Hem yemeğimi yedim hem çevreyi izledim hem de günlüğümün Turfan bölümünü yazdım...

Günlükten arta kalan zamanda da Tiyp'in verdiği, Çin'e gelen özel misafirlere dağıtılmak üzere hazırlanmış, "A General Survey Sincan" kitabına göz gezdirdim.

Kitabın kapağını, sık yapraklı bağ arasındaki, içi salkım salkım üzüm dolu sepet taşıyan iki genç kızın fotoğrafı süslüyor. Kızların başında erkeklerin taktığına benzer başın üçte birini örten renkli, işlemeli takke var...

Kitaptaki Sincan Uygur sınırları içinde kalan bölgelere ilişkin verileri paylaşalım:

Tarım Havzası, kendi alanında Çin'in en geniş bölümünü oluşturuyor.

Taklamakan Çölü, Çin'in en büyük, dünyanın ikinci büyük çölü. Aydınlıkgöl, Lut Gölü'nden sonra dünyanın deniz seviyesinin altındaki ikinci gölü. Deniz seviyesinin 154 metre altında.

Sincan, yılda 2600-3000 saat güneş alıyor.

Yüzlerce çeşit üzüm var.

Yusuf Has Hacıp ve Kaşgarlı Mahmut, Kaşgar'da doğmuş ünlü Türkler.

Turfan'da çok miktarda antik kalıntı var. Çoğu yer altında ya da yok olmuş durumda. Bu yüzden Turfan için yer altı müzesi diyen de var.

Turfan, İpek Yolu'nun geleneksel ticaret yeri...

Sincan'da iki bin yıldır üzüm yetiştiriliyor. Kişi başına yılda 100 kilo meyve tüketiliyor. 900 çeşit meyve var.

İpek Yolu pek çok tohumun da taşınmasına, Çin'in iç kesimlerine kadar gitmesine, buradan da batıya tohum ulaşmasına neden oldu.

Çin topraklarının altıda biri Sincan.

Urumçi, dünyanın denize en uzak başkenti. En yakın denize 2500 kilometre uzaklıkta.

Tiançi Gölü, deniz seviyesinden 1980 metre yükseklikle Çin'in en yüksekteki gölü.

Çin'in en eski buğday tohumu burada bulundu.

Çin'in en büyük demir yatakları burada.

Kitaptan başımızı biraz kaldıralım, stratejiye bakalım... Çin'de gündem, ülke içindeki azınlıklar olunca, rumuz da şu oluyor:

Çin'in bütünlüğü!

Çin, 20. yüzyılın ortasında azınlıklar politikası uygularken Sovyetler'den çok etkilendi ama, uygulamada hep "ihtiyatlı" ve "ertelemci" oldu desek, abartmış sayılmayız.

1950'lerde Uyguristan adı altında özerk bir devlet olmayı isteyenler dar milliyetçilikle suçlandı ve yurtdışına çıkmak zorunda bırakıldı.

1984'te bölgesel özerlik yasası kabul edildi.

Çin, Doğu Türkistan ya da Çin Türkistan'ı deyimlerini şiddetle reddediyor.

Uygulanan çizginin adı şu:

Pekin milliyetler politikası!

Pekin'de ayrı bir Nüfus Etütleri Enstitüsü var. Ülke içindeki nüfusun dengelenmesini gözetliyor. Temel plan şu görünüyor:

Çin içinde Çin'in yüzde 92'sini oluşturan Han nüfusunun tüm bölgelerde olması. Özellikle sınır bölgelerine daha çok yerleştirilmesi. Böylece özerk bölgelerdeki nüfusun dengeli hale gelmesi.

Sincan'da Uygurlar ve Çinliler dışında başka azınlıkların da olduğunu vurgulamıştık. 1962'de meydana gelen olaylar nedeniyle 120 bin Kazağın, Kazakistan'a kaçmak zorunda kaldığını da aktarmış olalım.

Güzel bir Urumçi akşamında daha fazla stratejiye boğulmayalım.

Midem, görme açılığımı yarışıyor olmalı ki, bir şiş daha söyledim. Etin tadı, kokusu, Urimçi'nin "şirin otlak" anlamına geldiğini sık sık anımsatıyordu...

Dünyanın denize en uzak başkentinde gezmek üzerine kendi kendimle sohbet ederken, sordum:

- Gezgin ne arar?

Aklıma gelenleri alt alta yazdım. Biri ayrıca hoşuma gitti:

"Gezgin, ayak izi arar..."

Zira çok yaptığım bir şey. Yeni tanıyacağım bir coğrafyaya giderken, kendime sorduğum ilk sorulardan biri şudur:

"Benden önce kimler gitti, neler yazdı?"

Çin üzerine pek çok yazı, kitap vardı. Uygurlar üzerine olanlar da az değildi ama, Urumçi'yi dolaşıp yazmış kişileri ararken doğrusu biraz zorlandım. Birkaç tane buldum...

Biri, Ahmet Kemal İlkul...

20. yüzyılın başında Meis Adası'nda öğretmenlik yapan Ahmet Kemal İlkul, Ziya Gökalp'in güvenini kazanmış bir kişi. İlkul'u Soyadı Yasasından sonra alan Ahmet Kemal Bey, 1913'te Türkistan'a gitmek üzere yola çıkar. Yolculuk bugünkü zaman dilimleriyle karşılaştırılamayacak kadar uzun sürer. Tam 7 yılda menzile varır. Önce İstanbul Odessa, oradan Rus Türkistan'ı, ardından Çin Türkistan'ı.

Orada gazeteler çıkarmış, pek çok kesimle ilişkileri olmuş... Öyle ki, dönemin Çin yönetimi kendisini Şanghay'a sürüp, bu kent dışında Çin'in içinde yaşamasına izin verilmemiş. Ahmet Kemal, Çin'den İstanbul'a dönüşü de ancak 50 günde gerçekleştirebilmiş...

Ahmet Kemal'in Urumçi gözlemlerinden bir demet aktaralım... İşte geçen yüzyılın başında bir Türkün Urumçi gözlemleri:

Urumçi şehrinde 300 bin nüfus vardı. Şehirde, Kaşgar'dan, Turfan'dan, Küçar'dan, Kulca'dan, Aksu'dan göç yoluyla ya da ticaret nedeniyle gelmiş 100 bin kadar Uygur Türkü de yaşamaktadır. Geri kalan nüfus Çinlidir.

Tiyanşan Dağlarının eteklerinde kurulmuş, havası tatlı ve manzarası hoş olan bu şehir üç bölüme ayrılmıştır. Yabancı uyrukluların, yani Tatar ve Batı Türkistan halkının yaşadıkları Yanhan Mahallesi Çince bir addır ve Avrupa mahallesi demektir. Çukur ve sıkıntı verici bir yer olan ve Nengen adı verilen yerde de Uygur Türkleri yaşamaktadır. Çinlilerin oturduğu yer ise hükümet merkezi yapılmıştır.

Urumçi dolayında bakır, kurşun ve çeşitli madenler vardır. Hal-
kın şiddetli soğuklara karşı koymasını bol kömür madeni sağlar.

Urumçi dolayındaki dağ ve tepelerden sızıp gelen küçük sular
da eksik değildir.

Buradan bir yandan kuzey güneye bir yandan doğu ve batıya uza-
nan yollarda sürekli ticaret kervanları işler.

Urumçi şehrinde o zaman geniş yetkili bir vali, onun yönetim-
inde bir ordu ve bütün Türkistan şehirlerinden seçilip gelen milletve-
killeri bulunmaktaydı.

Konsoloslukların hükümet çevrelerinde oynadıkları roller, çe-
virdikleri entrikalardan dolayı, şehir bir siyasi olaylar kazanı gibiydi.
Milletvekilleri, seçildikleri memleketlere yararlı olacak yerde zalim
ve gaddar valilerin buyruğuna göre davranmaktaydılar. Bazı Kaşgar
milletvekilleri dışındakiler, bağınaz kitlenin ve zengin bayların buy-
ruğunda olduklarından, hükümet merkezinde, kol sallayıp gezmek-
ten başka iş gördükleri yoktur...

Gözlem-yorum benim değil, Ahmet Kemal'in...

Sincan-Uygur özerk bölgesiyle ilgili tartışmalar bugün de zaman
zaman öne çıkıyor. Aktardığımız ayak izi gösteriyor ki, bunun köken-
leri çok eskilere dayanıyor.

KAŞGAR SALONUNDA MAO BALIĞI

Urumçi'de bir öğleden sonrası ve akşamımı, işçilikten patronluğa geçmiş bir Komünist Partisi üyesi ve Hong Konglu uyanık girişimciyle geçirdim.

Urumçi'nin 4-5 kilometre kadar dışındaki Sincan Bir Numaralı Petrol Borusu Fabrikası'na gidiyoruz.

Kentin merkezinden dışına doğru çıkınca, inşaat yoğunluğu daha net dikkati çekiyor. Kırmızıdağ'da tepeden izlediğim görüntünün bu kez yanındayım... Toprak evler yıkılıyor, yerine gökdelen yapılıyor. Hani kent değişimlerinde, kerpiç evlerin yerini beton evler alır. Onların yerini 3-4 katlı binalar, onlar yıkılır yerine gökdelen yapılır... Burada öyle değil, Urumçi kerpiç evlerden sonra gökdelenlerle tanınıyor.

4 katlı, beyaza boyanmış, önü çiçeklerle süslü bir binanın önünde durduk. Son kata çıktık. Hemen arkamızda fabrika bölümü var.

Bizi, fabrikanın sorumluluğunu üstlenmiş Ye Zhanlin karşıladı. Zayıf mı zayıf, hani 50, 40, 60 ölçülerinde desem abartma sayılmaz. Kemerini de belini iyi saracak şekilde takmış, gömleğin dışı sarkan bölümleri düğüm yapılacak kadar kabarmış. Zhanlin bu fabrikanın yanı sıra Han Hu Arsa Alım-Satım ve İnşaat Şirketi'nin de Yönetim Kurulu Başkanı.

Bizi karşıladıktan sonra yüksek arkalıklı, dönerli koltuğuna oturdu. Masanın sol alt köşesinde çelik kasa var. Oraya bakarken Zhanlin'in belinden de anahtarlar sarktığını gördüm. Yanlış saymadımsa tam 14 anahtar vardı.

Zhanlin son dönemde en çok yaptıkları işleri şöyle sıraladı:

Petrol borusu dökümü, yabancı şirketlere arsa bulmak, bina inşa etmek...

Zhanlin'in yanında Urumçi Holiday Inn otelini inşa eden Hong Konglu Lu Jie Min ile şirketin satın alma bölümü müdür yardımcısı

Liu Hui var. Liu, beyaz etekli, beyaz ayakkabılı, kremit rengi ceketli, dantel işlemeli gömlekli, üst cebi mendilli bir bayan. Kartını mendilin arkasından çıkarıp verdi. Kartı plastik kaplama, parlak zeminli, sisin arkasında pembe çiçeklerin görüldüğü renkli bir vitrine sahip.

Zhanlin'e çelik kasayı sordum. 'İçinde çok önemli sözleşmelerim ve değerli kâğıtlarım var' dedi. Baktım ki, rahat bir havada yanıt veriyor, belindeki anahtarları da sordum. Dökümü şöyle:

Biri oturduğumuz büronun, ikisi fabrika binasındaki ve arsa şirketindeki odasının, biri kütüphanenin, ikisi arabasının... Saymaya devam etti...

Fabrika 1958'de devletçe kurulmuş. 1984'te Zhanlin'in sorumluluğuna verilmiş. Zhanlin fabrikaya 1972'de tamirci olarak girmiş. Şoför olarak devam etmiş. Biraz eğitim görüp teknisyen olmuş. 1978 reformlarından sonra ekonomi eğitimi almış. "1984'te de patronluk görevi verdiler" diyor.

Sohbet koyulaşırken ikram başladı. Artık alıştım, buranın geleneği... Geniş sehpanın üzerine karpuz, üzüm, şeftali, kavun koydular. Hemen yanında da kocaman bir çinko tencere. Karpuz, kavunun kabuğunu, üzümün çöpünü buraya attık.

Fabrikada işçilerin maaşı birer yıllık sözleşmelerle belirleniyor. Pazarlama elemanları ise satıştan pay alıyormuş. Normal maaşlar 650-800 yuanken, bu bölümde ayda 4-5 bin yuan alan bile varmış.

Zhanlin, aradan yıllar geçmesine karşın hâlâ tam bir patron gibi davranmıyor. Hep, "bana şu görevi de verdiler, yaptım", "sonra benden şunu istediler" gibi açıklamalar yapıyor. Wu, kendisini uyardı, "sen buranın sorumlusun, her şeyi daha açık ve net söyle" gibilerden birşeyler söyledi. Bunun üzerine açıldı... Hele hedeflerinden, yapacaklarından söz ederken öyle bir havaya büründü ki, New York borsasına kafa tutar gibiydi!

Amerikalılarla ticarete ilk zamanlar çeşitli zorluklar çekmişler. Kimi Amerikan firmaları doğrudan buraya gelip, istedikleri ürünle-

rin siparişini verip, satın almışlar. Zhanlin buna ilişkin anılarından birini aktardı:

"Tabii Amerikalılar gelince sevindik. Fabrikamızı gezdirdik. Petrol borularımızın kalitesini tüm dünyaya kanıtladık. Firma bizden çok büyük ölçekte petrol borusu satın almak istediğini söyledi. Buradaki masraflarımız, girdi çıktılarımız hesaplandı. Alım büyük olacağı için maliyet de düştü. Adamlara bir fiyat verdik. Tamam dediler. Anlaşma imzalandı. İşlem bittikten sonra anladık ki, Amerikan şirketi bu boruları Çin'in doğusundaki serbest bölgede bize satmış!"

Gülüşmelerden sonra Zhanlin, Urumçi'nin Çin'in öteki bölgelelerine oranla dışarıya daha az açıldığını söyledi, "ama" dedi, "açacağız. Tüm dünya ile bağlantı kuracağız."

Zhanlin'in aylık maaşı 660 yuan, ama fabrikanın kârından yüzde 15 pay alıyor. İflas ederse kendisi sorumlu. Yine de devlet desteğini dilinden düşürmüyor:

"Hükümet bana yardım ederse yaparım, varım. Etmezse olmaz, ilerleyemeyiz."

İnşaat işinde iki türlü hareket ediyorlar. Bina inşa edip satmak, dışarıdan gelen girişimcilere arsa bulup yatırım yapmalarını sağlamak. Yanında oturan Hong Konglu işadamını gösterip, 1991'de Holiday Inn otelini de böyle yaptıklarını söyledi.

Suudi Arabistan'la ilişki kurmuşlar. Hedefleri Orta Asya'ya, Batı Asya'ya açılmak... Zhanlin girişimciliğin ucunu iyice kaçırdı, bana da şu öneriyi getirdi:

"Biz Çin'in Batı yakasındayız. Türkiye'ye yakın sayılırız. Öteki Orta Asya cumhuriyetleriyle de bağımız var. Türkiye'den işadamlarıyla bağlantı kurmamızı sağlarsanız, size de komisyon veririm."

Biz komisyon istemeksizin duyurumuzu yapmış olalım.

Sohbetten sonra fabrikayı gezdik... Sonrasında, Holiday Inn Otelini inşa eden, otelin ortaklarından Lu Jei Min, akşam yemeğine davet etti. Sohbetin uzaması için "peki" dedim...

Zhanlin'in Chrysler Royal Saloon marka aracıyla yola çıktık.

Cep telefonu sürekli yanında. Yol boyunca iki kez çaldı. Kısa konuştu. Koltuğa kuruluğu, telefonla konuşması kendinden emin bir havadaydı.

Yemek için Holiday Inn'e gittik. Lobinin yan tarafında lüks bir salon. Adı tanıdık:

Kaşgarlı...

Hemen önünde de Türk dil bilgini Kaşgarlı Mahmut'un topraktan yapılmış bir büstü var. Çevresi Uygurlara özgü, renkli kumaşlarla süslenmiş. Bir şeyler bulaşsın diye omzumu omzuna dayayıp fotoğraf çektirdim.

İki patron yemekte yeni planlarından söz ettiler. Lu, Hong Kong'tan para ve teknoloji getirecek. Zhanlin, arsa ve işgücü bulacak. Bugünlerde hükümetle bir sorun çıkmış, onu çözmeye çalışıyorlar. Sorunu bana açmak istemediler.

Lu'ya Hong Kong'u sordum. Sanki bunu bekliyormuş gibi "orasını biz yarattık" deyip devam etti:

"Herkes İngiltere'nin eseri diye düşünüyor ama, kesinlikle öyle değil. Orasını tümüyle Çinliler yaratmıştır. Zaten zamanında oraya göz koymasının nedeni de böylesine gelişmeye açık bir yer olmasındır."

Yemekte Zhanlin'in Şian'da karşılaştığım Hui Müslümanlarından olduğunu öğrendim. Yüzü biraz koyu ama, tümüyle Çinlilere benziyordu. Arada bir bana dönüp, "Elhamdülillah" diyor. Kadehine konan şarabı arada dudağına değdirip çekiyor.

Soframız çok zengindi. On çeşidi aşkın ördekli, balıklı, kırmızı etli, bol sebzeli yemekten sonra peçetemi masaya koymuştum ki, "bir dakika" dediler... Az sonra oval bir tabak içinde, bizim çipuranın babası denebilecek bir balık geldi. Zhanlin balığın adını söyleyince şaşırdım:

- Bu Mao balığı...

Son dönemde Çinli patronlar çok önemli misafirleri için bu balığı getiriyorlarmış. Asıl adı wu chang. Sadece Şanghay'dan denize

dökülen Yangtze Irmağı'nda yaşıyormuş. Dünyada başka bir suda yetiştirmiyormuş. Mao bu balığı çok severmiş. O kadar çok severmiş ki, adına şiir yazmış. Çok da pahalıymış.

Tadı gerçekten çok nefisti.

Hımmmm...

Çinli patronlar haklıymış, Mao balığı farklıymış...

Yemekte yanımda Cumhurbaşkanıyla görüşmemde çevirmenlik yapan Ahmet'le, siyasi sorumlu dedikleri Komünist Partisi'nin temsilcisi Chen Gong ve Zhanlin'in arkadaşı, Dışişleri Kültür Bölümü Şefi Liu Yu-Sheng de vardı.

Ahmet hâlâ, "Cumhurbaşkanı sana çok önem verdi. Herkesle görüşmez" deyip duruyor. Yarın, Kuveyt'ten bir şeyh gelecekmiş. Ertesi gün şahin avına gidilecekmiş. Kuveytliler son dönemde Urumçi çevresini turizm alanlarından biri olarak bellemişler.

Yu-Sheng, sık sık dostluktan söz etti. Söz bir ara Cengiz Han'a da geldi. O, Cengiz yerine Tingiz diyor:

"Bizim atalarımız arasında Tingiz Han da var. O buralara hükmettiğinde her yere adamını atamış. Her evlenen genç kız ilk geceyi onunla geçiriyormuş. Tingiz Han'ın temsilcilerinin çoğu Moğol'muş ama, başka uluslardan da temsilci atarmış. Biliyorsunuz Türkler o dönemde de buralarda yaşadı. Hepimiz birbirimizin akrabası sayılırız."

Bunu Marco Polo'nun Geziler Kitabı'nda okumuştum. Kitaba da "ben Marco Polo'nun yalancısıyım" diye koyacaktım ama, Yu-Sheng aracısız aktarmış oldu.

Gong, başlangıçta fazla konuşmadı. Şarap ve yemek eşliğinde sohbet derinleşince arada konuya girdi. Kendi işini "her yerde devletin siyasetini anlatmak" olarak özetledi.

Takıldım:

- Sizi dinlemezlerse ne yapıyorsun?

Bu kez işinin derinliklerine girdi:

"Tabii anlatmakla kalmıyorum. Bir sorun varsa çözümünü nedir? Onları da araştırıyorum. Yapılması gerekenleri saptıyorum."

Son sözün üstüne bastı:

"Ve yapacaksınız diyorum..."

Bunun üzerine Zhanlin'e dönüp, önemli bir kararı nasıl aldıklarını sordum? Elleriyle destekleyerek saydı:

"Pek çok konuda tek başıma karar veriyorum. Ama önemli bir konuya ben, işçilerin temsilcisi ve siyasi sorumlu, birlikte kararlaştırıyoruz."

Gece yarısına doğru sofradan kalktık. Amaç sohbeti, yemek bahaneydi. İtiraf etmeliyim ki, sofrada şahaneydi...

ÇİN COĞRAFYASINDA UÇARKEN: BAĞIRMAK... BAĞ IRMAK...

Çin yolculuğumda, ülkeyi kuş uçuşu gördüğüm, uçaklar bölümünü ayrıca anlatmak istiyorum. Çin uygarlığının doğduğu ırmak dilli vadiler... Uçak alabildiğine uzanan ovalar... Hemen yanibaşımızdaymış gibi bizimle yolculuk eden dağ zirveler... Tanrı babanın her sabah özenle tıraşladığı çöl tepeleri... Dağ eteklerinde doğup birleşe birleşe büyüyen ırmaklar...

Kuzeydeki başkent anlamına gelen Pekin'den, eski başkent Şian'a uçuyorum... Dakikalardır tek bir düzlükle karşılaşmadan gidiyoruz. Pekin'den ilk havalandığımızda, altımızda pirinç tarlalarını andıran alanlar vardı. Az sonra dağlar başladı. Dağ aralarında vadiler yok. Tepeleme dağlar, yanaşık düzen. Zaman zaman sıkıştırılmış düzlüklerden geçiyoruz... Ortasında bir köy, ardından yeni bir dağ başlıyor...

Arada günlüğümü yazıyorum... Şehirleri gezerken günlüğü yazmak çok zor. Alttaki manzarayı izlemeden de edemiyorum.

Şu anda görünüm öylesine işlemeli ki... İlk yaptığım yorum şu oldu:

"Çin süsleme sanatı, kesin bu dağların biçiminden esinlenmiştir..."

Toprağın kıvrımları, Çincenin dev çizimleri desem yeridir. Yer yer ağaç biçiminde dağ parçaları var. Etekler yemyeşil, uçlar çıplak...

Aman Tanrım şu an, dağların tepesinde bir ırmağın doğuşuna tanık oluyorum. 3-4 koldan tek tek çıktılar. Nasıl da güzel görünüyor. Hemen bir altlarındaki vadiye yöneliyorlar. Az ötedeki tepede de yine benzer ikili üçlü kollar halinde bir ırmakçık kümesi... Az aşağıda birkaç koldan gelen suların birleşmesi ve daha büyük bir kol olması...

Bu birleşip çoğalmalardan sonra ne gelir?

Kocaman bir ırmak...

Haritaya baktım; tam Sarı İrmağın altındayım... Menderesler çizerek gidiyor. Bu ırmak, Çin tarihinin en önemli bölgesi. Dünyanın en milli ırmağı. Son yüz yılda, denize döküldüğü deltayı 20 kilometre ilerletmiş.

Çin'deki ırmak sayısı 50 bini buluyor. Bunlardan 2500'ü, denize ulaşmadan çöllerin içinde kaybolup gidiyor. Büyük çoğunluğu da üzerinden uçtuğum Sarı İrmak gibi, çevresine can kata kata denize ulaşıyor. Can kata kata dedik ama, su bu ne yapacağı belli olmaz.

Çin tarihinin iki ezeli felaketi var:

1- Nüfus.

2- Seller.

En son 1959'daki bir sel felaketinde 2 milyon kişi yaşamını yitirmiş.

Her neyse işin felaket yanını bir tarafa koyalım... Sarı İrmak gerimizde kaldıktan sonra yeniden dağ tepeleri ve aralarından ırmakçık oluşumları başladı...

İrmak, dağ, bağ, bayır, ağaç denizleri, ince çıplaklıklar... Manzaranın gazıyla içime doğru bir nara attım:

Heeey bağ ırnak... Bağ ırnak... Bağırnak...

Kimi tepeler, kalın damarlı yapraklar gibi duruyor.

Çin içindeki ikinci uçak yolculuğum Şian'dan Urumçi'ye oldu... Havalandık, az sonra altımda bulutlarla süslü bir manzara sahneye çıktı. En çok sevdiğim manzara bu... Ressam olsam, bulut resimleri yapan bir sanatçı olmak isterdim. Bulutlar tatlı dalgalar halinde kesintisiz devam ediyor. Beyazla gri arasında bu kadar çok renk olduğunu bilmezdim.

Şu an uçağımız kışına tekme yemiş gibi sallandı. Önümde arımda hatıra resmi çektirmek isteyenler gülüşüp bağırıyorlar. Yolcuların çoğu Uygur Türkleri... Uçağa binişte de bagaj yeri yüzünden kavgaya çıktı.

Altımda dev bir ırnak kıvrıla kıvrıla gidiyor.

Daha değişik bir coğrafyada uğuyoruz...

Çin'in batısındaki Tibet bølgesinde yükseklik 4 bin metreyi buluyor. Çinliler buraya dünyanın damı diyorlar. Çin coğrafyası dört basamaklı merdiven gibi...

Himalayalar'ın en yüksek bölümlerini Çin'le Nepal paylaşıyor. Everest tepesi de Çin-Nepal sınırında. Çinliler buraya Zhumulangma Feng diyorlar. Tanrı Dağları ve Altaylar da Çin sınırları içinde Himalayalar'ın uzaktan akrabası oluyor. Bu yüksekliklerin hemen kuzey-doğusunda da dünyanın en çukur bölümleri bulunuyor. O tarafa doğru uğuyoruz. Coğrafyacılardan söylemi o ki, milyonlarca yıl önce bölge oluşurken büyük bir sıkışma yaşanıyor ve Himalayalar yükseliyor, Turfan çukuru deniz seviyesinin altına düşüyor.

Tibet'ten 4 bin metreyle başlayan yükseklik Çin'in doğusunda, Kuzey Çin Ovası'nda 45 metreye kadar iniyor. Mançurya diye bilinen bu ova, kilometrelerce uzunluğunda bir düzlük... Göz alabildiğine tarım...

Çin'in yüzölçümü 9.6 milyon kilometrekare. Yeryüzünün 6.4'ü. Etrafındaki denizlerde 5400 ada var.

Urumçi'den Şanghay'a uçuyorum...

Tupolev tipi uçak... Tiyanşan (Tanrı) dağlarından geçtik. Ardından çöl başladı. Dağların tepesi, arka sırası karlarla kaplı... Önümüzde çöl tepeleri var. Düzgün kıvrımlı. Tanrı baba her sabah bu çölü tıraşıyor olmalı. Özenle, herkesin rutin bildiği bir işi tüm ayrıntılarıyla yaparak...

Dağlar arada inat zikzaklar çiziyor. Yer yer dağların eteğinde başlamış çölün ortasında kavrulup bitmiş ırmaklar, dereler gördüm.

Devam ederken... Altımızda sarının bütün tonlarında çöl ve karşı dağların tepesinde karlar... Bir an bulutların yanından geçiyoruz sandım... Aaa yan dağların zirvesindeki karlarmış. Altımızda o karlardan sebeplenen hafif sulu yerler var. Tabii o suların etrafında küme-lenen yerleşim yerleri...

Şu anda ufukta çölün nerede bittiği gökyüzünün nerede başladığı belli değil. Koyudan açığa sarılık, bir yerlerde bulanıklık ve gökyüzü...

Yolun ikinci saati... Artık tamamen beyazlar üzerindeyiz, altımızda bulutlar var...

Doğa bambaşka bir doğum. İnsanda bir doğuma tanık olursunuz, süreçtir görürsünüz. Ama doğada zaman, mekân, doğum çok daha farklı. İşte bir dağ... tepesinde bir ırmağı döllüyor az sonra doğum ardından minicik bir ırmak... O büyümek için az daha ilerliyor ötekiyle birleşiyor ve büyüyor. Anlaşılan Çin coğrafyasıyla nüfusu doğum için yarışıyor. Bugün dünya nüfusunun yüzde 22'sini topraklarında barındıran Çin, tarih boyunca da bu alandaki üstünlüğünü bırakmadı diyebiliriz.

Yazılı tarihi güçlü olan Çin'in nüfus sayımları da düzenli ve güvenilir verilerden oluşuyor. 12. yüzyılda 100 milyondan fazla. Sonra istila, göç 14. yüzyılda 60 milyon... 1381 nüfus sayımı çok titiz yapılmış, hane başına 5.6 nüfus... Sağlıklı sayım İ.S. 2. yüzyıldan itibaren başlamış. Kelle vergisi olduğu için insanlar hane nüfusunu saklamış. Bunun üzerine imparator, kelle vergisiyle nüfus sayımını ayrı tutacağına söz vermiş. Bundan sonra sayımlar daha güvenli hale gelmiş!

15. yüzyıldan sonra düzenli artış başlamış. 17. yüzyılda afetler nedeniyle düşmüş. 18. yüzyılda toprak genişlemesi hızlı nüfus artışı; 1762'de 200 milyon... 1803'de 302 milyon, 1834'te 401 milyon...

2000'li yılların başında 1 milyar 300 milyon. Bunca önleme, her haneye bir çocuk ilkesini olabildiğince yaşama geçirme girişimine karşın, yıllık nüfus artışı 20 milyon civarında...

Çin'in bir başka özelliği de kendi sınırları dışında en çok yurttışı bulunan ülke olması. Çin dışında yaklaşık 60 milyon Çinli yaşıyor.

İnsanı bırakalım doğaya dönelim... Şanghay'a yaklaşıyoruz, Yangtze Irmağı üzerindeyiz. Yangtze, Çin'in en uzun, dünyanın da Nil

ve Amazon'dan sonra 3. uzun ırmağı. Verimlilikte de üstüne yok. Pirinç, şeker kamışı, ipek, tatlı su balıkları...

Çinliler, Yangtze'ye altın su yolu diyorlar. Ee haksız sayılmazlar. Çin uygarlığının ana halkalarını Sarı Irmak ve Yangtze güzergâhı oluşturuyor. Dünyanın hemen her yerinde böyle, su varsa uygarlık var, yoksa yok. Belki de şöyle bir tanım üretmeli:

Suygarlık!

Yangtze'nin güney kesimleri "bitki krallığı" diye biliniyor. 32 bin bitki, 2800 ağaç, 3 bin şifalı bitki, 2 bin yenebilir bitki var.

Şanghay'a inerken, ince bir yağmur başladı... Kendi kendime buna aptal ıslatan mı denir ne denir diye düşünürken rehber Wu, sanki kafamdan geçeni okumuş gibi ince yağışın adını söyledi:

Erik yağmuru!

ŞANGHAY: ÇİN'İN DOĞUSUNDAN BATIYA AÇILAN PENCERE

Şanghay'da ilk günüm kenti dolaşarak ve insanlarla sohbet ederek geçti. Çin'in en kalabalık kentinde sohbet edecek insan bulmak o kadar da zor değildi!

İlk durağım Yu Parkı...

Yu parkı çok geniş bir yer değil ama, öylesine yoğun kullanmışlar ki çok geniş bir parkı gezdiğiniz havasına giriyorsunuz. Gezen insan biraz abartır ama, bazen öyle durumlar olur ki abarttığınızı düşünmesinler diye doğal da fazla anlatmazsınız.

İşte Yu parkı böyle bir yer. Çin'in kalabalık değil, çok kalabalık bir ülke olduğunu Şanghay'da anlıyorsunuz. İnsanlar seller gibi... İnsan, best seller!

Burada anlattılar, ABD'li bir gazeteci gelmiş. Şanghay'da bir gün dolaştıktan sonra şöyle demiş:

"ABD'de bir yılda gördüğüm insanı burada bir günde gördüm."

Kent baştan başa şantiye. Yeni yeni dev binalar yükseliyor. Görünen devlerin de hemen tümü yeni... Eski Şanghay'da iki katlı, güzel çatılı çok güzel binalar var. Ama tümü tek tek yıkılıyor, yerine gökdelen yapılıyor. Teknolojiye karşı çıkmak mümkün değil ama, güzelim evlerin bir bir yok olmasına da insanın gönlü el vermiyor. Evlerin çatı katları ilginç. Normal Çin tipi kiremitler, arada pencereler. Hele aralardan insan çıkmıyor mu, şaşırp kalıyorsunuz. Mimaride, sömürge günlerinden ince kalıntılar var. Güney Amerika ya da Afrika ülkeleri gibi kolonyal bir mimari yok ama, Şanghay'ın 20. yüzyılın başında başka bir mimari kültürle tanıştığı çatı gibi ortada!

Şimdiki gökdelenler için ne demeli bilmiyorum. Batı kültürünün ürünü gökdelenler yerel özelliklere sahip 2-3 katlı evleri katlayıp, çıkıyor.

Şanghay'daki rehberim Yu.

Biraz daha zengin olursa ne yapacağını sordum. Üç şey sıraladı:

1- Biraz daha büyük ev.

2- Daha büyük buzdolabı ve televizyon.

3- Çamaşır makinesi.

Benzer bir sohbeti Şanghay Belediyesi'nde çalışan bir memurla yaptım.

Sordum:

- Reformların sana faydası oldu mu?

"Oldu tabii. Ülkemiz gelişiyor."

- Ama doğrudan senin yaşamına bir faydası oldu mu?

"Evet. Şimdi, oturduğum ev beş metrekare daha büyük."

- İleride neler istiyorsun?

"Evimin biraz daha büyük olmasını."

Çinlilerin çoğu, sahip olduğunun biraz daha fazlasını istiyor ama, yönetimin istediği "yatırımcı ruha" sahip olanlar da var.

Konut da bu yatırımcı ruhu okşayan konulardan biri. Çin'de devlet halen herkese barınabileceği bir yer bulmakla yükümlü. Örneğin, üç-dört kişilik bir aileye sağlanan konut ortalama 20 metrekare. Bunun kirası ise, evin reisinin maaşının yüzde 1-2'si.

Girişimci Çinliler, özellikle Hong Konglularla ortaklık kurup, lüks binalar yapıyorlar. Ama onların bedeli, bin dolarlarla ölçülüyor.

Bir yanda maaşın çok küçük bir dilimini oluşturan kiralık ev, bir yanda binlerce dolarlık lüks konut.

Para belli ellerde toplanmaya başladıkça bu konutların satışı da artmış.

Bu fark sosyal patlamayı beraberinde getirir mi?

"Hayır" diyor Çinliler, "Olabilirdi refahı yayacağız. Lüks konut alan çok vergi veriyor ve bu gelir zor durumdakiler için harcanıyor. Sosyal devlet ilkesinden kesinlikle ödün vermiyoruz."

Çinliler için asıl olan işlerin yürümesi, ileride biraz daha iyi olursa ne âlâ... Tüypap Yönetim Kurulu Başkanı Bülent Ünal'dan dinle-

miştim... 1980'li yıllarda Çin'e gitmiş... Pekin'in biraz dışında yolculuk ederken, yol kenarında bir inek, bir eşek ve bir atın çektiği, ot dolu bir araba görmüş. Hayvanların en yavaş gideni inek en önde, ötekiler arkada ve yanda. Arabayı durdurmuş, rehberi aracılığıyla sormuş:

- Bu nasıl yöntem?

Çiftçi, "ee üçü de ot yiyor, ortak taşıyoruz" demiş. Ünal, hayvanların diziliş düzenini sormuş, hani en hızlısı ile gitse, daha çabuk yol almaz mı, hızlı giden ötekileri de çeker.

Çinli, şu karşılığı vermiş:

- En sağlam gidiş, en yavaş gidene uymak... Varsın yavaş gitsin, durmasın da!

Köylünün bu yanıtı belki de Çin'in uzuuuun tarihinin kısa özeti!

şanghay'da ikinci gün sabahı şanghay Belediye Başkan Yardımcısı Sha Ling'le görüştüm. Ling önce şanghay'ı tanıttı:

"Çin'in en kalabalık şehridir. Nüfus 14 milyon. Dünyanın 3. büyük ihracat limanı burasıdır. Çin ekonomisinin en önemli parçası burasıdır. Dünyanın en büyük rafinerilerinden biri şehrimizdedir. Otomotiv endüstrimizin merkezidir. Yılda 200 bin araç üretiliyor. Hedefimiz şanghay'ı sadece Çin'in değil, dünyanın ekonomi ve finans merkezi yapmak."

Ling'le sohbet, Çin yöneticilerinin 1978'den beri gerçekteştirdikleri başarının verdiği cesaretle önlerine daha ileri hedefler koyduklarını gösteriyordu.

Ling, şanghay'dan denize dökülen Yangtze Irmağı deltasının dünyanın en hızlı gelişen bölgesi olduğunu düşünüyor. Deltada yaşayan nüfus, tüm Türkiye'nin nüfusundan fazla, 70 milyon. Deltanın etrafıyla birlikte değerlendirildiğinde, nüfus 200 milyonu buluyor.

Batı ölçekleriyle bakınca salt bu vadiden bile 10-15 devlet çıkar!

şanghay'ın ekonomik büyüklüğü de nüfusunu aratmıyor. Ling'in verdiği bilgiye göre, sadece şanghay'dan bir yılda yapılan ihracat 30 milyar doları geçiyor. İlk 100 firmadan 29'u şanghay kökenli, kala-

nı yabancı yatırım. Ling bir çırpıda, IBM'in, Boss'un, Toshiba'nın, Sony'nin, Volkswagen'in adını saydı...

Planlamasını yaptıkları yatırım miktarı da 10 milyar doları buluyormuş.

Şimdiki durağımız bir fabrika...

Çin'de 1978'de başlayıp 1992'de ivme kazanan, 2000'li yıllarda da hızını kesmeyen ekonomik reformların sonuçları derin bir araştırma konusu. Eski tüfek ÇKP yöneticilerinin bugünkü durumu ise Çin'deki değişimin dayanaklarını göstermesi bakımından ilginç.

Fang Jun Hong, Şanghai'daki bir nolu ipek fabrikasının yöneticisi. Fabrika, 1956'da yapılmış. Bir komün ürünü.

1986'da reformlar çerçevesinde kabuk değiştirmiş. Bu süreçte biraz zorlanmış, ama ayakta kalmayı başarmış.

Ancak istenen atılım gerçekleştirilememiş. Bu yüzden de 1995'te yönetim değişikliği olmuş. Fang, tek sorumlu olarak yöneticiliğe getirilmiş.

Komünist Partisi'nin denetimindeki Şanghai Tekstil Bürosu, Fang'a şunu söylemiş:

"Fabrikayı seninmiş gibi yöneteceksin. Gereksiz adam varsa at. Yeni eleman alman gerekiyorsa al. Ama kesinlikle fabrikayı devlete muhtaç hale getirme."

Fang'la fabrikanın ikinci katındaki odalardan birinde çay eşliğinde sohbet ettik.

Fang yetki ve sorumluluklarını sıralıyor:

- İşçi sayısını belirlemek.
- Üretilen ipeğin piyasayla rekabet etmesi için gerekli pazarlama örgütünü kurmak.
- İşçi ücretlerini belirlemek. Bir yıllık sözleşmeler yapmak. Herkese eşit ücret yerine, verimliliğe göre ücret ilkesini yerleştirmek.
- Başarılı bulduğu işçiyi ödüllendirmek.

- Teknolojik yeniliği sağlamak.

Fang bu görevi kabul ederken, "Yardımcımı ben seçerim" demiş. "Tamam" demişler. Yang Pei'yi yanına almış.

Fabrikada 2300 işçi çalışıyormuş. Fang, durumu gözden geçirmiş, "verimsiz" bulduklarının sözleşmesini yenilememiş. 200 işçiyi de uyarmış:

"Kontratınız tehlikede, verimliliğinizi yükseltmezseniz yenilemeyeceğim."

Devlete ait olarak kurulan fabrikanın devletle tûrn bağları kesilmiş. Fang durumu şöyle özetliyor:

"Eskiden, üretir, devlete verirdik. Devlet de karşılığında bize bir miktar para gönderirdi. Kârda mıyız, zararda mıyız, belli değildi. Şimdi kendimiz üretip kendimiz satıyoruz. Geçen yıl devlete beş milyon yuan verdik."

Fabrikanın durumu iyileşince Fang, geçen yıl attığı işçilerden bazılarına çağrı yapmış:

"Gelin, işinizin başına dönebilirsiniz..."

Ama hiçbirisi dönmemiş. Çoğunun verdiği yanıt şu olmuş:

"Biz kendi işimizi kurduk. Şimdi fabrikada alacağımız paradan daha fazla kazanıyoruz."

Fang, fabrikanın kârlılığını arttırsa bu yıl sonunda tam iki yıllık maaşı kadar pirim alacak.

Gelelim Fang'ın özgeçmişine...

Fang yoldaş tam 40 yıldır ÇKP'nin üyesi. ÇKP okullarında eğitim görmüş. Marksizm-Leninizmi öğrenmiş.

1950'li yıllarda Fang'a partinin verdiği görev şu olmuş:

Kapitalist işletmeleri devletleştirmek.

Yani bugünkü görevinin bir anlamda tam tersi. Fang, 3 yıl içinde tam 340 ipek fabrikasının devletleştirilmesi çalışmasına katılmış. Sosyalist üretim biçimine geçilmesini sağlamış.

Fang'a sordum:

"Bunlardan biri yanlış değil mi, sence hangisi?"

"İkisi de yanlış değildi" deyip devam etti:

"Bir sistemde sadece bir ekonomik form olmaz. Birden fazla da olabilir. Önemli olan politika üretmek. Sistem ancak iyi politikalar üretilirse başarılı olur. Kaldı ki ben, kararları alırken gerekli gördüğüm durumlarda işçilere de danışıyorum. Fabrikada 360 Komünist Partisi üyesi var. "

"İyi ama" dedim, "ÇKP okullarında okuduğun Marksizm-Leninizmle bu fabrikadaki uygulamaların çelişmiyor mu?"

"Doğru" deyip ekledi:

"Marksizm program önerir. Ama biz çağa ayak uydurmak zorundayız. Toplumsal gelişmeyle birlikte o düşünceleri de geliştirmeliyiz. Kaldı ki biz kopyacı değiliz. Çin için iyi olanı yapmak zorundayız. "

Fang'la aramızdaki son diyalog şöyle geçti:

- Peki bu iyi olanın adı ne?

"Sosyalizm..."

- Nasıl bir sosyalizm?

"Çin tipi..."

Çin'deki devlet işletmelerinin yüzde 90'ında bu model uygulanıyor. Kısacası ÇKP, fabrikadaki temsilcisine şunu söylüyor:

"Yoldaş, artık fabrikatörsün!"

Birdenbire patron olanların yaşatın biçimindeki değişiklik de aynı oranda olmuyor. Önce, patronluklarını kanıtlamaları gerekiyor. Ancak sorumluluk aldıktan sonra parayı da yönetebilecek konumda olanların psikolojik durumunu tahmin etmek zor değil. Çin'de, piyasa ekonomisiyle birlikte yaygınlaşan bir hastalık var:

- Yolsuzluk, zimmete para geçirme, rüşvet.

Bunlarla savaşmak için seçilen yöntem ise acımasız:

- Yolsuzluk yaptığı saptanan kişinin cezası, ölüm.

Eğer verilen bilgiler doğru ise, benim Pekin'de bulunduğum 4-5 günlük süre içinde Çin Merkez Bankası'nı dolandıran 19 banka çalışanı kurşuna dizilmiş. AB istatistiklerine göre 2001 'de tüm dünyada

4.700 kişi idam edildi. Birincilik 3.500'le Çin'de. O'nu 198'le İran izledi.

İçerde patronlar artarken, ekonomide izlenen dış politikada kesin çizgiler yok. Duruma göre politika saptanıyor. Özellikle serbest bölgelerde her türlü pazarlık serbest. Çin yönetimi altyapıyı genellikle ilk on yıl için bedava sunuyor.

ABD ile ilişkiler ilk sırayı alıyor. ABD Çin serbest bölgelerinde kurduğu fabrikalarda istediğı alanda üretim yapıyor ve damgasını vuruyor:

"Made in ABD"

Verilen bilgi doğru ise 1993 yılı içinde Çin topraklarında, altında "made in ABD" yazılı yüz bin çift ayakkabı üretilmiş.

Otomobil alanında da ilginç bir deney yaşanmış. 1980'li yıllara dek otomobil gereksinimi Japonya'dan karşılanıyormuş. Çin önermiş:

"Fabrikayı bizim topraklarımızda kur. Sen de kazan, biz de kazanalım."

Japonya, Çin'in otomobil satın alabileceğı öteki ülkelere uzak olduğunu düşünerek, "hayır" demiş. Çin bu kez Almanya'yı denemiş. Volkswagen firması, "evet" demiş. Şimdi Şanghay'da büyük bir Volkswagen fabrikası var.

Çinliler, yeni açılımlara ayak uydurabildi mi?

Buna hemen evet demek güç. Çin'e belli bir önyargı ile gelen bir gazeteci, reformların "mükemmel" olduğunu yansıtacak bilgilerle de dönebilir "Her şeyin berbat olduğunu" gösterecek verilerle de.

Çin, geçtiğimiz yüzyıllarda ve bu yüzyılda büyük açlık çekmiş. Açlık halkın yaşamına öylesine girmiş ki, pekçok yerde, "Günaydın, nasılsın?" yerine, "Bugün yemek yedin mi, karnın tok mu?" sözcükleri kullanılıyor.

Köylü ayaklanmalarının temel nedeni, açlık. Geçtiğimiz yüzyılda karnını doyuramayan köylü grupları önlerine bir lider koyup ayaklanmış. 19. yüzyıldan Çin Devriminin gerçekleştirildiğı 1949 yılına

dek 150 büyük köylü ayaklanması olmuş. Gerek eski başkent Şian'ın gerekse Pekin'in çevresindeki surların, dış düşmanın yanı sıra köylü ayaklanmaları dikkate alınarak yapıldığını bir kez daha vurgulayalım.

Bugünkü Çin yönetimi bu gerçeği anımsatıp ekliyor:

- Çin devrimi başlangıçta getirdiği katıksız eşitlikle, temel sorunu, açlığı büyük ölçüde çözdü. Çin'in nüfusu 1 milyar 300 milyon. Eskiden nüfusun en az üçte biri ciddi açlık tehlikesi altındaydı. Şimdi açlık tehlikesi yok.

Katı eşitliğin getirdiği ortamın ardından 1978'de başlayan 1992'de büyük bir ivme kazanan reformlarla birlikte ortaya atılan, "Sefaleti paylaşmak mı, kontrollü farklılık yaratmak mı?" sorusunun beraberinde şu slogan gelişmiş:

- Bir grup insan önce kalkınacak ve zengin olacak. Ardından ötekiler de refahtan payını alacak.

Bugün başarılmaya çalışılan bu.

Şanghay'da yarım gün Pudong'u gezdim. Özel alanların en büyüklerinden biri. Irmağın deniz yakasında. Batının tüm büyük firmaları burada üretim yapmaya başlamış. Çin, hemen dibinde bir Batı yaratmış.

Pudong, Şanghay'ın en çok gelişen bölgesi. Şanghay'dan, Hu Angpu Irmağı'yla ayrılıyor. Pudong'un sözcük anlamı da şu:

Irmak ötesi...

Şanghay'ın liman bölgesi coğrafyasının kendisine sunduğu güzel bir armağan. Tam 60 kilometre uzunluğunda. Yol boyu fabrikalarla dolu. Alman Sharp firmasını Bell izliyor. Az ötede Nikon var.

Şanghay televizyon kulesinden şehre bakınca, ilk dikkati çeken dört bir yanda yükselen gökdelenler oluyor. Bir fotoğraf karesine en az 10-15 gökdelen sığıyor. Pudong'un hemen karşısında da Bunt Parkı var. Yemyeşil parkın Şanghaylılar için tarihsel önemi, 1920'de kentin 4'e bölünüp emperyalist ülkeler tarafından paylaşıldığında, girişine "Çinliler ve köpekler giremez" yazısının yer alması. Çinliler bunu o kadar ulusal onur yapmış ki, kısa gezide en az 4-5 Çinliden dinledim...

Park bugün Yangtze ırmağından süzölüp gelen serinlikle birbirinden yeşil ağaçlar arasında salıncak kurmuş keyif sürüyor. 1920'lerde dilim dilim olan parkın şimdi de karşısındaki Pudong bölgesi dilim dilim. Yine aynı ülkelere verilmiş. Ama tabii ki aynı koşullarda değil. Şimdi egemen olan Çinliler. Yabancıları çağıran Çinliler...

Pudong gözlemlerini, rakamlarla ve bunların getirdiği gerçeklerle derinleştirelim...

Bütün dünya Çin'in deyim yerindeyse "çığ gibi" gelişini izliyor, altında yatanlar için kafa yoruyor.

Çin yöneticilerine "çığ gibi geliş" hazzını veren unsurların başında şu geliyor:

Ucuz emek gücü!

Çin için bu bağlamda şöyle bir tanım yapmak uygun düşer:

Emek deposu!

Öteki gelişmiş ülkeleri katlayarak gelen kalkınma hızına karşın, kişi başına düşen gelir 700 dolar. Çin'de 1978'de sosyalist piyasa ekonomisine geçilmesi kararlaştırılınca başlıca hedef üretimi arttırmak, dışa açılmak ve bunun devamında kalkınmaktı. Değiş yerindeyse Çin yönetimi dışa açılmayı, "Çin'i dışa açmak" ya da "dışı Çin'e getirmek" biçiminde yaşama geçirdi.

Başlangıçta Çin'in açılımını temkinli, biraz da tam-kimli karşılayan Batı, ucuz ve garantili emeği düşününce "tamam" dedi, "ben de geliyorum, hamlenize bir omuz da ben veriyorum."

Japonya, ABD ve Batı Avrupa'nın büyük firmaları emek yoğun yatırımlarının önemli bir dilimini Çin'e aktardılar. Başlangıçta nazlı davranan firmalara Çin yönetiminin uzattığı havuçlardan biri de şu olmuş; firma yöneticisine sormuş:

- Arkadaş Çin pazarının büyüklüğünü biliyor musun?

"Ee evet, 1 milyar 300 milyon nüfusunuz var."

- Buraya ihracat yapmak ister misin?

"Elbette ama, siz dışa kapalısınız. Paranız konvertibil değil... Ama siz pazarınızı açarsanız, bunları aşarsınız..."

- Açmak istiyoruz...

"Hemen masaya oturalım..."

- Elbette oturalım ama, birinci şartımız şu: Bize satacağın ürünü, bizim topraklarımızda bizim göstereceğimiz yerde fabrika kurarak üreteceksin...

Yabancı yatırımların artmasındaki önemli bir unsur da bu olmuş. Ancak asıl Çin'e yönelimi sağlayan, başlangıçta vurguladığımız gibi ucuz emeğin yanı sıra, altyapı hizmetlerinin de ucuz ve garanti olması.

Ayda 100 dolar maaşın iyi olduğu ve grevin yasak olduğu bir ülkede yatırım yapmayı hangi çok uluslu şirket istemez?

Sosyalist piyasa ekonomisini isteyenlerin arasında Batılı büyük kapitalistler de vardır, desek sanırım abartmış olmayız.

Tabii bu saptamaları yaparken Çin yönetiminin de hakkını yemeyelim... Şunu söylüyorlar:

Çin tarihi köylü ayaklanmalarıyla doludur. Bunun temel nedeni de açlıktır. Biz öncelikle bu savaşı kazanmak istiyoruz. 1 milyar 300 milyon nüfusu doyurmak her ülkenin harcı değil!

Bu olanaklarla Çin'e gelen sermayenin büyüklüğü nedir?

1985-90 arası yabancı sermaye yatırımı yılda 2.7 milyar dolarıydı. 1995-2000 arasında, yılda 35-45 milyar dolar arasında.

1980-2000 arasında Çin'de 145 bin yabancı sermaye şirketi kuruldu. Bu şirketler toplam 216 milyar dolarlık yatırım gerçekleştirdi. 1990-2000 aralığında Çin'deki büyümenin üçte birini yabancı sermaye yatırımlarının getirdiği olanaklar sağladı.

Pudong'tan sonra bir Şanghay turu daha yaptım. Sokaklar gündüz de renkli. Burada Çin'in öteki kentlerinde karşılaşmadığım bir şey oldu. Çok sayıda dilenci gördüm.

Dilencilere ve onlara para verenlere bakınca iki şey dikkati çekiyor:

1- Kimileri işsizlikle tanışıyor, dilencileşecek kadar fakirleşiyor.

2- Kimileri zenginleşiyor, dilencilere para verecek kadar varsıllaşılıyor.

Genel görünümü özetlemek gerekirse şöyle bir diyalog yaratılabilir:

- Kapitalizmin geleneksel sloganı, bırakın yapsınlar bırakın geçsinler, ne oldu? "Biraz yapsınlar biraz geçsinler..."

- Çin'in geleneksel sloganı, her alanda eşitlik ne oldu?

"Bazıları biraz önde olsun, geride kalanlar öndekilere yetişsin..."

- İşçi-köylü için ne denebilir?

"Şimdilik karnılarını doyurmaları yeterlidir. Fazla para eterlidir."

- Yeni yeni belirmeye başlayan girişimci işadamları için ne yapılmalı?

"Onlar altın yumurtlayan kazdır, ne kadar desteklense azdır."

- Konfüçyüs'ün, Mao'nun, "yüz çiçek açsın, yüz fikir yarışsın" görüşü bugüne nasıl çevrilebilir?

"Yüz fabrika açılsın, bin firma yarışsın!"

Tablonun bir başka açıdan özeti böyle...

BİSİKLETEN TIR

Bu bölümde Çin'deki günlük yaşamdan kesitler aktaracağız...

Soralım:

Bisikletten ne olur?

Durun durun, hemen bu da soru mu, bisiklet bisiklettir, iki tekerlekli, hafif, insan enerjisinin itme gücüne dönüştürülmesiyle hareket eden, ulaşım ve eğlence aracıdır, demeyin...

Çin'de durum farklı. Öncelikle temel ulaşım araçlarının başında geliyor. Sadece Pekin'deki bisiklet sayısının 9 milyonun üzerinde olduğu tahmin ediliyor.

Şimdi, bisikletten ne olur, sorusuna geçelim...

Çin deyince akla ilk gelenlerden biri, bisiklet...

Her yerde o. Sokakta, caddede, şehirlerarası yolda, pazar yerinde, eğlence yerinde, lokantalar caddesinde...

Biz bisikleti her şeyden önce bir binek aracı olarak düşünürüz. Ama Çin'de öyle değil.

Hani bizim Karadenizli için hamsi ne ise Çinli için bisiklet o. Bisikletten neler yapıldığını satır başlarıyla aktaralım:

Bisikletten kasap dükkânı: Pekin'de işlek caddelerin aralarında vatandaşların alışveriş ettiği yerler var. Buradaki dükkânların çoğu seyyar. Bisikletin arkasına camdan bir dükkân kurulmuş. Diyelim, kasap. Etleri çengele asmış, bisikletin ardında satış yapıyor. Camekânın altı, depo. Çöpler oraya atılıyor. Aynı şekilde lokanta, manav dükkânı olarak kullananlar da var.

Bisikletten taksi: Bisikletin arkasına yerleştirilen tekerlekli iki koltuk, parası biraz az Pekinliler için nefis bir ulaşım aracı. Fiyat pazarlığa tabi. Birkaç yuan işinizi görür. Pekin sokaklarında dolaşırken bir kez, keyf olsun diye bindim. Aslında hoş, her tarafı açık bir araçta etrafı izleye izleye gidiyorsunuz ama, bisikleti kullanan gencin olağanüstü çabası, ona haksızlık ediyorum, duygusunu uyandırdı.

Bisikletten TIR: Bu biraz beceri isteyen bir olay. Diyelim ki, çok uzun bir cam ya da demir levha taşıyacaksınız. Taşınacak eşyanın uzunluğuna göre iki ya da üç bisiklet art arda duruyor. Eşya alınıyor ve bisikletler eşit hızda sürülerek yola çıkılıyor.

Kent içindeki suni göllerde de bol bol deniz bisikleti var. Şehirlerarası yollarda bile arkasına kocaman sebze kasasını yüklemiş bisiklet sürücüleriyle karşılaşmak olası.

Anlaşılan bir tek "bisikletten teyyare" yapılmamış.

Çin'deki değişimin getirdiği yoğun araç kullanımı, bisikletin salтанatını da zorluyor. Bisiklet şimdilik direniyor, ama nereye kadar. Son günlerde kent içlerinde sık sık otomobil-bisiklet çarpışmaları yaşanıyor.

Bu arada yolu daralan bisikletler de birbirine giriyor. Pekin çıkışında sebze yüklü bir bisikletle, hamur yüklü bir bisiklet gözümün önünde çarpıştı. Sebzeler hamura bulandı, yol bir süre ulaşım kapandı.

Madem araçlarla yola çıktık, şimdi de motorlusuna geçelim. Çin'deki düzen kaygısı yaşamın her alanına yansıyor. Pekin'de farklı biçimlerde ve ücretlerde taksilerle karşılaşınca, nedenini merak ettim.

4 tip taksi var. Birinci tip, bizim minibüslerin yarısı büyüklüğünde, 7 kişi alan taksiler. Açılış 10 yuan. 10 kilometreye kadar tarife değişmiyor. İkinci tip, bizim bildiğimiz taksiler. Açılış 10 yuan, her kilometrede 1.6 yuan atıyor. 3. tip soğutmalı. Pekin, yazın çok sıcak ve nemli. Bu yüzden biraz parası bol Pekinli ortaya çıkınca ve turistler gelmeye başlayınca böyle bir ayrıcalık çıkarılmış. Açılış 40 yuan. Son olarak da 1990'lı yıllarla birlikte Mercedes ve limuzinler sahneye çıkmış. Özellikle serbest ekonomi bölgelerindeki uygulamada fiyatlar da değişiyor.

Taksi sahipliğinde de yatay geçiş başlamışlar. Eskiden tüm taksiler, devlete ait bir şirketin malıymış. Şoför, takside memur olarak çalışmış. Bunu değiştirmişler, devlet şirketine ait taksi tüm gelir-gideriyle kişiye kiralanıyor.

Taksiden trene geçelim. Yine Çin'deki düzen ayrıntısının küçük bir örneğini aktaracağız. Taksileri, bisikletleri öğrenmeye çalışırken, Pekin'deki bir Dışişleri görevlisi sordu:

- Sizde kaç çeşit tren bileti vardır?

Türkiye'deki tren kültürünün yansıması olarak fazla trene binmediğim için kesin bilgi veremedim ama, en çok 10'dur diye düşün-
düm.

Ben bu rakamı verince, güldü. Çin'de tam 36 çeşit tren bileti var-
mış. Art arda saydı. İşte not alabildiklerim:

- Yataklıysa kendi içinde iki tarife; sert yataklılar, yumuşak ya-
taklılar.

- Yataklı bölüm üç kat; her katın fiyatı ayrı.

- Oturacaksanız iki tarife; sert oturaklılar, yumuşak oturaklılar.

- Bütün bu biletler yerliler için farklı yabancılar için farklı.

- Yerliyseniz, öğretmen, memur, parti görevlisi, öğrenci için
farklı.

- Her meslek grubunun alacağı bilet yelpazesi de sınırlı. Örne-
ğin, memursanız lüks yerden bilet alamazsınız.

- Yabancıysanız dört ayrı fiyat var; diplomat, öğrenci, turist, Çin
Hükümeti davetlisi...

Pekin'de uzun yıllar kalan bir Türk'ten, kendi başından geçen şu
olayı dinledim.

Çin'de yeni ünlenen bir mağazanın plastik eşyalar bölümünün ka-
palı olduğunu görmüş. Karşıda, leğenden limon sıkacağa kadar plas-
tik eşyalar, önünde bir ip. Önce sayım veya benzer bir şey olduğunu
düşünmüş.

Ertesi hafta geldiğinde aynı bölmenin önünde yine ip görünce
dayanamamış. İlk karşılaştığı görevliye sormuş:

- Beyefendi bu bölüm niye kapalı?

Bürokratik bir yanıt almış:

"Haaa orası mı? Plastik eşyalardan görevli arkadaş 15 gün izin-
li. O yüzden kapalı."

- Ama benim acilen almam gereken bir şey var. Sürekli buradan alışveriş yapıyorum. Bana yardımcı olamaz mısınız?

"Çok üzgünüm efendim. Oradaki eşyalar sayılıdır. Size satış yapamam. Lütfen görevli arkadaşın izinden dönmesini bekleyin."

Çin'de değişim tezgâha kondu usul usul yaşama geçiyor ama, kalfalarda yapılması gereken değişiklik için sanırım en azından birkaç kuşağın daha geçmesi gerekecek.

Çin sanatını hep saraylarda, mabetlerde anlattık. Aslında Çin'e özgü sanat biçimleri büyük ölçüde yaşıyor, güncelliğini koruyor. Sokakta, caddede, lokantada, mağazalarda bunun izlerine rastlanıyor.

Çin'in geleneksel simgesi ejderhalar da aynı şekilde... Onlarla her yerde karşılaşabilirsiniz. Diyelim bir lokantaya gittiniz, bardağınızı bir ejderhanın ağzına yerleştirilmiş sehpadan almak durumunda kalabilirsiniz.

Yüzyıllar, hatta binyıllar boyu süren geleneklerin damıtılıp bugüne akıtılması yerleşik kültürün getirdiği büyük bir zenginlik olsa gerek. Kimi Batılı araştırmacılara göre, Çin bu özelliğini kullanarak kültürel zenginliğe ulaştı. Buradan pek çok kavim geçti. Her gelen bir şey bıraktı, daha önce geldiği yerdeki bir şeyi buraya taşıdı ve Çin uygarlığı zenginleşti. Bu bağlamda Çin'in Mezopotamya, İran, Orta Asya kültürlerinden de yararlandığı kabul ediliyor.

Çin, bunları aldı, potasında eritti, kendisinden bir şeyler kattı ve kendisine ait bir uygarlık haline getirdi...

Çin'de en çok ne gördün, diye sorarsanız; birinci sırada şu gelir: Ejderha...

Arkadaş, sadece saraylarda, resimlerde değil, günlük yaşamın da bir parçası... Çin ejderhası birleşik bir mucize yaratık.

Eski Çinli yazarlardan Wang Fu ejderhanın nelere sahip olduğunu şöyle sıralar:

Bir devenin başına, bir erkek geyiğin boynuzuna, bir canavarın gözlerine, bir ineğin kulaklarına, bir yılanın boynuna, bir midyenin

göbeğine, bir sazan balığının pullarına, bir kartalın pençesine, bir kaplumbağanın ayaklarına...

Bir tek dayımın bıyıkları eksik...

Ejderha bir su ve yağmur tanrısı, kaplan ise dağ ve orman tanrısıdır.

Çin'de kurak mevsim kıştır. Bu yüzden ejderhaların kışın uyuduklarına inanırlar. Uyanık olsa su ve yağmur getirecek. İlkbaharda gelsin yağmur, gelsin su...

Bizim, bize dokunmayan yılan bin yıl yaşasın deyişini aratmayan bir Çin şiiri var:

*Bugün gelin günü,
Yılan deliğinden çıkıp gelecek,
Ben yılanı rahatsız etmeyeceğim,
Ve yılan da beni rahatsız etmeyecek.*

Yılan, kuş mitlerinin Mısır ve Babil'den geldiği sanılıyor. 1995'te Meksika, Guatemala'ya gittiğimde gördüm ki, oradaki tapınaklar da Çin'dekilere çok benziyor.

Bir ülkeyi ejderhalar basar da oradan mitoloji eksik olur mu? Gerek Çin'de, gerekse yolculuk öncesi-sonrasında, Çin'le ilgili okuduğum kitaplar yelpazesinde mitolojinin de yeri vardı.

Bunlardan adı en hoşuma gideni şu oldu:

Kırmızı Bulut Otu arayışı...

Ot... Ama bulut otu...

Bulut... Ama kırmızı...

Gelin biraz da mitolojik gezi yapalım...

Wang Shuh adlı bir kökçü, sıcak bir yaz gününde kırmızı bulut otunu aramaya girişir. Dağ sıralarını izler. Bir çağlayanın derin havu-

zunun yanındaki ağaçların gölgesinde dinlenmek ve piriç yemek için oturur. Kıyıya uzanır uzanmaz suya bakarken suyun derinliklerinde oraya buraya ok gibi atılan kırmızı bir sazan balığının sırtında, balığı rahatsız etmeden duran yaklaşık bir ayak uzunluğunda mavi bir o  lan çocuğu görünce hayrete düşer. Zamanla   ocuk ve balık su yüzüne çıkar. Havaya doğru yükselirken, doğruya doğru yönelirler. Daha sonra aniden mavi gökyüzünde yavaşça kayıp giden dizi bulutun yönünde ilerler ve gözden kaybolur.

Kökçü duruma   a  ırır ama, asıl i  i otu aramaktır. Dinlendikten sonra yola devam eder. Da  a tırmanınca bir de ne görsün!

Gökyüzü siyah sarı bulutlarla kaplı. Yağmur fırtınası yaklaşıyor. Kökçü az önce g  rd     mavi çocuğun gök gürültüsü tanrısı olduğunu anlar. Bulutlara dikkatle bakar, o  lan sazan balığının siyah pullu bir ejderhaya d  n    t    n   fark eder. Çok tela  lanmıştı  . İ  i boş bir ağaç k  t    n  n içine saklanır.

Az sonra fırtına bütün şiddetiyle patlar. Ejderha gökyüzünden ateşler ve yıldırmalar tükürür. Yağmur sel gibi yaşar. Dağlar yarısına kadar dolar. Kökçü sonunun geldiğini düşünür.

Zamanla fırtına sakinleşir. Gökyüzü açılır. Hemen geldiği yoldan geri dönmek için yola koyulur.   elalenin yanına geldiğinde tatlı ve çok alçaktan gelen bir müzik sesi duyar. Ağaçların dallarına dikkatle bakar. Kırmızı renkli sazan balığının sırtında mavi çocuğu görür.   ocuk ve balık gökyüzünden suyun derinliklerine iner. Kökçü adam şaşkın, kıpırdayamaz.

Balık ve   ocuk suyun derinliklerinde kaybolunca aramakta olduğu kırmızı bulut otunun suyun hemen kenarında bitmiş olduğunu görür.

Hemen eğilip otu hırsıyla koparır. Köyüne ulaşınca öyküsünü ke-yifle arkadaşlarına anlatır.

Bir gün imparatorun kızı hastalanır.   are, kırmızı bulut otudur. Bizim kökünün   n   zaten çevreye yayılmıştı  . İmparatora kadar uzanmıştı  . Hemen saraya çağrılır...

Kıza kırmızı bulut otu verilir. Kız iyileşme belirtileri gösterir. Kökçü, sarayın başhekimî yapılır.

Demek ki 6 yıl okuyacağına, ejderhanın gözlerine bak, kırmızı bulut otunu bul. Başhekim ol. Okullulara da çıkış:

Sen nasıl bir he-kimsin?

Çin tarihinde hekimlerin yelpazesi de geniştir. Pek çok hekim "iyi" renkli çiçekleri ilaç olarak kullandı. Tabii, iyi renkte birinciliği kırmızı alıyordu. Kırmızının önemini yeri geldikçe aktardık ama, bugün de yer yer geçerli bir inanış var:

Sevgilinizden ayrılacağınız zaman veda mektubunu kırmızı kalemle yazıyorsunuz!

Bu durumda sanırım kırmızı mektubu alan terk edilmiş sevgili, kırmızı görmüş boğa gibi oluyordur...

Çinli hekimler iyi renkli taşları da kullanmış. Bazen hekimler yeşim taşı reçetesi veriyormuş. Bazı ölümlerin karnında çok miktarda taş bulunmuş.

Durun hemen üzölmeyin... Eğer bir hasta fazla dozda taş almışsa, onlar da öteki dünyada işe yarıyormuş. Sonraki hayatın, taş gibi sağlıklı olmasını sağlıyormuş.

İnanış böyleymiş...

Çinlilerin sağlıklı yaşam formüllerinden biri olan günlük jimnastikle bölümü noktalayalım. Özellikle Pekin ve Şanghay'da her sabah, yol kıyısındaki parklarda spor yapan yüzlerce kişiyle karşılaştım.

Çok yavaş ve ritmik hareketlerle sabah ve öğle sporu yapıyorlar. Bu jimnastik, kan dolaşımını düzenli hale getiriyormuş, nefesi hem açıyormuş hem de kontrol etmeyi sağlıyormuş.

Ben de denedim... Bir gruba uyup aynı yavaşlıkla katılmaya çalıştım. Elleri başın üzerinden alıp bacakların yanına getirinceye kadar saatin yelkovanı defalarca tıklıyor. Sabredip sürdürdüm, az sonra bende ne kan dolaşımı kaldı ne nefes...

Spor yapanların ritmiyle el sallayıp, parktan fırladım...

ÇİN KOMÜNİST PARTİSİ'NİN YENİ İŞLEVİ: PATRON YETİŞTİRMEK!

Şanghai, Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) doğum yeri olarak biliniyor. 1921 yılı Temmuzunda partinin ilk ulusal kongresi, Şanghai'da Vangzi Caddesi 106 numaralı evde yapılmış.

O günlerde Şanghai'yı ellerinde tutan Fransızlar, kongrenin yapıldığı yeri öğrenip baskına hazırlanırken, parti yöneticileri bunu anlamışlar. Evi terk edip bir teknede buluşmuşlar.

Kongre küçük bir balıkçı teknesinde devam etmiş.

İlk kongrenin başladığı bu yer 1961'de müze haline getirilmiş. Müze, sadece ÇKP'nin doğum yerini ifade etmiyor. Aynı zamanda bugünkü değişimi de sergiliyor.

Bir öğle vakti 106 numaralı kapıdan içeri girdim.

Ev iki bölüm. Ortada üç metre kadar genişliğinde bir koridor, iki tarafta odalar...

Sağ tarafta emperyalist ülkelerin Şanghai'a yönelttiği saldırılar anlatılıyor. Ruslar ayıyla gösterilmiş, Amerikalılar kartalla...

Tam karşıda Marks ve Lenin'in yan yana portreleri asılı. Ayrıca, o dönemdeki gösteriler, işçi hareketleri, Komünist Partisi önderleri...

Çinlilerin unutamadığı, dededen toruna aktardığı Şanghai merkezindeki Bunt Parkı'na ilişkin siyah-beyaz resim de burada. İngilizler, kentin yönetimini ellerinde bulundurdıkları dönemde parkın girişine şu tabelayı asmışlar:

"Çinliler giremez..."

Sağ tarafın ikinci bölümünde ise ÇKP'nin ilk toplantısının resimleri ve alınan kararların dökümü var. Kararlardan bazıları şunlar:

-Partinin adı Komünist Partisi'dir. Kapitalizme karşı savaşacaktır.

-Partinin hedefi proleteryanı iktidara getirmek, sınıf farkını ortadan kaldırmaktır.

- Makineler, topraklar, üretim araçlarının tümü, halk adına devletin olacaktır.

Sol duvarda Mao'nun Şanghay'a gelişinin fotoğrafları, parti okullarının görüntüleri var.

Koridorun solundaki bölümünden tarihi toplantının yapıldığı küçük salona geçtim.

Pek çok şey yenilenmiş. Masa, çay kasesi, vazo, 13 çay fincanının biri ve kibritlikler o günden.

Ahşap bölümleri koyu kahverengiye boyanmış salonun duvarları pek bir şey söylemiyor. Kirli beyaz boyalı, hiçbir şey asılı değil.

İkinci katta da benzer şeyler göreceğimi düşünmüştüm. Yanılmışım.

Çin'in 1990'lardaki tartışmasız lideri Deng Siaoping'in dev bir resmi karşıladı beni.

İki metreye bir buçuk metre... Renkli, içten aydınlatılmış bir çerçeve içinde. Yakasında partinin reform kararlarını aldığı 1978'deki 13. kongrenin orak-çekiçli kartı var.

İkinci kat tümüyle Deng'e ait.

90 yaşındaki, 1.5 metre boyundaki, bir kulağı sağır Deng, reformların mimarı olarak Çin tarihindeki yerini şimdiden almış.

İkinci kat yeni düzenlenmiş. Resimlerin çoğu 1993'ten...

Asıl adı, Kan Tsao-Kao olan Deng'in doğduğu Secvan eyaletindeki Cungkung kentinin fotoğrafı salonun sağ başında. Sonra Deng'in yaşamından kesitler. Yurt gezileri, parti toplantılarındaki konuşmaları...

Bunu, öteki ülke liderleriyle görüşmeleri sırasında çekilmiş fotoğraflar izliyor. İkisi çok tanıdık:

Bush ve Gorbaçov...

Ama artık iktidarda değiller...

Bu katta anlatılmak istenen, Deng'in yanı sıra reformları ve bunun getirdikleri. Alt kattaki Komünist Partisi'nin ilk kararlarının yer aldığı bölümün üst kattaki yerinde, dünyaya açılma ve ekonomik re-

formların ardından, Amerikan, İngiliz firmalarıyla ortaklaşa inşa edilen fabrikalar, Şanghay'daki dev iş merkezlerinin büyüleyici resimleri boy gösteriyor.

Duvarlardan birini Almanya'nın kurduğu Volkswagen otomobil fabrikasının görüntüleri süslüyor.

Alt katta Mao, Komünist Partisi'nin öteki mimarları, Çin'in emperyalistlere karşı verdiği mücadelenin belgeleri...

Üst katta Deng'in reformları, yüzyılın başında kurtuluş savaşı verilen ülkelerle yapılan işbirliğinin ürünleri, bunların getirdiği kazanımlar...

İşte Çin'in yakın tarihinin özeti...

Deng'e biraz yakın çekim yapalım.

1990'lardaki tek resmi görevi Çin Briç Derneği'nin onur başkanlığıydı. Öteki yetkilerinin tümünü dağıtmış. Ama Çin'de, "tek lider" olarak biliniyor.

Deng'in bu gücü, 1978'de reformların düğmesine basmış olmasından, 1992'de bunları cesaretle savunmasından ve karşı çıkanları Çin Komünist Partisi'nden tasfiye etmesinden kaynaklanıyor. Bu süreçte ÇKP'den atılanların sayısı 2.5 milyonu bulmuş.

Yaşı hayli ilerleyen Deng, görevlerinin tümünü devrederek hem yönetici kadroların gençleşmesi gerektiği hem de reformların kendisinden sonra da devam edeceği mesajını vermek istemiş.

Deng, reformları parti kongresinden geçirdikten sonra işe tarladan başlamış. 1978 aralığında Çin'in en zengin eyaletlerinden biri olan Anhui yakınlarında bir köyde, topraklar devletin malı olmaktan çıkarılmış ve çiftçilere verilmiş. O gün köylüler şu sözleşmenin altına imza atmış:

"Devletin bize verdiği bu toprakları kendi adımıza işletmeye başlayacağız. Artık devletten herhangi bir şey istemeyeceğimize ve vergi ödeyeceğimize söz veriyoruz."

O yıl köyde 2.9 milyon kilo olan tahıl üretimi, on yıl sonra beş katına çıkmış.

Bu örnek, "işte reformun sonucu " biçiminde sunuluyor.

Reformlarla birlikte toplumsal yaşamı tümüyle yeniden yapılandırmaya soyunan ÇKP, bir işlevi daha üstlenmiş:

Patron yetiştirmek.

Devlete ait tüm işletmeler, işçilere ve yöneticilere devredilirken öncülüğü yine ÇKP üstlenmiş.

Her yerleşim biriminde ÇKP'nin "siyasi rehberleri" var. Bu kişiler Çin yönetiminin temel politikalarını tabana ulaştırıyor ve reformların ne ölçüde yaşama geçirildiğini denetliyor.

Urumçi ve Şanghay'da iki siyasi rehberle sohbet etme fırsatım oldu. Sisteme kesin bağlılıkları ve başarılı olacaklarına inançları hemen dikkati çekiyor. Urumçi'de sohbet ettiğim siyasi rehber Chen Gang kendisini ve işlevini şöyle tanıttı:

"Ben 13 bin nüfuslu Şidaven Bölgesi'nin siyasi sorumlusuyum. Temel görevim bölgenin ekonomik olarak kalkınmasını sağlamak, partinin politikalarını tabana aktarmak. Zamanımın önemli bir dilimini işletmelerde geçiriyorum. Burada patronluk görevi verdiğimiz arkadaşların çalışmalarını denetliyorum."

Araya girdim:

- Nasıl yani, Komünist Partisi patron mu yetiştiriyor?

Sıradan bir durummuş gibi "evet" dedi devam etti:

"Başarıda çok aceleci değiliz. Diyelim bir işletme ilk aşamada zararda ise, hemen olumsuz puan vermiyoruz. Nasıl başarılır, bunun yollarını arıyoruz. İşletmelerin sorumluluğuna getirilen kişileri partinin kurduğu okullarda eğitiyoruz. Çoğu, daha önce tanımadığı piyasa ekonomisi ile tanışıyor. Dünyada serbest piyasa ekonomisi olarak bilinen yöntemi biz, sosyalist piyasa ekonomisi olarak Çin'e uyarlıyoruz."

Gang'ın sosyalizm ile ilgili görüşü de şöyle:

"Yeryüzünde gerçek sosyalizm henüz yok. Biz bugün, Hong Kong'dan işadamları ile ortak binalar yapıyoruz. Bu sosyalist bir yenilik. Temel amacımız halkın zenginleşmesi. Marks, Lenin, Mao

sosyalizmin kitabını yazdılar. Biz kitapta yazılanları hayatla birleştiriyoruz."

Büyük kentlerin tümünde yine ÇKP'ye bağlı olarak temel dallarda ayrı birimler oluşturulmuş. Tekstil, tarım, ağır sanayi bunların başında geliyor.

Sosyalist sistemin temel karakteristiği olarak eskiden işçilere çeşitli ödüller veriliyordu. En üretken işçi, en özverili işçi ve benzeri. Bugün ÇKP benzer ödülleri patronlara veriyor. Artık, fabrikasını en kısa sürede kâra geçiren kişi, pazarlama olanaklarını genişleten kişi ödülleri var. Dolaştığım kentlerdeki işletmelerin çoğunda bu tür, plaket, madalya ve şiltlerle dolu yönetici odası duvarları gördüm.

ÇKP'nin yeni işlevini kafamda oturtmaya çalışırken aklıma ister istemez Mao'nun bir sözü geldi:

"Kedinin siyah ya da beyaz olması önemli değildir. Yeter ki fareyi yakalasın!"

ÇKP'yi bu kadar anlattık ama, Çinliler yönetim sistemlerini "tek particilik" diye adlandırmıyorlar. Pek çok şey gibi bunun da "Çince-si" var.

ÇKP dışında 8 parti daha yasal çalışmasını sürdürüyor. 1921'de 53 üyeyle yola çıkan ÇKP'nin 2000 yılı sonundaki üye sayısı 64 milyon 517 idi. Bir başka deyişle her bin Çinliden 52'si ÇKP üyesi. Üyelerin yüzde 23'ü 35 yaşın altında. 4 milyon 101 bin üye de azınlık milletlerinden.

Öteki 8 partinin üye sayısı ise 10 bin ile 70 bin arasında değişiyor. Bu partiler önemli kararların alınması sürecinde ÇKP'ye öneriler getiriyorlar, onaylamadıkları uygulamaları eleştiriyorlar.

ÇKP'nin dışındaki 8 partiyi sıralayalım:

Kuomintang Çin Devrim Komitesi: 1948'de kuruldu, 50 bin üyeli.

Çin Demokratik Birliği: 1941'de kuruldu, 120 bin üyeli. Aydınlar öncülük etti.

Çin Demokratik Ulusal Oluşum Birliği: 1945'te kuruldu. İktisatçı ve akademisyen ağırlıklı.

Çin Demokrasiyi Geliştirme Birliği: 1945'te kuruldu. 58 bin üyeli, kültür, eğitim, bilim, teknoloji alanında çalışanlar kurdu.

Çin Köylü ve İşçi Demokratik Partisi: 1930'da kuruldu, 60 bin üyeli.

Çin Zhi Gong Dang: 1925'te dışarıdan dönen Çinlilerce kuruldu.

Juisan Derneği: 1944'te yüksek ve orta gelirli aydınlar tarafından kuruldu, 55 bin üyeli.

Tayvan Demokratik Öz Yönetim Birliği: 1947'de Tayvan'da doğmuş olanlar tarafından kuruldu. 2 bin kadar üyesi var.

ÇKP'nin bugünkü işlevi kuruluş sürecinden oldukça farklı. Türkiye'nin yakın tarihine ters gönderme yapmak gerekirse komünist partililer, "bu ülkeye kapitalizm aşısı gerekiyorsa onu da biz getiririz" demişler. Ancak pek çok Çinlinin üzerinde birleştiği görüş şu:

"Eğer Komünist Partisi olmasaydı, bugünkü Çin olmazdı!"

Kamil Erdoğan, bu konudaki gözlemini şöyle özetliyor:

"Özellikle yoksul kesimlerdeki evlerde sadece bir fotoğraf asılıdır. O da Mao'nunkidir. Çinliler Mao'nun hem yeni bir ülke kurduğunu hem de afyon belasından tümüyle sıyrılmasını sağladığını düşünüyor."

Madem ki tarihe daldık, biraz daha git-gel yapalım. Biz, gezinmeleme gözlüğüyle gördüklerimizi aktardık. Bir de uzak-yakın tarihi günümüzle birleştiren Prof. Server Tanilli'nin gözlüğünden Çin'in durumuna bakalım...

Prof. Tanilli, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası serisinin altıncı cildinde, 20. yüzyılın ilk yarısındaki Çin'i şöyle özetliyor:

- 1920'lerde kaos içinde bir Çin vardı. Ülke, savaş derebeylerinin (Tukun) pençesindeydi. Bu güçler her eyalette bağımsız hükümdar gibi davranıyordu. Her biri yabancı yönetimlerle ilişki içindeydi. Onlara ayrıcalıklar veriyordu. Vergi yükü altına girmemek için paralarını yabancı bankalarda saklıyorlardı.

- Toprağın bölünmesi, toprak sahibine ödenen vergilerin artması, ırmaklardaki setlerin onarılmaması sonucu çökmesi ve bunun be-

raberinde gelen sel baskınları, köylülerin iyice yoksullaşmasına neden oldu. Bu yüzden yoğun göçler başladı.

- 1926'da 400 bin olan göçmen sayısı, 1928'de 550 bini bulur. Yoksullaşanlar neyi var neyi yoksa arabalara yükler, yaya olarak yola dökülürler. Bunun adı, açlık yürüyüşüdür.

- Savaş ortamıyla birlikte kimi sanayi dalları gelişir. El emeğinin çok çok ucuzlaması onlar için önemli bir avantajdır. Çalışma süreleri de 12 ile 15 saat arasında değişir... Hankeu, Şanghay, Tientsin yeni sanayi merkezleri olur çıkar. Bu durum beraberinde uzun grevleri getirir...

- Bütün bunlar, aydınlar ve işçiler arasında Çin yurtseverliğinin gelişmesini sağlar. Bu düşüncenin ateşli savunucuları çıkar.

- Derken İkinci Dünya Savaşı patlar... Japonların hedefi Çin'i parça parça ele geçirmektir. 1945 yılının başında Çin hükümetinin elinde küçük bir feodal devletten başka bir şey yoktur.

Bu süreci aktardıktan sonra Çin devriminin gerçekleştiği 1949'a giden yolu da özetlemek gerek:

- 1920'lerde gücünü hissettirmeye başlayan Çin Komünist Partisi (ÇKP), 1928'de Mao Zedung'un başa geçmesiyle toparlanır. 1934'te uzun yürüyüş başlar. Günde ortalama 40 kilometre yürüyerek, 5 bin metreyi bulan dağları aşarak bir yıl sonra Şensi'nin kuzeyine gelinir...

- Mao'nun Çin'de Yeni Demokrasi öğretisi 1940'ta yayımlanır. Hedef o dönemin Sovyetler Birliği'nin de yardımıyla yeni demokrasiyi gerçekleştirmektir. Burada fark, öncülüğü köylüler yapacak, işçiler onlarla olacak, burjuvazi de yelpazeye eklenecektir.

- 1931'de Çin'in nüfusu 475 milyon, 1941'de 700 milyondur. Yüzde 41'i 18 yaşından küçüktür. Nüfusun yüzde 77'si de tarımla uğraşmaktadır.

- Mao, ele geçirdiği yerlerde toprak reformu uyguladı. Bir yerin kontrolü tam olarak sağlanınca önce birkaç köyde toprak reformu uygulanıyor sonra yaygınlaştırılıyordu.

- 1949'da komünistler milliyetçileri ülkenin tüm alanlarında ge-
riletince Ekim ayında Çin Halk Cumhuriyeti ilan edildi.

- Özel kesim tümüyle yok edilmedi. 1952'de bütün sanayi üreti-
minin yüzde 51'i devletleştirilmişti. Bu rakam 1955'te yüzde 63'e çık-
tı. Yiyecek ve dokuma sanayisinde özel girişim varlığını sürdürdü.
Çin'de geçiş SSCB ve Doğu Avrupa gibi katı olmadı.

- SSCB ile başlangıçta çok iyi ilişkiler kuruldu. Ancak 60'lı yıl-
larda ilişkiler bozuldu. Sovyetler, Çin'in sanayi kalkınmasını öne al-
masını onaylamıyordu. Binlerce teknisyen bir anda Pekin'i terk etti.

- 1966'daki Kültür devrimi, SSCB ile ilişkileri iyice gerer. Bu
adımlara "ileriye doğru büyük sıçrayış" adı verilir!

Prof. Tanilli, Deng'in reformlarını şöyle yorumluyor:

Deng Siyaoping'in iktidarı kullanma biçimine bakıp onun eşsiz
bir taktisyen olduğunu görmemek mümkün değil. Kendisini kuşatan
sağcı-eğilim, aşırı solcu eğilim ve ordu arasında, yani görünür-görün-
mez onca tehlikenin ortasında manevra yapıp ayakta kalmak kolay de-
ğildi. Özellikle ihtilalci hiziplerin dikkatine ve baskısına ve dönem-
lerin kimi sürprizlerine karşın, Deng Siyaoping ve ekibi şu noktada
kararlılığını hep sürdürdü:

Mao'cu dönemin anlayış ve desteklerini sistemli olarak reddet-
mek!

Deng'in gözünde Mao, 'büyük Marksist ve büyük devrimci, pro-
leter strateji ve kuramcı' da olsa, Kültür Devrimi bir büyük yanlıştı
ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne -kuruluşundan beri- en korkunç kayıp-
lara mal olmuştu. Mao'ya bakış böyle ölçülü-biçimli de olsa, iktidar
politikası, ekonomide olsun, dış politikada olsun, onun tam tersidir.

Temel amaç, ekonominin baştan aşağı reformu olmuştur.

Deng Siyaoping'in 'reformcu devrimi' saçlarına kadar pragma-
tizm üzerine kuruludur. Sovyetler'in NEP'ini ve Kruşçev deneyimini
andırırsa da, hiçbirine benzemez; daha yumuşak, sosyalizm dışı yön-
temlerle, özellikle kapitalist dünyada yapılanlara daha açık bir nite-
lik taşır. İlke şudur:

Asıl önemli olan, etkililik, başarı ve verimlilik. Batı'dan ya da Doğu'dan gelmesi fazla önemli olmaz!

Esini pragmatik, gerçekleşmesi parçalı ve olayların cilvesine alabildiğine bağlı `reformcu devrim'in açık seçik bir programı ve takvimi olmadı. Tersine, el yordamıyla, parçaları birbirine uydurarak asıl biçimi bulmaya çalışacaktır. Ancak `reformcu devrim'in yine de bir mantığı vardır; çeşitli reformlar birbirinin içindedir, en başta Deng'-den gelen yönlendirici bir irade söz konusudur. Öncelikleri belirler, işlerin akışını hızlandırır ya da yavaşlatır.

Ne yapar?

Birkaç yıl içinde Çin kırsalının yeniden ve gerçekten dirildiği görülür. Üretimin yapısı kolektifleştirmeden uzaklaştırılır ve pazara açılır. Çalışan köylülere, devletle bir `sorumluluk antlaşması' önerilir, ama toprağı işletmede bir serbestlik tanınır. Bunun ilk sonucu şudur:

1950'lerden başlayarak Mao'cu deneyimin temeli olan `halk komünleri' azalmaya başlar ve giderek kaybolur (1984). Bu kolektifleştirmeden sıyrılmanın getirdiği de şudur: Üretim, şaşırtıcı biçimde ve hızla artar ve köylünün yaşam düzeyi de gözalıcı biçimde yükselir.

Sanayide reformlara daha ihtiyatlı girişilir; önce pilot bölgelerde denenir ve ancak 1984 sonbaharından başlayarak sistemli hale getirilir. Bu reformların asıl amacı da şudur: İşletmelerin özerkliğini genişletmek!

...Deng Siyaoping ekibinin bir başka olumlu reformu, Mao Çin'inin içinde yaşadığı -bir bakıma- kendi yağıyla kavrulmaya son vermesidir. Bu alanda da değişiklik hızlı ve çarpıcı oldu. Söz konusu yeni pazara Japonya egemen olduysa da, Birleşik Devletler ve Batı Avrupa da onu ihmal etmediler. Bu arada yabancıların Çin sanayisinde doğrudan yatırıma gitmelerinin yolu da açıldı. Bütün bu katkılar sayesinde, Çin'in dünya ticaretindeki ağırlığı 1980'le 95 arasında üç misli artmıştır.

...`Dengizm'in bir bilançosu yapılmaya kalkıldığında göze asıl çarpan şudur: En sınırlı sonuçlar, rejimin siyasal reformu konusundadır hiç kuşkusuz. Asıl gerçekleştirmek istediği amaç, yani ekonominin hızla modernleştirilmesi adına düşündükleri, Parti'nin devlette ve toplumda yeniden tanımlanması idi. Parti kadrolarını yenilemek, diplomalıları yüreklendirmek bir yana bırakılırsa, en tutkulu plan -ki 1987'de durdurulmuştur!-, idareden ve işletmelerden `Komünist Parti Grupları'nı uzaklaştırmak ve memur yetiştirmek için bir Ulusal İdare Enstitüsü kurmak olmuştur. Bununla beraber, ekonomik reform, ister istemez yetkileri dağıtmış ve merkezi iktidarı -bir ölçüde- zayıflatmıştır; bu iktidarın karşısında artık özellikle kıyı eyaletlerinin -güçlü ve kararlı- bölgesel bürokrasileri vardır. Köylerde ise, yetkililerin seçimi sadece bir görüntüden ibaret kalmaz.

...Bununla beraber, iktidarın tepelerinde, hizipler, kendi egemenlikleri adına çarpışmayı sürdürürler. Yaşlı politikacılardan oluşan muhafazakâr kesim, çeşitli nostaljiler adına, ilerici iki lider Hu Yaobang ile Zhao Ziyang'la çatışmadan geri durmaz. Bu bitip tükenmez mücadeleler ise, reformların akışında kopukluklar yaratır. Deng Siyao-ping, uzlaşmaları çoğaltarak, gerektiğinde gerileyerek reformla karşı-reform arasında bir denge kurmayı başarmıştır.

...İlk anda, Tiananmen olaylarının (1989), Deng Devrimi'nin ölüm çanını çaldığı düşünüldü. Ne var ki, Batılı güçler kaşlarını çat-salar ve Deng ve çevresi itibar kırıklığına uğrasa da, reformcu atılım durmadı; işler eski çizgisi üzerinde yürüyüşünü sürdürdü. Deng'in 19 Şubat 1997'deki ölümü de abartılmadı ve iktidar için rakip cepheler arasında görünürde bir savaş patlak vermedi.

Ancak, arkaya şu sorular kalmıştır: Bir iktisadi sistem, siyasi sisteme dokunmadan bütün olarak reforma uğratılabilir mi? Bir liberal ekonomiyle bir totaliter iktidar uzun süre bir arada yaşayabilir mi? Başı buna benzer bir ikileme çarpacak olan Mikhael Gorbaçov için yanıt, birkaç yıl sonra olumsuz oldu.

ŞANGHAY'DA DÜRIYE'NİN GÜĞÜMLERİ...

Şanghay'da yorgun bir gecenin devamında Çinlilerin son yıllarda çok merak sardığını öğrendiğim bir bar türüne gittim. Asya-Pasifik'te yaygın olan bu eğlence yerlerine karaoke bar deniyor.

Bu barların özelliği şu:

Video-klipte tanınmış bir şarkıcının parçası çalınıyor. Şarkıcının sesi kısılıyor, müzik öne çıkıyor. Sözler, klibin altından geçiyor. Eline mikrofonu alan bar müşterisi, o şarkıcının havasına girip sahne alıyor.

Her parça bitiminde alkış tufanı. Tabii müşterilerin çoğu sırası gelince şarkı söylemek istediği için kendi alkışının da altyapısını hazırlıyor.

Hem şarkıları hem gençlerin sıra kapma yarışını keyifle izliyorum. Kimi sesler heyecanla da karışık çatlıyor ama, söyleyen çok da ayırdında değil. O sesinin çatladığını değil, sevmeyenlerinin çatladığını düşünüyor.

Onca kişi mikrofon kapmak için sıraya girmişken bar görevlisi genç kız, bir elinde mikrofon bir elinde söylemek istediğim parçayı yazacağım kâğıt, benim yanıma geldi. Etrafıma dikkatlice baktım, çekik gözlerden anladığım kadarıyla tek yabancı benim.

Sadece Çinli sanatçıların değil, Avrupalı sanatçıların kliplerinin de bulunduğunu anımsatıp, seslendi:

-Haydi bir şarkı da siz söyleyin...

Ben de, "dinlemek çok güzel", "Şanghaylı gençlerin sesi çok nefis", "parçaları sanatçılardan daha güzel söylüyorlar", "çok güzel eğleniyorum" gibi veciz sözler ettimse de olmadı. Sanki ben bu sözleri değil de, "parçaların tümünü getirin seçeyim" demişim gibi, İngilizce uzun bir liste getirdi.

Reddetme fırsatı vermez bir ses tonuyla seslendi:

-Hangisini çalalım?

Kurtuluş yok. Kendi kendime söylendim:

-Balbay evladım, artık kabahat senden gitti. Bu güzel kız, değişik bir Türkçe oyununu hak etti. İtici bir duruma düşmeden, oyununu oyna...

Aldım kalemi kâğıdı elime. İstedğim parçayı yazdım:

Düriye'nin güğümleri kalaylı...

Kadın "i", "ü", "ğ" harflerini görünce imparatorun ejderhasını görmüş gibi şaşırdı. Önce kendisi okumaya çalıştı:

"Du.. do, ru, rü, dururu... Gu, go, gog... Ka, ka, la, la..."

Ben hiç oralı değilim. Elimde mikrofon, çok ciddi, bir an önce şarkının bulunmasını ister havada bekliyorum. Arada sesimi kontrol ediyorum:

"Öhö, öhö..."

Şarkıyı kendi kendime hafiften mırıldanmaya başladım:

"Düriyeee'nin güğümleeri kalaaaylı ahhh kalaaaylı..."

Genç kız bana, "affedersiniz hemen geliyorum" gibilerden bir şeyler söyleyip şefine gitti. Ben yine oralı değilim. Tabii acelem yok gibilerden başımı salladım.

Çaktırmadan da olanları izliyorum. Şef, kâğıda baktı. Yanlış tutmuş olabileceğini düşünüp ters çevirdi. Olmadı yatay, sonra tekrar normale getirdi. Yan tarafa git gibi bir işaret yaptı. O görevli de benzer hareketleri yineledi. İki elini kaldırıp işin içinden çıkamayacağını söyledi.

Bir kere daha, "öhö" çektim...

Görevli 10 dakika kadar sonra geri geldi. Parçayı bir türlü bulamadıklarını söyledi. Ben de çıkıştım:

"Nasıl olur... Bu ünlü bir parça..."

Son vuruşu da yaptım:

"Üstelik şarkı söylememi de siz istediniz..."

Genç kız, klasik Çinli utangaçlığıyla özür diledi. Her nasılsa repertuvarlarına almadıklarını söyledi. Ben de oyunu bıraktım, "Önem-

li değil, ne yapalım. Bir dahaki sefere söylerim" dedim. Bir ek daha yapmadan edemedim:

-Artık dünyaya açıldınız. Ufkunuzu geniş tutun, repertuvarınızı genişletmeye bakın...

Yabancı olduğum anlaşıldığı için bana bakan herkese gülümseyip bardan çıktım. Dışarısı ışıl ışıl...

Şanghay, çoğu Batı'dan, biri de İstanbul olmak üzere 28 ülkeyle kardeş şehir. Dünyaya açılımını sürdürüyor. Sadece üretimin değil, tüketimin de çok yoğun olduğu Şanghay büyük bir ticaret ve alışveriş merkezi.

Şanghay'ı pazarlayan uyanık Çinlilerin bu konuda oynadığı bir oyun var.

Önce soruyorlar:

-Şanghay'da neler satılıyor biliyor musunuz?

Hayır, deyince, "o zaman sorun" diyorlar. Soruyorsunuz:

-Şanghay'da neler satılıyor?

Gülümseyerek yanıt veriyorlar:

-Aşktan başka her şey!

Şanghay'ın bu yönüne girmişken, bir de "ayak izi" arayalım. Daha önce Şanghay'a gelmiş, Yünni Sedes'in gezi notlarından küçük bir iz aktaralım:

Yünni Sedes 1930'lı yıllarda Çin'e gitmiş. Gezi notlarını şu başlık altında toplamış:

Hakikat vè Efsane.

Sedes'in "zengin ve fakir Şanghay" gözlemlerini, Alpay Kabaçalı'nın derlediği Yedi Deniz Beş Bucak'tan aktaralım:

İki tarafında yanan kocaman fenerli büyük bir kapının önünde, on altı silindirli Cadillac ve Packard otomobilleri, geniş asfalt yol boyunca dizilmiş.

Şanghay'ın büyük sanayicilerinden Mr. Ve Mrs. Sun'un kabul gecesi. Evin methalinde koyu kırmızı ipek ceketli ve limon sarısı cüppeli uşaklar davetlilerin önünde eğiliyorlar. Holde, elektrikle aydın-

latılmış yeşil mermerlerden büyük havuzun içinde mercan balıkları parıldıyor. Havuza bakan yaldızlı kapılar iki uşak tarafından açılıyor ve içeri giriyorlar. Duvarları sarımtırak ipekle kaplanmış ve baştan-başa mavi ortancalarla süslenmiş çok büyük bir salonda ev sahibesi kocasıyla birlikte, davetlileri birer birer kabul ediyor. Narin vücudunu lameli beyaz crepe de Chane'den bir işang (Çin kadınlarının giydiği yırtmaçlı düz entari) sımsıkı sarmış. Beş sıra zümrüt gibi iri yeşim taşlardan paha biçilmez bir gerdanlık, nahif göğsünü hemen hemen kaplıyor. Şirin ve güzel ev sahibesi beni tanımadığım davetlilere takdim ediyor. Meclis bazı diplomatlardan, Şanghay'ın zengin Çinli ve Amerikalılarından, tabiiyeti meçhul bir bankerle karısından, orta yaşlı ve kocasından ayrılmış bir Beyaz Rus kadınıyla bir de muharrirden mürekkep. Zengin Çinli kadınların zerafeti ve taktıkları mücevherler şayanı hayret. Hepsi birbirinden seçkin tuvaletleri taşıyorlar. Bazıları saçlarına mücevherlerle sarı, pembe ve eflatun kuştüyle ri iliştiirmişler. Göğüslerinden gözleri kamaştırarak akan pırlantaların adeta şırıltısı duyuluyor. Fakat bu mecliste en ziyade dikkatimi çeken, milliyeti meçhul bankerle karısı oldu. Altmış geçkin, orta boy-lu, gözlüklü iki yüzlü yılan bakışlı bir adam. Az konuşuyor ve daha ziyade karısını dinliyor..."

Bu ilginç ziyafeti burada keselim, yoksa "Şanghay'ın gerçekle-rini bırak, eğlencesine bak", sesleri yükselecek!

SOVYETLER:

ÖNCE DEMOKRASİ SONRA EKONOMİ

ÇİN:

HAYIR, ÖNCE EKONOMİ SONRA DEMOKRASİ!

1990'lı yıllardan 2000'lere dünyanın sosyo-politik gidişine kafa yoranlar şu soruların yanıtını aradı:

-Çin, Sovyetler Birliği gibi olur mu?

-Çin ile Sovyetler arasında benzerlik var mı? Varsa, Sovyetler neden çöktü Çin neden ayakta?

-Çin, ekonomide serbest, demokraside totaliter bir yapıyı nereye kadar götürebilir?

Çin gezim sırasında bu soruların da yanıtını aradım. Kimi gözlemlerde, alıntılarda doğal olarak bu konu da yerini aldı. Ancak, bütünsel bir bölüm olarak ayrıca ele almakta yarar var. Çinli yöneticilere ne zaman Moskova'ya ilişkin sorular sorsam, ilk söyledikleri şu oldu:

"Bu soruyla çok karşılaşıyoruz..."

Ardından da şu yanıt verdiler:

"Sovyetler birliği 1980'lerin ortasında açıklık politikası izleyeceğini, yeniden yapılanmaya gideceğini açıkladı ve bu yola girdi. Gorbacov, demokratik yapıyı yenileyeceğini ilan ettikçe, Batı onu alkışladı. Moskova'ya göre, önce demokrasi düzelecekti, bu düzelme-yi ekonomi izleyecekti. Ama biz bu yöntemin çok sağlıklı olmayacağını düşündük. Tam tersinde karar kıldık. Önce ekonomiyi düzelte-lim, demokratik adımları bunun devamında adım adım atalım, dedik. Şu anda yaptığımız bu."

Çinliler bütün dünyanın Çin'le ilgili düşüncesi olduğunu görüyorlar. Ancak beklentilerin tümünün yanlış olduğunu düşünüyorlar.

Batının bütün değerlerini kendi süzgeçlerinden geçirip, "Çin'e uy-

gun olanını alma" politikası uyguluyorlar. Batılıya ters gelen bir durumda ise hemen şu yanıt veriyorlar:

- Bu Çin tipi...

Bu yanıtla defalarca karşılaştım...

Çinlilerin yanıtlarını dinlerken aklıma ister istemez, Moskova gezilerim geldi. Sovyetler aralık 1991'de çöktü. Ben de Ağustos 1991'de Moskova'daydım. Gorbacov'a yapılan başarısız darbeden 10 gün kadar önce oradaydım. Gezinin beni en çok etkileyen bölümlerinden biri Kızıl Meydan'ın hemen yanındaki Politeknik Müzesi'ydi.

Müze, Sovyetler Birliği'nin bilimde, fende, sosyal yaşamda geldiği yeri gösteriyordu. Müzenin uzay teknolojisi bölümü tek sözcükle harika...

İlk insanlı uzay yolculuğunun kahramanı Yuri Gagarin, temsili olarak bir uzay aracının önünde... 1961'de gerçekleştirilen bu yolculuğun kısa öyküsü ve Gagarin'e verilen ödüllerin listesi:

- Lenin nişanı.
- Sovyetler Birliği kahramanı.
- Sovyetler Birliği pilot kozmonotu.

Uzay teknolojilerinin ötesinde sağlık alanında atılan adımları gösteren aletler ve bilgiler var. Öğrenebildiğim kadarıyla, ulaştıkları teknoloji bir kişinin 7 yaşında iken 70'ine geldiğinde ne tür göz sorunlarıyla karşılaşabileceğini saptayacak güçte. Aynı bölümde Moskova'nın her sokağından sorumlu sağlık elemanlarının ve ambulansın bulunduğu da bilgi olarak veriliyor.

Günlük kullanım eşyalarının gösterildiği bölümse, uzay teknolojisi ile karşılaştırılamayacak gerilikte. Binek otomobilleri Türkiye'nin 1970'li yıllarından geri. Giysilerle ilgili çeşitlilik, uzay araçları bölümünden daha fakir desek abartma olur ama, akla ister istemez bu benzetme geliyor.

Müzeden çıkınca küçük defterime şu notu düşmüştüm:

"Bir kişinin yıllar sonra nasıl bir göz hastalığına yakalanabile-

ceğini saptayacak teknolojiye kafa yormuşlar ama, o kişinin güzel bir gözlük takmak isteyebileceğine kafa yormamışlar."

Buradan çıkıp önünde metrelerce kuyruğun olduğu Amerikan hızlı yemek zincirinin önüne gelince de notumun arkasını şöyle girmiştım:

"Uzayın derinliklerine insan göndermişler ama, Moskova'nın derinliklerini ihmal etmişler."

Çin'in bu deneyimi iyi okuduğu söylenebilir. 1 milyar 300 milyon nüfuslu, tarihi köylü ayaklanmalarıyla dolu bir devleti, iç kargaşa yaşamadan değişime yönlendirmek kolay bir uğraş olmasa gerek.

Dış dünya Çin'deki gelişmeleri genel olarak Batılı televizyon ve haber ajanslarının geçtikleri haberler aracılığıyla tanıyor.

Tüm dünyada tek politika haline getirilmeye çalışılan, "pür-özelleştirme" ve "katıksız-serbest piyasa" Çin için geçerli değil.

Daha doğrusu Çin yöneticileri bu tür değerlendirmeleri kökten reddediyorlar.

Kapitalist ülkelerin iddia ettiği gibi sosyalizmin yok olmadığını iddia eden Çin yöneticilerinin bu konudaki yaklaşımları satır başlarıyla şöyle:

- SSCB'nin çökmesinden sonra dünyada böyle bir görüş hâkim oldu. Oysa biz yeryüzündeki her beş kişiden birinin yaşadığı bir ülkemiz. Adımızda sosyalizm var ve bunu düşürmeyeceğiz. SSCB, dünyada kendi sisteminin etkin olması için gücünü aşan bir çaba harcadı. Bu süreçte geleceği görmekte de zorlandı.

- Bugün sosyalizm açısından durum şudur; sosyalizm ölmemiştir, Sovyetler yenilmiştir. Bu olay tabii ki, sosyalist düşünce açısından olumlu birşey değildir. Bir gerilemedir ama yok oluş değildir.

- Bu gerileme bizim karamsar olmamızı gerektirmez. Tarihe biraz derin baktığımızda, kapitalist sistemin, sosyalist anlayıştan çok şey aldığını görürüz. Sosyalizm kendisini koruma kaygısı içinde bilgi çağındaki dönüşümü ve rekabetçi anlayışı yakalayamadı. Biz zamanla bunu başaracağız.

- Sosyalizmin gerilemesinin ve bunun yerini doldurma iddiasında bulunan kapitalist anlayışın insanlığın sorunlarını çözeceğine inanmıyoruz. İnsanlık orta vadede, sosyalizmin daha insancıl bir sistem olduğunu anlayacak.

Çin'de bu yaklaşım Komünist Partisi'nin en sıradan üyesinden, tepedeki yöneticilerine kadar hemen herkeste hâkim. Bu ortak yaklaşım ÇKP'nin etkinliğinin ciddi bir biçimde sürdüğünü gösteriyor.

- Çin-Sovyet ilişkileri Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla ivme kazandı. 1960'da gidişe farklı bakış nedeniyle bozuldu. Geleceğe bakış o günlerde farklılaştı. Çin, sanayileşme ve kalkınmayı ayrıca öne alınca Sovyetler karşı çıktı ve bir günde Pekin'deki tüm uzmanlarını, mühendislerini geri çekti.

Peki ÇKP bu dönüşümü nasıl başardı? Bir başka yaklaşımla SS-CB ya da diğer Doğu Bloku ülkelerinin Komünist Partileri gibi neden çökmedi?

Bu sorunun da çok farklı pencerelerden verilmiş yanıtı var. ÇKP yöneticilerinin verdiği bilgileri satır başlarıyla aktaralım:

- Biz Komünist Partisi olarak değişimin kaçınılmazlığını gördük. Bunu ÇKP'yi kapatıp yeni partilerin yapması yerine yine aynı parti çatısı altında yapmayı yeğledik ve başardık.

- 1949'daki Çin devriminde diğer sosyalist devrimlerden farklı bir durum var. Biz orada ulusal burjuvaziyi yadsımadık. Nitekim, parti amblemindeki 4 yıldızdan biri ulusal burjuvaziyi temsil etmektedir.

- Bu yaklaşım temelinde, üretim araçlarının kullanımını özel kişilere devretmek çok zor olmadı. Biz bunu yaparken de yapmadan önce de ülke içinde sosyalist anlayışın düşmanları vardı. Bunun bilincinde olarak dönüşümü gerçekleştirme kararı aldık.

Katıksız eşitliğin yaşama geçirilmesi için yıllarca çaba harcayan Komünist Partisi'nin üyeleri reformlara tümüyle evet deyip, işe koyuldu mu?

Hayır.

Çinli yetkililer bu konuda ya görüş belirtmiyorlar, ya da ortadan birkaç şey söylemekle yetiniyorlar.

Özellikle reformların hızlandırıldığı son yıllarda eşitlik ilkesinin zedelendiğini düşünen pekçok KP üyesi gidişe "hayır" demiş. Ancak temel anlayış etkin olmuş. Son dört-beş yılda parti ilkelerine muhalefet ettiği gerekçesiyle 2.5-3 milyon dolayında KP üyesinin partiden atıldığı iddia ediliyor.

Burada akla ilk şu soru geliyor:

- 1989 ilkbaharında Tiananmen Alanı'ndaki eylemler düzene muhalefet eden, demokrasi isteyen kesimlerin sesini mi ifade ediyordu?

Bu soruya hemen "evet" ya da "hayır" karşılığını vermek olası değil.

Tiananmen olayları dünya basınına şöyle yansımıştı:

- Çin'de baskıcı sisteme muhalefet eden üniversite gençliği başkaldırdı. Çin yönetimi kanlı bir girişimle bu eylemi bastırdı.

Olayı bir de Çin Komünist Partisi yöneticilerinden dinleyelim:

- Hayır, bu olaylar demokrasi istemini dile getirmiyordu. Üniversite gençliği arasında düzene muhalefet edenler var. Bunu yadsı-mıyoruz. Ama kesinlikle saptadığımız şu gerçek var; Olaylar bastırıldıktan hemen sonra, gösterileri düzenleyen 20 öğrenciden 18'i ABD'ye kaçtı. Bunların pek çoğu ABD basınında da boy gösteriyor. Bu-na ne buyrulur?

ÇKP'liler şu noktaların altını çiziyor:

- Nasıl, SSCB'de, Romanya'da art arda süren gösterilerle sosya-list yönetim çökertildiyse, bunu bazı güçler Çin'de de yapmak istedi ama başaramadı.

Bu iddiaların büyük bölümü, Tiananmen olayları üzerine ÇKP'nin hazırlattığı kitapta yer alıyor.

- 1980'lerin sonlarında, "Bugün Moskova, yarın Pekin!" diye başlık atılmıştı. Belki de, 1989 baharındaki Tiananmen olaylarında Çin, SSCB ile aynı kaderi paylaşmanın kıyısına gelmişti. Çinli li-derler, devletin varlığı için müdahalenin kaçınılmaz hale geldiğini

söylediler. Batı basınında her yıl 4 Haziran'da 1989 olayları hatırlatılır. Ancak, devletin gösterilere 2 ay müdahale etmediği, hatta ilaç ve battaniye verdiği, şiddete dönüşen olaylarda başı çekenlerin Batılı ülkelerin büyükelçilikleri aracılığıyla yurtdışına çıkarıldıkları es geçilir.

Başta ABD olmak üzere Batı'nın Çin'deki insan hakları olayına yaklaşımı belli:

- Ülkenizde demokrasi yok. Rejim aleyhtarlarını yaşatmıyorsunuz. Sisteminiz baskıya dayalı olarak ayakta duruyor.

Çin'in insan hakları konusuna yaklaşımı ise biraz farklı. Şöyle diyorlar:

- Mide, beyin kadar önemlidir.

Ardından da insan haklarını nasıl algıladıklarını aktarıyorlar:

- En önemli insan hakkı, kişinin yaşama hakkıdır. Biz öncelikle bunu başarmaya çalışıyoruz. Bu yüzyılın başında Çin'de açlıktan ölümler çok sık yaşanan bir olaydı. Önce bunu önledik. Herkesin doyması için çalışıyoruz. Siyasi kararları alırken de otoriter bir yaklaşımımız yok. Bir yasanın çıkması için aylar geçiyor. Çünkü, yasanın ülkeyi nasıl etkileyeceği, getirecekleri götürcekleri uzun uzun tartışılıyor.

Bu değerlendirmeden sonra şu çıkışı yapıyorlar:

- Gerçekte Batı, insan haklarını bizden daha fazla ihmal etmektedir. Örneğin, ABD'nin Alaska Eyaleti'nde her yıl yüzlerce kişi donarak ölüyor. Bu ABD yönetiminin oradaki insanların yaşamını hiçe saymasıdır.

İnsan hakları konusu özellikle ABD'nin zaman zaman Çin'e karşı kullandığı bir koz. Ancak Çinli yetkililer bu konuda ilkelerinden ödün vermediklerini ve vermeyeceklerini vurguluyorlar.

Çin'in Batı'ya sorduğu bir başka soru da şu:

- Sovyetler Birliği yıkılınca hepiniz sevindiniz. Her şeyin güllük gülistanlık olacağını düşündünüz. Hâlâ aynı fikirde misiniz?

Sorunun yanıtını kendileri veriyor:

-Hayır. Ne yazık ki yeni düzen kurulamamıştır. Aksine berabere yeni sorunları getir miştir. İnsanlık kapitalist yaklaşımın da sorunlara çare olamadığını er ya da geç anlayacak. Biz dünya sorunları karşısında bağımsız tutumumuzu sürdüreceğiz.

ÇKP, yukarıda aktardığımız çizginin 2000'li yıllarda izleyeceği yolu netleştirmek için 12 Eylül 1997'de 15. kongresini topladı. Hedef şu:

2010'da ekonomik büyüklükte dünya birincisi olmak!

Kongrede üç temel hedef konu:

Sosyalist piyasa ekonomisi, dışa açılma, modernleşme...

Kongrenin temel sloganı da şuydu:

Çin'e özgü sosyalizmi kurma, Deng teorisinin bayrağını yüceltme...

Köklü partiler kongrelerini yaparken, mutlaka ülkenin yakın-uzak geçmişine gönderme yaparlar. ÇKP'nin kongresinde de 4 bin yıllık tarihin yakın bölümü şöyle özetlendi:

20 yüzyılın başında sekiz ülkeli ittifak güçleri Pekin'i işgal edip, Çin ulusunu aşağılamaya uğrattılar... Boyun eğme noktasına getirdiler.

Çin, afyon savaşından sonra yarı-sömürge, yarı-feodal bir düzene itilmek istendi. Çin bunu göğüsledi ve üç kişi tarih değiştirdi; Sun Yat-Sen, Mao Zedung, Deng Şiaoping...

Sun Yat-Sen, 20. yüzyılın başında Çin'i yeniden ayağa kaldırdım, dedi...

İkinci değişimi Mao yaptı... Sosyalizmi kurdu...

Üçüncü değişimi, Deng yaptı... Dışa açılmayı ve sosyalist modernleşmeyi getirdi...

Hedef, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılında, yani 2049'da modernleşmeyi tamamlamış olmak.

2010 ve 2049 şu anda Çin'in yakın ufku içinde. İki tarih için, uzun

erimli hedefler deniyor. Çin'de zaten pek çok şeyi anlatmak için, başına "uzun" sözcüğünü getirmek gerekiyor.

Kongrede Deng'in gerçeği ve daha ileriye arayan görüşlerine göndermeler yapıldı...

Deng, reformların ardından Marks ve Mao için şunu söylüyor:

"Marks bu süreçten söz etmemiştir. Mao bu konuda miras bırakmamıştır. Gerçeği olgularda arayalım... Bilinci özgürleştirelim... Sosyalizm fakirlik değildir... Kalkınma mutlak ilkedir, sorunların çözümü kalkınmada yatmaktadır."

Bu kongrede altı çizilen konulardan bazılarını, Çin'i daha iyi tanımamızı sağlaması için satır başlarıyla aktaralım:

- Tek bir kamu ekonomisi uygulaması pazarın canlanması ve halkın refahı için yeterli değildir. Özel ekonominin tamamlayıcı bir rol üstlenmesi.

- Eskiden planın sosyalist, piyasanın kapitalist olduğu sanılırdı. Oysa ikisi de ekonomiyi kontrol etmektedir.

- Dışa açılma ve reformların başarısını inkâr edersek insanlar karamsarlığa kapılır... Sadece başarıları görüp eksiklikleri göz ardı edersek hatalardan kurtulamayız...

- Stalin, çok büyük hatalar yapan, çok büyük bir Marksistti!

Bu kongre sürecinde Çin bölgesinde yeni bir işbirliği örgütünün doğmasını sağladı.

1996'da Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Şanghay'da bir araya geldi ve sınırdaş ülkelerin sınır sorunlarının çözümü için zemin oluşturdu. Beş ülke girişimin adını da koydu:

Şanghay Beşlisi...

2001 yılının Haziran ayında aralarına Özbekistan'ı da aldılar ve adlarını değiştirdiler:

Şanghay İşbirliği Örgütü...

Hedef biraz daha büyümüştü:

"Artık tek kutuplu dünya yok!"

Altı ülke, 30 milyon km² ile Avrasya topraklarının beşte üçünü, 1.5 milyarı aşan nüfusu ile dünya nüfusunun dörtte birinden fazlasını oluşturuyor. Dahası örgütte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden ikisi bulunuyor.

Taraflı tarafsız herkes Şanghay İşbirliği Örgütü'nün "önünün açık olduğunu" kabul ediyor. Pakistan, Güney Kore ve Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti üye olmak için resmen başvurdu. Hindistan, İran, Moğolistan, Türkmenistan ve Ermenistan'ın da üyeliği gündemde.

Şanghay Beşlisi'nin 5 Temmuz 2000'de Duşanbe'deki beşinci zirvesinden sonra 6 Temmuz günü Çin'in en büyük gazetesi Halkın Günlüğü'nde Türkiye ile ilgili bir haber vardı. Haberde davetli olmamasına rağmen Türkiye'nin Duşanbe Büyükelçiliği'nin toplantıyı "yakından" izlediği ve Türkiye'nin dile getirilen teröre karşı görüşleri paylaştığı yazıldı.

Çin Halk Kurtuluş Ordusu gazetesi de, Çin'in, Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde oluşturmaya başladığına ve Yeni Güvenlik Konsepti diye adlandırılan düşüncenin şu dört konuyu içerdiğini yazdı:

1- Güvenlik anlayışı genel ve çok taraflıdır. Bir devletin güvenliği sadece kendisiyle ilgili değildir, aynı zamanda diğer ülkelerin güvenliği de hesaba katılırken, diğer ülkelerin desteğinden de ayrı kalmamalıdır.

2- Güvenliğin işbirliği niteliği vardır. Güvenliğin belirgin düşmanı yoktur, güvenliği kazanma yolu işbirliğidir, karşı koymak değildir.

3- Güvenliğin kapsamlı özelliği vardır. Güvenlik sadece siyasi ve askeri alanları değil aynı zamanda ekonomik, teknolojik, kültürel, ekolojik alanları da içermektedir.

4- Güvenliğin oluşturulmasında belli bir mekanizmaya ve yasa-ya ihtiyaç vardır. Karşı gücün zor durumda bırakılmasıyla Çin kendi güvenliğini sağlayamaz. Bu bağlamda, Yeni Güvenlik Konsepti'nin çekirdeği işbirlikçi güvenliktir. Bu güvenliğin kazanılmasının iki şart-

tı, ortak çıkar ve karşılıklı güvendir. Ayrıca eşit olarak karşılıklı çıkarları sağlamak ve işlerine karışmamak ilkelerine uyulmalıdır. Yeni Güvenlik Konsepti, eşitlik, görüş alışverişi, karşılıklı anlayış, karşılıklı güven, üçüncü tarafa yönelik olmayan bir sistemin içinde oluşturulmalıdır.

Çin, kendi yolunu sürdürürken bir kalede daha yerini aldı:
Dünya Ticaret Örgütü üyeliği.

Çinli uzmanlar, Dünya Ticaret Örgütü'ne girmenin avantajları da dezavantajları da beraberinde getirdiğini belirtiyorlar. Ancak şimdilik herkes, olumlu yönleri görmeyi tercih ediyor.

Çin'in beklentilerinin başında diğer ülkelerin kotaları kaldırmasıyla ihracatı genişletmek geliyor. Çin'in uluslararası rekabete eşit koşullar altında katılacağı, yabancılara tanınan haklarla yatırım olanaklarının iyileşeceği, daha çok yabancı sermaye çekileceği beklentisi hâkim.

Çin'in bir de siyasi hesabı var. Çin, DTÖ içinde gelişmekte olan ülkelerin liderliğini üstlenmeyi ve haklarını beraberce korumayı amaçlıyor.

Çin, telekomünikasyon ve otomotiv gibi bazı sektörlerde dışa açılmayı biraz ağırdan alacak. Cep telefonunda yabancı sermayeye ilk üç yıl yüzde 25, daha sonra yüzde 49, sabit telefon hizmetlerinde ise üç yıl sonra yüzde 25, altı yıl sonra da yüzde 49 pay verilecek.

Bütün bunların ardından şöyle bir deyiş üretsek yeridir:

Çinliler, değil yoğurdu, dondurmayı bile üfleyerek yer!

TÜRKİYE: ÇİN'İN 21. TURİSTİK ÜLKESİ

Çin gezim sırasında, "Türkiye'den geldiğimi" söylediğimde yadırgadığım bir davranışla karşılaşmadım. Özellikle resmi çevreler, Türkiye ile ilişkilerin gelişmesi için ciddi planlar hazırlanmış havası verdiler.

Bir bakıma Çin'le Türkiye komşu desek abartma olmaz. Çin, Orta Asya cumhuriyetleriyle sıkı ilişkiler içinde. Onlarla değişik ortaklıklarda buluşuyorlar. Orta Asya petrollerinin bir bölümü Çin üzerinden doğuya gidecek. Bu yönde çalışmalar var.

Orta Asya cumhuriyetlerinin devlet başkanlarında Çin'le ilişkileri geliştirme duygusunu besleyen bir durum daha var:

Yönetim anlayışına yakın bakış!

Doğrudan Türkiye-Çin ilişkilerinde ise ekonomik boyut zayıf. Çin'in 500 milyarlık dış ticaret hacminin sadece bir milyarı Türkiye ile.

Siyasal boyut daha farklı. Özellikle Sincan Uygur Özerk Bölgesi ve Türkiye bağlantılı her haber, Çin gündeminin ilk sıralarında. Türkiye'den kimi kesimlerin bölgenin tarihi adını, "Doğu Türkistan'ı" kullanması ve bunun altını dolduran politikalar, yaklaşımlar üretmesi Çin yönetimini rahatsız ediyordu.

Ancak son yıllarda art arda yapılan resmi ziyaretler, Çin'i rahatlatmış görünüyor. Türkiye, pek çok coğrafyadaki Türk'e uyguladığı politikayı burada da uyguluyor. Bunun iki temel ayağı var:

- Sınırları içinde bulunduğunuz ülkenin hukuku içinde kalın.
- Kimliğinizi yitirmeyin.

Çin, son dönemde Doğu Türkistan konusunda Türkiye'den çok şu üç ülkeden şikâyetçi:

ABD, Almanya, Hollanda...

Arkadaşlar, kaşınması gereken yerleri iyi bildikleri için...

Çin Halk Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçisi Kuangzi Yao ile 2002 yılı Mayıs'ında elçiliğin Ankara'daki GOP Gölgesi sokaktaki binasında, Çin resminin güzel bir örneğinin altında sohbet ettik. Resimde kırmızıdan pembeye çalan üzüm salkımları ve koyu renk yapraklar sarmaş dolaştı...

Yao ile Çin'in adımlarından Türkiye ile ilişkilerine kadar her şeyi konuştuk.

Elçiye 1978'den sonra yapılanları sordum. Bir de onun ağzından dinleyelim:

Biz üç aşamalı bir hedef saptadık:

1- 1978'den 2000'e kadar fakirlikten kurtulmak. Kişi başına düşen geliri 700 doların üzerine çıkarmak. Bunu başardık. Gelir bin dolara yaklaştı.

2- 2015'e kadar dışa açılmayı tamamlayıp, Çin'i orta düzeyde kalmış bir ülke yapmak.

3- 2049'da yani, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılında hedefleri tamamlamak.

Kültür Devrimi bizim için felaketti. Deng bu felaketten dersler çıkardı. Çin'in gelişmesi için ekonominin dışa açılması şarttı. Ortaya böyle bir strateji koydu.

Biz Çin'e özgü sosyalizm kurduk. Biz devrimi zaten çok güç koşullarda, sanayi ve altyapı yetersizliği içinde yapmıştık.

1978'de şu adımları attık:

Reformu köylerden başlattık, şehirlere sıçrattık. Topraklar köylülere dağıtıldı. Üretim çok arttı. Bunu şehirlerdeki mülkiyetler için de yaptık. Şimdi Çin'de çok değişik mülkiyet biçimleri var.

Tabii bu yetmezdi. Dışa açılmayı başarmak gerekiyordu. 78'den 2000'e tam 500 milyar dolar yabancı sermaye geldi. 4 özel ekonomi bölgesi, 14 de şehir düzeyinde serbest bölge oluşturduk.

Bir dördüncü hedefimiz de yabancı ülkelerden ileri teknoloji almak.

Yurtdışında 300 bin kadar Çinli öğrenci var. Onlar eğitimlerini tamamlayıp ülkelerine dönüyor.

Çin'de şimdi kişi başına düşen gelir ortalama bin dolar. Ama kalkınmadaki farklılık gelir uçurumu da getirdi. Örneğin Şanghay'da 4500 dolar.

2001'de Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olduk. Bu bizim için hem fırsat hem de meydan okumadır. Biz kendi kurallarımızla bu örgüte üye olduk.

Kalkınma hızı hedefleri iyi gidiyor. 2001'de 7.3 kalkındık.

Dünyada Çin üzerine pek çok yorum yapılıyor. Hemen hepsi iyimser. Ama ben onlar kadar iyimser değilim. Bizim kalkınmış bir ülke olmamız daha çok zaman ister.

DTÖ'ye üye olmanın gereği olarak 2005'te tüm gümrükleri yüzde 12'ye indireceğiz. Bu durumda dünyaya 1 trilyon 500 milyar dolarlık bir ticaret fırsatı sunacağız.

Büyükelçi'ye sordum:

- Sosyalizmle kapitalizmi nasıl bağdaştırıyorsunuz?

Girişi klasikti:

- Çin tipi!

Devamını şöyle getirdi:

"Bir kısmımız önce kalkınacak, sonra hep beraber kalkınacağız. Nihai amacımız, Çinlileri zenginliğe kavuşturmaktır. Benim şahsi düşüncem, sosyalizmi bir kalıba sokmamaktır. Her ülkenin kendi şartları vardır. Eski SSCB'nin uyguladığı sosyalizm değildi, komünizm değildi. Bir sosyalist, ülkesi nasıl kalkınır, gelişir onu düşünmeli. Teknolojinin nereden alındığı önemli değildir. O kapitalizme de sosyalizme de hizmet edebilir.

Sosyalizm ülkenin seviyesini yükseltmektir. Deng'in çok güzel bir sözü var; 'Fakirlik sosyalizm değildir.' Ben bu sözü çok beğeniyorum. Şimdiki devlet başkanımız Zemin de bu konuda politikalar üretiyor."

Sordum:

- Ekonomi geliyor ama, demokrasi geliyor mu?

Büyükkelçi "siyasi reformlar da yapıyoruz" deyip, devam etti:

"Çin'in içinden geçtiği reform sürecinin demokrasi ayağı da var. Ama bu bölüm bir günde gerçekleştirilemez. Adım adım yürütülecek. Adalette, idarede, seçim yasalarında değişiklikler yapıyoruz. Bazı köyleri pilot bölge seçtik. Onlar kendi yöneticilerini kendileri seçiyorlar. En az iki adayın seçime katılması gerekiyor. Bu deneme tutarsa, öteki bölgelerde de yaygınlaştırılacak.

Üst düzey devlet memurları da sınavla bu göreve geliyorlar. Çin'de ekonomi geliyor ama, siyasi reform yok, sözü doğru değil. Çin çok büyük bir ülke. Birinci önceliğimiz istikrardır. İstikrar olursa, istediğiniz adımları zaman içinde atarsınız. Olmazsa, hiçbir şey yapamazsınız. Çin'de reform deyince Batı'da olanın aynısı olmalı, diyorlarsa bunda yokuz. Bizim kendi koşullarımız var.

Dünyadaki büyük uygarlıklar aynı kalıpta yönetilmez. Her birinin farklı özelliği vardır. Ekonomik reformlarımız Çin tipiydi, siyasi reformumuz da öyle olacak."

Çin'de yolsuzluğun cezası ölüm. Bir haftada ortalama 20 kişi, yolsuzluk, rüşvet ve benzer nedenlerle ölüme mahkûm ediliyor ve bu cezanın infazı rutin itirazlardan sonra yüksek mahkemece kesinleşir kesinleşmez gerçekleştiriliyor.

Büyükkelçi bunun sürmesi gerektiğini düşünüyor. Değerlendirmesi şöyle:

"Yolsuzlukla mücadele bizim en çok önem verdiğimiz konuların başında geliyor. Reformlarla birlikte ekonomik suçlar da arttı. Bunu öngörüydük. Ancak yolsuzluk sadece bizde değil bütün dünyada büyük bir sorun. Bizdeki yolsuzluğun iki önemli nederi var; ekonomik reformlar ve yasaların yetersizliği.

Bir başka önemli etken de denetim mekanizmasının yetersizliği. ÇKP her yıl sadece bu konuyu gündemine alan toplantılar yapıyor. AB ülkelerinde idam yok, Türkiye tartışıyor. Benim kişisel düşüncem idamın gerekliliğidir. Aksi halde, toplumun vicdanını rahat-

latamazsınız. Bir kişi ülkesine zarar verdiyse, cezasını çekmeli. İdam bir ülkede demokrasinin var olup olmadığı konusunda belirleyici etken değildir. "

Konu doğal olarak Hong Kong'a da geldi. Hong Kong'un 1 Temmuz 1997'de Çin'e devrinden sonra gidiş nasıldı. Büyükelçi konuya değişik bir yerden girdi:

"Hong Kong'un devrinden kısa bir süre sonra Asya krizi patladı. Ama hemen sonra! Bütün Asya-pasifik ülkeleri bundan etkilendi. Doğal olarak Hong Kong da krize girdi. Çin, krizden çıkış için ciddi destekler verdi. Şimdi kendisini büyük ölçüde topladı."

Hong Kong'un 19. yüzyılda Afyon Savaşları sonunda Çin'in elinden çıktığını anımsatınca, Çin tarihine de girdik. Büyükelçi'nin yakın geçmişe ve bugüne bakışı şöyle:

"Çin çok zorbalıklar ve afetler yaşamış bir ülke. Emperyalist ülkelerin işgallerine uğradı. 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurduğumuzda 100 yıldır kötü giden kaderimize ilk kez ciddi bir müdahalede bulunduğumuzu düşünüyorum. Şimdi Çin yeni bir uyanış içinde. Bunu yaparken kesinlikle bir başka bölgeye girmeyi, ya da uzak ülkelere asker göndermeyi düşünmüyoruz. Çin tarihi boyunca kendi coğrafyasından çıkmamıştır. Gelişmemiz hiçbir ülke için tehdit unsuru değildir. Biz ülkelerle ilişkilerimizi işbirliği ve dostluk arayışı temeline oturtuyoruz. "

İşin içine, "yayılma", "tehdit", "işbirliği", "dostluk" girince Sincan-Uygur Özerk bölgesi ve Türkiye'yle ilişkilere geçtik... İşte görüşleri:

"Türkiye'yle de iyi ilişkiler istiyoruz. Sincan Uygur Özerk bölgesi iki ülke arasında sorun değil, ilişkiler fırsatı olmalı. Ben böyle bakıyorum. Siz Urumçi'ye gittiniz, orada tüm uluslar bir arada yaşıyorlar. Urumçi'de sadece Uygur ya da Han ulusu yok, Kazak var, başka uluslar var... Sincan Cumhurbaşkanı Reşit de Uygur. Bölge Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri 50 kat büyümüş. Herhangi bir özel ayırım da yapılmıyor. Reformlardan onlar da payını alıyor. Tür-

kiye'ye 1950-60 yıllarında gelip Kayseri ve İstanbul'a yerleşmiş olan bazı Uygurlar, Sincan'ın hâlâ eskisi gibi olduğunu düşünüp aleyhte propaganda yapıyorlar. Oysa Çin'in batıya doğru gelişme stratejisi var. Bunun da etkisiyle Sincan'ın geleceği daha parlak olacak."

Büyükelçi, sonradan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) dönüşen Şanghay Beşlisi'nin sadece bölgesel değil daha genel bir güç olabileceği görüşünde. Bu yolla Orta Asya'yla bağların daha da güçleneceğini düşünüyor. Orta Asya'dan adım adım gelirlerse bir bakmışsınız, Çin'le komşuyuz!

Çin'le Türkiye'nin ilişkileri 2002'den itibaren "turistik" hale geldi. Çin'in Ukrayna'dan aldığı "Varyag" adlı uçak gemisini Boğazlar'dan geçirmek için yapılan pazarlık sonucunda Çin, Türkiye'ye şunu önermişti:

"Eğer bu geçişe izin vererseniz, Türkiye'yi gidilebilir ülkeler arasına koyacağız..."

Uzun süren pazarlıklar, güvenlik tartışmaları sonucunda iki ülke anlaştı. Varyag Boğazlar'dan geçerken Türkiye de Çinli yurttaşların turistik amaçla gidebileceği ülkeler listesine girdi. İlk turistler de 2002 yılı yazında gelmeye başladı.

Çin Büyükelçisi'nin bu konuda değerlendirmesi şöyle:

"Türkiye-Çin ticari ilişkilerinin hacmi 1.2 milyar dolara ulaştı. Bu rekordur. Ama yeterli değil, artabilir. Çinli turistlerle ilgili Türkiye'nin beklentilerini da anlıyorum. Benim önerim, aman sabırlı olun. Bu aşama aşama genişleyecektir. Türkiye güzel bir ülke ama, daha fazla turist gelmesi için ülkenizi Çin'de tanıtmalısınız. Çin hükümeti, yurttaşlarının gidebileceği ülkelere ilişkin bir liste yapıyor. Listede yanılmıyorsa 21 ülke var. Bütün dünyada 21 ülke..."

HONG KONG YA DA ÇİNGİLTERE

Hong Kong'a 1990'lı yıllarda defalarca gittim. Daha doğru tanımla, içinden geçtim.

Japonya'dan dönerken uğrak yerimdi...

Filipinler'e giderken merkez üssümdü...

Çin'den Türkiye'ye dönerken uçak değiştirme alanımdı...

Gazetem Cumhuriyet adına izlediğim, Çin, Endonezya resmi gezisinin geçiş yeri idi...

Bu gezilerin her birinde farklı gözlemlerim oldu.

Birinci gezinin notları...

Hong Kong'a gecenin geç saatlerinde geldim. Viktoria Parkı'nın yanındaki dev bir binanın ikinci katındaki otele yerleştim. Oteli havaalanı çıkışında adaya gelenlere otel ayarlayan kişilerin bulunduğu bölgede buldum.

Eşyalarımı otele bıraktıktan hemen sonra, sanki randevum varmış gibi kente koştum... Her taraf ıslıl ıslıl... Müthiş bir renk cümbüşü ama, garip bir iletişimsizlik ve yalancılık hissediliyor. Sanki burası yeryüzünde bir yer değil. Sanki burada yeryüzündeki hiçbir dil konuşulmuyor. İnsanlar geçiyor ama, bir şey ifade etmiyor. Çölün ortasında oturuyorsunuz iki sevgili öpüşerek geçiyor. Ne gördüm diye bakarken, her şey kayboluyor.

Çölde yürüsem kendimi bu kadar yalnız hissetmezdim. Bir kum tanesinde anlam arardım. Rüzgârın estiği yöne bakar, gülümserdim. Ama Hong Kong'da insanların yüzüne hitap eden bir şey yok. Burada her şey yüze değil, cüzdana hitap ediyor. Dev indirim ilanları, spot ışıklarla süslü tekstil mağazaları, farklı renklerdeki restoranlar, Kore, Çin, Japon, Avustralya mutfağı dizi dizi...

Her ana caddenin başında Hong Kong haritasına baka baka, pek çok yeni ayak bastığım yerde olduğu gibi burada da kısa sürede kent-

le tanış oldum. Central, Sheung Wan, Admiralty, Tsim Sha Tsui semtleri dünyanın tüm ünlü şirketlerine ev sahipliği yapıyor. Giderek yalnızlığım azaldı. Amerikan tipi fast-food salonunda birşeyler yerken Chan Kwok Kay adlı bir Hong Konglu ile tanıştım. Güvenlik görevlisi olarak çalışıyor. Yemek üstü sohbet ettik. Sordum:

- Adanın Çin'e devrinden sonra ne yapacaksın?

Hong Kong'u terk etme kararı aldığını söyledi. Gerekçelerini şöyle sıraladı:

"Ben kendimi kurtarsam bile, iki çocuğum ve eşim rahat edemez diye düşünüyorum. Biz Çinliyiz. Bunu inkar etmiyoruz ama, yaşam biçimimiz artık Batılı. Yediklerimiz, giydiklerimiz, günlük yaşamımız müziğimiz, Çin'den çok İngiltere'nin etkisi altında. Çocuklarımız pop müzik dinleyerek, diskoya giderek eğleniyor. Çin'in devralmasıyla ücretler başta olmak üzere her şeyimizin sarsılacağını düşünüyorum. Benim yıllık gelirim 13 bin dolar. Oysa Çin'de benimle aynı işi yapan kişinin bin-iki bin doları geçtiğini sanmıyorum."

Nereye gitmeyi düşündüğünü sordum. Aklında Tayvan var. Başka yer de olabilirmiş. Belki de bir iş kurar bambaşka bir yaşamı da seçebilirmiş.

Ee Hong Kong bu. Güvenlik görevlisinin de ruhunda özel girişim olması doğal!

Hong Kong Turizm Derneği araştırma bölümünde çalışan üniversite öğrencisi Cynthia Yip ise kararsızdı. "Hong Kong'u çok seviyorum ama" deyip devam etti:

"Aslında buradaki yapıyı tam olarak çözebilmiş değilim. İngiliz-Çin karışımı bir ortam var. Hepimiz İngilizce ve Çince konuşuyoruz."

Yip'in son tümcesi bölgedeki son durumun belki de en net fotoğrafıydı:

"İngilizleri sevmiyorum, Çin'e de güvenmiyorum!"

Belki de Hong Konglulara şu adı vermek de olası:

Çingilizler!

Oldu olacak adaya yeni bir ad da bulalım:

Çingiltere!

Kimlikleri Çin, yaşamları İngiliz...

İkinci gezinin notları...

Hong Kong'ta 20 saat kadar kalacağım... Bir gün olmadığına göre, otel parası da vermenin âlemi yok. Bu ışıklı ada zaten uyumuyor. Ben de adanın hemen bütün zaman dilimlerini tanımış olurum. Sırt çantamı alandaki emanete bıraktım. Fotoğraf makinemin bulunduğu küçük çantayla, dışarı...

Hong Kong adasından Kowloon'a, yani anakaraya iki türlü ulaşım var:

Denizin üstünden ve altından...

İlk, otobüse rastladım, denizin altından karaya... Öylesine konstantre bir yaşam ki... Önce karnımı doyurmalıyım. Basit bir lokantanın önüne geldim. Ne Çinceyi okumak olası ne yemekleri tanımak. Hiçbir yemeği tanımıyorum. Hamurlu olanlar bizim damak zevkimize yakındır diye düşünüp onları tercih ettim. İçindekinin ne olduğunu tadından ve görüntüsünden çıkaramadım. Hafif midem bulanır gibi oldu... Etrafıma baktım, herkes birşeyler yiyor. Hemen "yol ilkem" aklıma geldi:

- Yeryüzünde bir insanın yediği yemeği öteki de yiyebilir!

Yemeğe yumuldum...

Bir süre alışveriş merkezlerinin bulunduğu bölgede yürüdüm. Rastgele gezinirken, aa ne göreyim?

Paşabahçe cam ürünlerinin satıldığı kocaman bir bölüm...

Sanki çok eski dostummuş gibi cam bardakların altındaki "Paşabahçe" yazısına bakıp uzun uzun hasret giderdim.

Gece yarısına doğru bir toplu taşıma otobüsüne binip son durağa kadar gittim. Başlangıçta değişik bir yolcu yelpazesi vardı. Zamanla sayı azaldı. Son durağa doğru tamamen Çinli, fakir görümlü genç-orta yaş kuşağı insanlar kaldı. Son durakta iki yolcu indi. Ölü ışıkların

Hong Kong imajıyla hiç ilgisi yoktu. Buraları, Hong Kong merkezindeki işyerlerinde çalışanların oturduğu bölgeler. Otobüs şoförü bir tek benim kaldığımı görünce, nereye gideceğimi sordu. Ben de, otobüsle rastgele yolculuk etmek istediğimi söyledim. Burada biraz durduktan sonra yine merkeze doğru gidecekmış. Birkaç yolcu aldık. "Aldık" diyorum çünkü, ben de otobüsle özdeş gibi oldum... Bunlar da kim bilir nerede gece yarısı çalışmasını devralacaklar. Öyle bir görüntüleri var. Sonraki duraklarda bu tür yolcuları toplaya toplaya merkeze doğru geldik. Belli bir noktadan sonra yolcuları boşlattık. Oysa bu otobüsün gündüz yolcularının çoğunu 72 milletten turistler oluştuyordu.

Otobüs yolculuğu Hong Kong'un bir başka yüzünü öğretti bana. Bir otobüsün değişik saatlerdeki, değişik semtlerdeki yolcularını irdeleyen böyle bir belgesel yapılırsa, kim bilir ne kadar ilginç olur...

Üçüncü gidişim resmiydi... 1995'te dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in resmi gezisini gazetem Cumhuriyet adına izledim. Çin, Hong Kong, Endonezya'yı kapsayan bir geziydi...

Demirel, heyetkekilere Hong Kong'tan çok etkilendiğini söyledikten sonra, kendine has biçemiyle ekledi:

"Ama moralinizi bozmayın, biz de yaparız!"

Heyetkekilerin ise iki temel görüşü vardı. Biri şöyleydi:

"Arkadaş biz treni kaçırdık. Bizden zor adam olur..."

Ötekisi farklıydı:

"Ankara biraz omuz verse dünyanın her yerinde iş yaparız, yeni Hong Konglar da yaparız..."

İki uç arasında gidip gelişin tipik bir göstergesi...

Hong Kong'taki Yabancı Gazeteciler Kulübü'nde düzenlenen sohbettoplantısında, adada görevli uluslararası gazetecilerin bize yönelttiği sorular, Türkiye'nin bu coğrafyalardan nasıl görüldüğünü de ortaya koyuyordu. İşte sorulardan bazıları:

- Kıbrıs ne zaman çözülür?
- Kuzey Irak'a niçin girdiniz?

- Türkiye, Cezayir olacak mı?

- Bosna Hersek'te Müslümanlara kıyım yapılıyor. Siz ve öteki Müslüman ülkeler neredesiniz?

- Orta Asya cumhuriyetleriyle bağlantınız nasıl? Bu ülkeler bağımsızlığını koruyabilecek mi?

- Çin'in batısındaki Türkler, bu ülkeyle ilişkilerinizi nasıl etkiliyor?

Resmi gezide olunca, Hong Kong'taki Türkler de bizim bulunduğumuz toplantılara geldi. 1990'ların ortasında Hong Kong'ta 60 Türk bulunuyordu. Daha doğrusu, yasal yollardan adaya gelip tutunmuş kişi sayısıydı bu. Zira Türkler, bir ülkeye normal yollardan giremezlerse, başka yollardan girmenin yolunu da bulurlar!

Bu Türklerden bazılarıyla tanıştım. Prof. Süleyman Demokan, Hong Kong Üniversitesi Elektrik Fakültesi'nin dekanlığını yürütüyor. Kısa süre için gelmiş ama, böyle bir görev olunca da hayır diyememiş.

Ahmet Aslan, fazla ayrıntı vermedi. "Hong Kong adasını dolaşın, Türkleri arayın. Göreceksiniz ki, en eskisi benim" demekle yetindi.

Hacı Murat Balcıoğlu 21 yaşında ama, her tarafı işlek Hong Kong'un en işlek yerlerinden birinde elektronik mağazası sahibi. Bizim bildiğimiz Hacı Murat, Balkanlar'da at koşturur, bazıları da buralara gelmiş...

Öyküsü ilginç olanların başında ise Zuhul Monsfield geliyor. Zuhul Hanım, Niğde'nin Bor ilçesinden. Bor'un pazarının geçmiş olduğunu düşünmüş olmalı ki, buradan İsviçre'ye gitmiş. Oradan Afrika'ya geçmiş. Sonra ver elini Avusturalya. Yeni durağı Hong Kong. Burada bir şirket kurmuş. Türkiye'den mermer getirip satıyormuş. Soyadına gönderme yapıp, sordum:

- Anlaşılan bir yabancıyla evlendiniz. Hangi limanda denk geldi? Verdiği karşılık Türk zekâsının ince ürünlerinden biriydi:

"Hayır evli değilim. Burada doğal olarak iş görüşmeleri yaparken

daha çok soyad kullanılıyor. Türkçe soyadımın söylenmesi zordu. Ben de burada kolay telaffuz edilecek bir soyad bulup, değiştirdim..."

Hong Kong'ta yarım günümüz de yeni havaalanı inşaatında geçti. Havaalanının adı Chek Lap. Sürat motoruyla yarım saat mesafe-deki bir ada traşlanıyor, etrafı dolduruluyor. 22 milyar dolar harcancak ve havaalanı yapılacak. Dolgu alanında da dakikalarca küçük otobüslerle dolaştık. Görevliler, "dünyanın halen sürmekte olan en büyük hacimli inşaatı burası" dediler.

Hong Kong'un halen kullanılmakta olan havaalanı adanın ortasında. Apartmanların arasından geçerek alana iniyorsunuz.

Chek Lap Havaalanı iki asma köprüyle Hong Kong'a bağlanacak. Köprü inşaatının altından geçerken Nazmiye Demirel, eşine takıldı:

- Bak, köprü yapmasını öğren...

Demirel, "ben onu 20 sene evvel yaptım" dedikten sonra ekledi:

- Sonra da seçimi kaybettim!

Hong Kong gezilerimin resmi olanında, adanın lüks yüzünü gördüm...

90'lı yılların gezi izlenimlerini aktardık. 1 Temmuz 1997'de Hong Kong'un Çin'e katılmasının ardından 2000'lerin başındaki görünümü birleştirelim, Hong Kong üzerine içinde tarihi de barındıran, uzun bir "bilgi yolculuğuna" çıkalım...

Önce Hong Kong'un bir buçuk asırlık kaderini etkileyen Afyon Savaşları...

Çin tarihinde afyonun çok önemli bir yeri var. Çin'in, 18., 19. yüzyılını afyonlu oyunlar yönlendirdi desek abartma olmaz.

Afyonu tanıyalım... İÖ 4 bin yılından beri üretimi yapılmakta olan bir kültür bitkisi. İlk üretimin Anadolu'yu da içine alan geniş bir coğrafyada başladığı sanılıyor.

Türkiye'de de bir ilimize adını veren afyonun bende güzellik olarak anımsattığı tek şey; beyaz, mor, pembe çiçekleri... Çocukluğum afyon çiçekleri arasında geçti desem abartma olmaz. Boyu bir metre-

yi aşan, ucu çiçekli sapların arasında koşmak, afyonun insan beyninde yarattığı uyuşukluğun aksine, insana tarifsiz tarifersiz yaşam sevinci verir.

Afyon çiçekleri döküldükten sonra arta, rahatça avuçlanabilecek büyüklükte bir kapsül kalır. Zamanı gelince kapsülün etrafına bıçakla ince bir çizik atılır. O çizik, kapsüldeki afyon sakızının dışarı sızmasını sağlar. Afyon sütü de insanın sızmasını!

O sütü toplamak özel bir yetenek ister. Arkası çeperli, ucu keskin özel bir afyon bıçağıyla toplanır. Bir kapsülden çıkan afyon sakızı 0.02 gramı geçmez. Bir dönümlük tarladan toplanabilecek sakız da 1-3 kilo arasındır. Kapsülün içindeki haşhaşa ayrı bir değer. Sakızı aldıktan sonra kurumuş kapsülü ortadan ikiye ayırıp çıkan haşhaşı ezdin mi, pekmeze karıştırıp sofraya koydun mu... Tadından yenmez...

Ağzımızın tadı bozulacak ama, şimdi afyonun evrensel kullanımına geçelim...

Hammadesi sözünü ettiğimiz afyon sakızı olan maddelerin başında morfin, narkotin, kodein, papavarin gelir. Morfin canlıları değişik biçimlerde etkiler. Örneğin, insanı uyuşturan morfin dozunu 20-25 gram ağırlığındaki bir kurbağaya verseniz hiç etkilenmez. Kediye verirsiniz saldırganlaşır, adeta çılgına döner...

İnsana verirsiniz?

Başlangıçta çok büyük keyif alır. Orgazm duygusunu andıran bir boşalma hisseder. Bunu bir saat sonra gevşeme ve ilgisizlik izler. Beraberinde aldırmaçlık gelir. Bütün bunlar 2-3 saat sürer. Aynı doz günde iki-üç kez alınırsa, bu alım bir hafta sürerse, bağımlılık başlar.

Ortak etkileri, insanı akıl süzgecinin dışına çıkarmak olan afyon ürünlerinin bu özelliğini iki kesim keşfetti:

Ticaret ve siyaset...

Ticaret için çok önemli bir üründü. Bir topluluğu afyona alıştırdığınızı, bağımlı insanların bir an önce afyona ulaşmak için her şeylerini verebileceğini düşünün!

Siyaset için çok önemli bir üründü. Karşınıza zıpkın gibi dikile-

bilecek düşmanın uyuşuklaştığını, teslim olmak için bile ellerini kaldıramayacak kadar tembelleştğini düşünün!

Tam tersini de düşünün... Emrinizdeki bir askere, neden, niçin soruları sormadan, yaşamında son kez yapacağı bir iş verme gücüne sahipsiniz!

Afyon Savaşları olarak tarihe geçen dönem sadece Çin halkına değil, bütün dünyaya ders olacak örneklerle dolu...

18. yüzyılda bütün Doğu ticaretini tek başına elinde bulundurmak üzere her türlü yolu deneyen İngilizler, British East Indian Company'yi kurdular. Bu şirketin öyküsü uzun. Biz afyon ticaretiyle sınırlı kalacağız.

Çin halkının usul usul afyona alıştığını ancak çok kolay bulamadığını gören İngilizler hemen kolları sıvadılar. Önce Bengal bölgesinde geniş afyon yetiştirme sahaları oluşturdular. Çin yönetimi ise afyon kullanımının yaygınlaşması üzerine genel bir yasaklama kararı aldı. Bunu aşmak İngilizler için çok zor değildi. Bu işi yapacak ayrı bir şirket kuruldu. Bu şirket Çin'e kaçak yollardan afyon sandıklarını sokacak, pazarlayacak, parasını British East Indian Company'ye verecekti. 18. yüzyılın ortasında Çin'e kaçak yollardan sokulan afyon miktarı bin sandığı bulmuştu.

Böylece İngilizler bir taşla iki kuş vurmuş oluyordu. Birinci kuş, ticaretti. Önceki yüzyıllarda Çin'den ipek alabilmek için bir o kadar altın ve gümüş vermek zorunda kalan İngilizler artık hiçbir şey vermiyordu. Zira, afyon ticaretiyle elde ettikleri gelir karşılığında istedikleri kadar ipek satın alabiliyorlardı.

İkinci kuş, bu yolun kalıcı olmasını sağlamak ve ileride olası bir düşmanlığı ya da karşı çıkışı önlemektir.

Aslında buna bir kuş daha eklemek gerekiyordu. İngilizler, Çin'de Hristiyanlığı yaymanın yollarını arıyordu. Çin'in en dinamik kesimini yani gençleri afyonla uyutunca, yerel dinleri geriye itmek de çok zor olmayacaktı.

Çin yönetimindeki Mançu hanedanı afyonun üretimini, ithalatı-

nı, ticaretini, kullanımını yasaklamasına karşın sonuca ulaşamayınca başka bir yöntem denedi:

Gizli afyon depolarını bulmak ve afyon sandıklarını yok etmek.

İmparatorun yardımcılarında Lin Tse-Hsü, 1839 yılında Kanton'daki depolara baskın düzenledi. Ele geçirilen 20 bin sandık afyon kent meydanında herkesin göreceği bir yere yığıldı ve yakıldı.

İngilizler ateş püskürdü...

Nasıl olurdu. Üzerinde güneş batmayan bir imparatorluğa ait bir depo basılıyor, içerideki sandıklar toplanıyor ve yakılıyor. İçinde Çin'e sokulması yasaklanmış afyon var ama, olsun. Hem ne demek yasak, ahlak, yasa, hukuk... İngiliz imparatorunun hukuk dediği şeye hukuk, ahlak dediği şeye de ahlak denir.

İngilizlerin asıl tepesini attıran depoların basılmasından çok bundan böyle afyon ticaretinin tehlikeye girmesiydi. Bu olaydan bir yıl sonra İngiltere Çin'e sefer düzenleme kararı aldı. 1840 Haziranı'nda Amiral George Elliot'un emir komutasındaki 16 savaş gemisinden oluşan filo, Hong Kong'a ulaştı. Çin yönetimi bunu ciddiye almadı. İngilizler ertesi yıl Kanton'a saldırdılar. Altı milyon paund fidye aldılar.

Artık etkisi on yıllarca sürecektir afyon savaşlarından birincisi başlamıştı. İngilizler hemen çekilmediler. Çin ordusunun zayıflamış olmasından da cesaret alarak, kendilerine şöyle bir misyon biçtiler:

Güvenliği zayıflamış olan Kanton şehrini korumak!

Bir yabancı güç bir ülkeyi korumaya geldi mi, bilin ki o ülkede güneş batıyor demektir. İngilizler birkaç ay sonra Macau adasına yerleşti. Yanlış anlamayın, güvenlik için canım. Çin anakarasının güvenliği sağlam olsun diye!

Ertesi yıl İngilizler Şanghai'a girince Çin yönetimi masaya oturmak zorunda kaldı. 8 Ekim 1843'te imzalanan Nanking Antlaşması'yla başta Hong Kong olmak üzere 5 Çin limanı İngilizlere verildi.

Bu gelişmeler beraberinde Çin'de yabancı düşmanlığını getirdi. Zira, İngilizlerin yanı sıra Fransızlar, Amerikalılar, Almanlar da Çin'in

içinde cirit atmaya başlamıştı. Afyon savaşlarının ikincisini çıkarmak istedikten sonra bahane mi yok?

1856'da sahibinden mürettebatına kadar her şeyiyle Çinli olan ama, İngiliz bayrağı taşıyan bir gemiye kaçakçılıkta kullanıldığı için el konuldu. Gemideki Çinliler tutuklandı. İngiltere doğal olarak bunu sorun etti ve bölgeye yeni kuvvetler gönderip İkinci Afyon Savaşı'nı başlattı. Savaş İngiltere ve kendisiyle hareket edenlerin, Pekin'i ele geçirmesiyle son buldu.

Her iki savaş sonucu imzalanan antlaşmalar tarihe şu adla geçti: Eşitsiz antlaşmalar!

Gerçekten de kendi topraklarında kendi insanların karşı karşıya kaldığı afyon belasından kurtulmak isteyen Çin yönetiminin, sonunda başkentini de teslim etmek zorunda kalmasına başka bir ad bulmak zor olurdu. Bu antlaşmalardan İngiltere'nin yanı sıra ABD, Rusya, Almanya ve Japonya da yararlandı. Antlaşmalarla, başta İngiltere olmak üzere sözünü ettiğimiz ülkeler Çin'de ayrıcalıklı ticaret hakkı elde ettiler. Çin sınırları içindeki pek çok bölgenin yönetimi kazanan ülkelere verildi. Hristiyan misyonerlere her türlü faaliyette bulunma hakkı tanındı.

İngiltere hızını alamadı, şöyle bir madde de ekledi:

"Çin, ileride herhangi bir ülke ile ayrıcalıklı bir antlaşma imzalarsa bundan İngiltere de yararlanacak."

Antlaşmalarla İngiltere bir hak daha elde etti:

Çin'e afyon sokmak!

Batılı ülkeler bu haklarından ancak 1946'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra vazgeçtiler.

Ulusal direncini yitirmeye gör, bak başına neler gelir!

Hong Kong 1 Temmuz 1997'de Çin'e devredildiğinde, 156 yıldır sömürge, 99 yıldır da kiralıktı.

Ada, aralık 1997'den itibaren Çin yönetiminin seçtiği vali Tung Chee-hwa tarafından yönetilmeye başlandı. Çin'in uyguladığı model şu:

Tek ülke iki sistem!

Sosyalist Çin adına Hong Kong'u yöneten Tung'un mesleğini de aktaralım:

Milyarder bir armatör!

İlk Çinli valinin seçimi için önce 400 kişilik Seçim Komitesi kuruldu. Bu kişilerden 340'ı Hong Kong'taki değişik meslek gruplarının temsilcileriydi, 60'ı da Çinli milletvekilleri ve danışmanlardı. Üç aday çıktı, Hong Kong eski Başyargıcı Tiliang Yang, işadamı Peter Woo ve Tung.

Tung oyların 320'sini aldı. Tung'un seçilmesinin başlıca nedeni, geleceğe güvenle bakmayanların içini rahatlatmaktı...

Tung, Şanghay doğumlu. Üniversiteyi İngiltere Liverpool'da okudu. Uzun süre General Elektrik'te çalıştı. Tung, ABD eski Başkanı George Bush ve eski Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın da yakın arkadaşı. Bundan böyle de Çinli yöneticilerden dost edinecek!

Son İngiliz Vali Chris Petten'den görevi devralan Tung, Batı kültürüyle yetişmiş ama, hayran olduğu başka biri daha var:

Konfüçyüs!

Çin, dünya kenti haline gelen, dünyanın en serbest ekonomisine sahip Hong Kong'un yatay geçişle aynı statüsünü koruyarak kendisine ait olmasını sağladı.

Hong Kong'un Afyon Savaşları sonunda Çin'in elinden çıktığını afyonlaya afyonlaya anlattık. Önce Nanjing Antlaşmasıyla ada İngiltere'ye bırakıldı. Çin zayıfladıkça İngiltere'nin Hong Kong çevresinden elde ettiği toprak miktarı arttı. Ngon Shun adası ve Kowloon yarımadasını aldı. İngiltere Çin'in iyice zayıfladığı 1898'de Hong Kong etrafındaki irili ufaklı 235 ada ile birlikte Sham Chum ırmağına kadar uzanan bin 35 kilometrekarelik bölgeyi 99 yıllığına kiraladı.

Hong Kong'un asıl gelişimi 1949'daki Çin Devriminden sonra adaya gelen 2 milyon mültecinin yarattığı zenginlikle oldu. Bu kişilerin büyük çoğunluğu varlıklıydı, liberal görüşlüydü...

Bu yoğunluk adayı "ambar ticaretinden" geçinen küçük bir liman kenti olmaktan çıkardı. Önüne iki rota koydu:

Hızlı endüstrileşme ve dış ticaret!

1970'lerde Hong Kong artık İngiltere'nin denizaşırı taşımacılığına depoluk eden bir kenti değil, dünya ticaretinde yeri olan önemli bir merkezdi.

Para akmıştı... İşgücü akmıştı... Eee İngiltere'nin bunu değerlendirmemesi olmazdı. Öyle ki, 40 yılda Hong Kong'un kalkınma hızı İngiltere'yi de geçti.

Hong Kong'un 90'ların sonunda geldiği nokta şuydu:

Dış ticaret hacmi açısından dünya 7.'si.

AB ülkeleri tek sayılırsa ticari ekonomide dünya 4.'sü.

Tüm Çin'deki gayri safi milli hasılanın beşte birine karşılık gelen bir dış ticaret hacmi.

Hong Kong'un ilk beş üretim malı şu alanlarda; giyim, tekstil, plastik eşya, saç bakım ürünleri, elektronik eşya. Bu 5 alan, üretimin yüzde 70'ini oluşturuyor.

Üretimin yüzde 90'ını denizaşırı ülkelere ihraç ediyor. Üretim standartlarının yüksekliği ihracat yapılan ülkelere anlaşıyor; ABD, İngiltere, Japonya, Singapur, Malezya...

Türkiye'nin 800'de biri büyüklüğündeki 6.5 milyon nüfuslu Hong Kong'ta kişi başına düşen ulusal gelir 25 bin dolar.

Tüm Asya-Pasifik'teki ticaretin yüzde 15'ini tek başına Hong Kong gerçekleştiriyor.

İhraç edilen ürün bazında bakıldığında pek çok eşyada birincilik Hong Kong'un. Bakın bunların içinde neler var:

Seyahat bavulu ve çantaları, yapma çiçek kürklü giyisiler, saat, radyo, hesap makinesi, saç bakım-şekillendirme aletleri, taklit mücevherler, mutfak aletleri, oyuncak ihracatında dünya birincisi.

Ayakkabı ve tekstil ürünleri ihracatında dünya ikincisi.

Telefon ihracatında dünya üçüncüsü.

Banka sayısı 185. Dünyanın en büyük 100 bankasından 85'inin şubesi var. 194 tane de sınırlı yetkiye sahip banka ve finans kuruluşu...

Döviz piyasaları sıralamasında dünya beşincisi.

Hong Kong, bu ihraç ürünlerinin tümünü kendi sınırlı topraklarında üretmiyor. Çin'in Kanton bölgesini de kullanıyor. Kanton'da sadece Hong Kong'tan ihraç edilen ürünlerin üretildiği fabrikalarda çalışan işçi sayısı 4 milyon. Bu anlamda Çin'in en büyük penceresi hatı kapısı Hong Kong denebilir.

Çin, Hong Kong'un gücünü içine alınca, dış ticaret hacminde dünya sıralamasındaki yerini 11.'likten, ABD, Almanya ve Japonya'nın ardından 4. sıraya yükseltti.

Hong Kong eğlencede New York'u, Las Vegas'ı da aratmıyor... Ocean Park, saatler değil gün ayırarak baş edilebilecek başlı başına bir eğlence merkezi. Gece kulüpleri de bodrum katında, izbe lambalı dar salonlarda değil. Hoştur söylemesi, genel kültür arttırımı için birine gittim... Abartıya kaçmadan nasıl anlatmalı? Kapalı spör salonu büyüklüğünde bir alan düşünün. Tavanı tabii o kadar yüksek değil. Ortada çok büyük bir sahne, duvar diplerinde her biri küçük bir kafe büyüklüğünde onu aşkın oturma grubu. Uzun, rahat kanapeler grup gezilerini de dikkate alarak düşünülmüş. Her tarafta kırmızı renk hâkim. Her oturma grubu kendi içinde gece kulübünün kadın sanatçılarıyla diyalog özgürlüğünü kullanıyor...

Gece kulübünü bırakalım, bilgi kulübüne devam edelim...

1997'de dünyada yönetim sisteminin sosyalizm olduğunu iddia eden en büyük ülke ile kapitalizmin kalesi denebilecek, dünyanın en serbest ekonomisine sahip Hong Kong birleşti!

Hong Kong'un Çin açısından önemini Deng'in en büyük arzusunı aktararak vurgulayalım. Deng şunu söylemişti:

- En büyük arzum, ölmeden önce Hong Kong'un Çin topraklarına katıldığını görmek...

"Eğer göremezsem" demişti Deng devam etmişti:

"Küllerimi Hong Kong yakınlarında denize atın..."

Deng, 1 Temmuz 1997'yi göremedi ama, vasiyeti üzerine külleri "güzel kokulu liman" anlamına gelen Hong Kong'un etrafında denize serpildi...

Deng hayattayken, Hong Kong'un Çin'e tesliminin temsili resmi ünlü ressam Liu Yuyi tarafından çoktan yapılmıştı...

Soralım:

- İngiltere, Hong Kong'u Çin'e devrederken neler hissetti? Bunu yapmamak için ayak direme yolunu seçti mi?

Bu da soru mu? Elbette acılar hissetti ve vermemenin yollarını aradı...

İngiltere'yi biraz daha yakından tanımak için bu süreci de kısaca aktaralım... 1979'da dönemin İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher, Deng'e önerdi:

"Hong Kong 1997'den sonra da İngiltere yönetiminde devam etsin. Aksi halde adanın ekonomik ömrü kısalabilir. Size de gerekli olanakları sağlarız..."

Tabii ki bu öneri reddedildi.

Thatcher'den sonra 1981'de İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Carington da Deng'e aynı öneriyi götürdü.

1984'te Çin'le İngiltere arasında Joint Deklarasyonu imzalandı. Başlıca maddeleri şöyleydi:

- Hong Kong'ta 50 yıl boyunca kapitalist sistem devam edecek.
- Hong Kong'un para birimi (Hong Kong doları) korunacak.
- İngilizcenin yanına Çince de resmi dil olarak konacak.
- Hong Konglular yine Hong Kong vatandaşı olarak kalacak.
- Güvenlik ve dış politikaya Çin karar verecek, ama ekonomik düzene karışamayacak, özel vergi toplayamayacak.

Çin zaten Hong Kong'ta uygulayacağı düzeni, "tek ülke-iki sistem" diye adlandırarak baştan belirlemişti.

Çin, dünyaya da şunu söyledi:

"1 Temmuz 1997'de Hong Kong için değişecek tek şey, İngiliz Valinin gitmesi ve Çinli Valinin gelmesi olacak. Hong Kong'un ekonomik sisteminde hiçbir değişiklik olmayacak... Hong Kong'u dünyanın hizmetinde tutmaya devam edeceğiz..."

Çin, altın yumurtlayan tavuğu niye kessin?

Hong Kong'un son İngiliz Valisi Patten, İngiltere'nin eski Başbakanı John Major'un partisi Muhafazakâr Parti'de liderlik yarışını yitirince bu göreve atanmıştı.

İçimiz dışımız Hong Kong oldu ama, çok kısa bir öykümüz daha var. Adı demokrasi...

İngiltere, adayı Çin'e vermeye ramak kala bir durumu keşfetti. Demokrasi... Evet evet demokrasi eksikti Hong Kong'ta. Bunu mutlaka yaşama geçirmek gerekiyordu. Hong Konglular, yıllarca yönetime katılamamıştı ama, 21. yüzyılın eşiğinde bu ayıptan kurtulmalıydı. Yönetime katılmalıydı.

Katılınca ne olacak?

Hong Konglular, gelecekleriyle ilgili kararı kendileri vermek isteyecek. Bu durumda belki de diyecek ki, "arkadaş bu adanın değerlerinin oluşmasında benim de katkım var. Benim ülkemin kaderini geçen yüzyılın anlaşmalarıyla belirleyemezsiniz. Şimdiki statüsünün korunması gerekir" diyecek.

Durum böyle olunca İngiltere de mecburen, katkı sağlayacak:

"Eyy Çin, görüyorsun ya ada halkı seni istemiyor. Ben aslında anlaşmalara harfi harfine uymak istiyorum. Ama ada halkı böyle düşünüyorsa senin de saygı duyman gerekir..."

Tabii tam adayı devrederken akla gelen "demokrasi oyunu" tutmadı.

Ne diyelim? Haydi hep beraber:

Hong Kong'a çok lazım

Demokrasi demokrasi...

Yes yes, si si...

Önce demokrasi,

Laf laf gerisi...

Bu demokrasi nelere kadir;

Kullananı çok, aslı nadir!

AYRILIRKEN... KÜP GELELİM, KÜP GİDELİM...

Uçak, Hong Kong'tan havalandığında yüküm ne kadar ağırdı anlatamam. Bunları kiloya vursalardı ne kadar kargo öderdim onu da bilemem.

Çin'e gelirken kafamdaki soruların hemen tümüne yanıt bulmuştum ama, bir o kadar yeni soru ve bekleyiş de edinmiştim.

Uçak yolculuğunun birinci saatinden sonra günlüğümü karıştırdım... Bütün geziyi özetleme keyfine girdim...

Tarih derinliği güzeldi... Yazılı kültürün ve yerleşik yaşamın ne olduğunu yerinde gördüm.

Coğrafya derinliği güzeldi... Dünyanın damından, deniz seviyesinin altına kadar geniş bir doğa yelpazesinin keyfini yaşadım.

Çin Halk Cumhuriyeti deneyimini dinlemek, görmek, okumak, eğiticiydi-öğreticiydi... Çin'in son devlet anlayışı şöyle özetlenebilir:

Ezeli Başkan: Mao.

Lider: Deng.

Sistem: Sosyalizm.

Rehber: Kapitalizm.

Bu nasıl şey diyenlere yanıtı yerel verelim:

Çin tipi!

Tek kutupluluğu kabul etmeyen Çin, şu an için süper güç değil ama, şöyle bir tanım da yapılabilir:

Siper güç!

Çinliler, kendilerini Batının nasıl gördüğü sorusuna yanıt ararken, Napolyon'dan örnek veriyorlar.

Napolyon şöyle demiş:

"Bırakın Çin uyusun..."

Devam etmiş:

"Bir kez uyandı mı bütün dünyayı sarsacak."

Çinliler bu uyanış döneminin tamamlandığını, silkiniş ve yürüyüş döneminin başladığını düşünüyorlar.

Kapitalizmle sosyalizmi buluşturup, "Çin işi" bir yönetim anlayışı getiren Çin'in 20. yüzyılın son çeyreğinde başlattığı deneyim, baka-
lım 21. yüzyılda nasıl seyredecek?

Günlüğümü karıştırırken kendime sordum:

- Arkadaş seni en çok ne etkiledi?

Duraksamadan yanıt verdim:

- Turfan'da, Türkçe ortak sözcük bulmaca oyunu oynadığımız
Kasım'ın beni Urumçi'ye uğurlayışı...

Kasım, güzel bir günün akşamında, altın dişlerini göstere gös-
tere seslenmişti:

- Küp (çok) geleliim, küp gideliim...

Camdan dışarı baktım... Hava kararmak üzere... Bulutlar, güneşin
rengine bürünmüş ufku derinleştiriyordu.

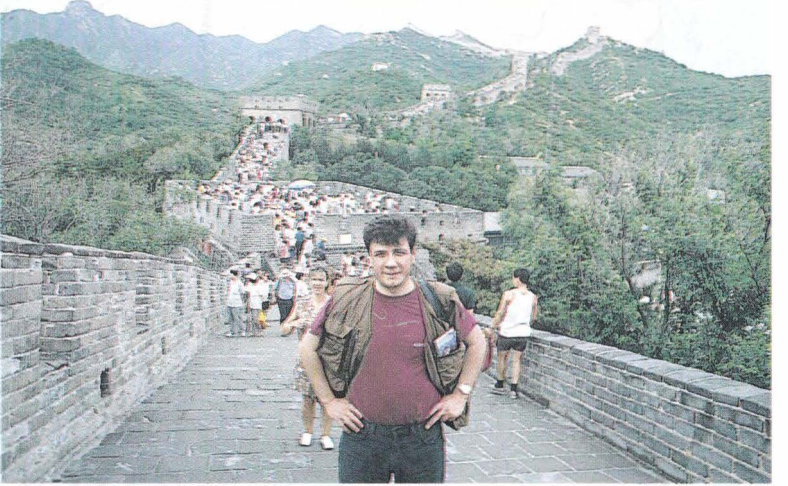
Kasım'ın sesi, taa uzaklardan bulutları adımlayıp içimi doldurdu:

- Küp geleliim, küp gideliim...

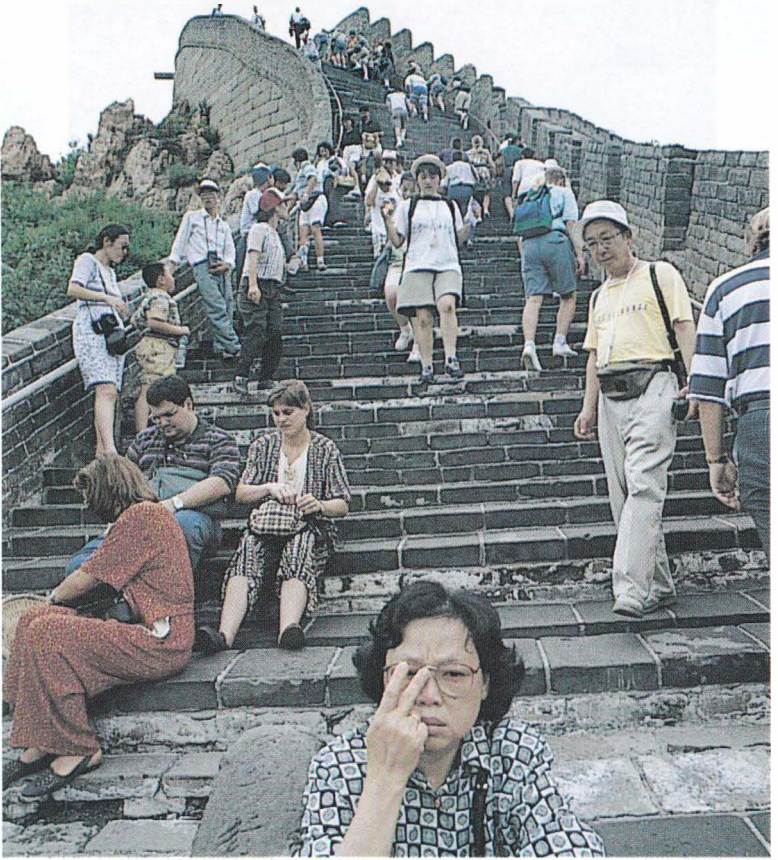
İçim kıpır, kıpır. Yüreğim küp küp. Kasım bağırmaya devam
ediyor:

- Küp geleliim, küp gideliim...

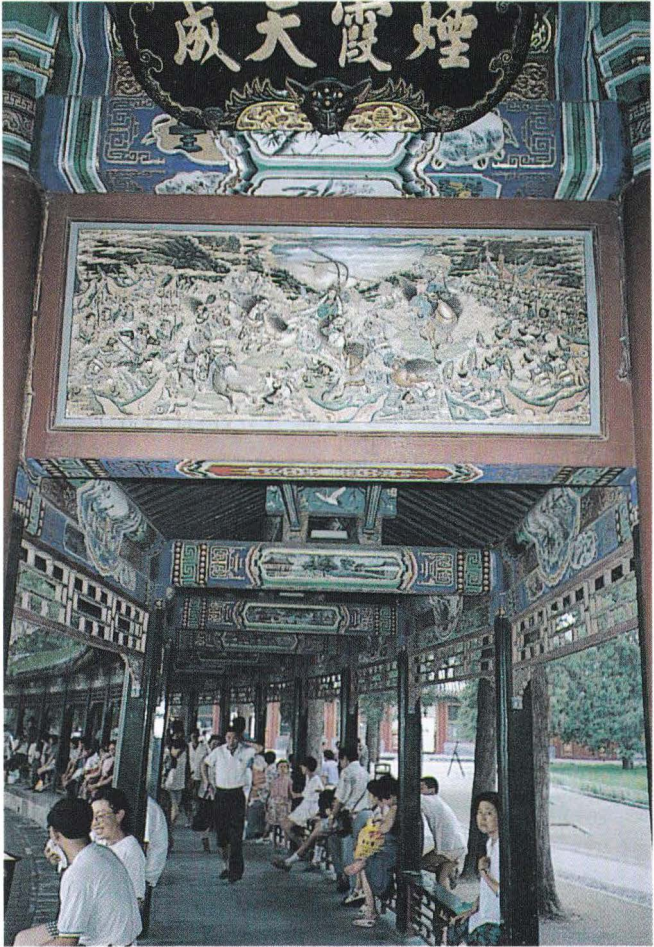
Çin Seddi'nin Pekin'e 80 kilometre uzaklıktaki
Badaning bölümü restore edilerek turistlere açılmış.
Yüzlerce yıldır yüzlerce savaşa sahne olmuş büyük duvarın
bugünkü konukları farklı.

Genişliği tabanda 7, üstte 6 metre olan Çin Seddi'nin toplam uzunluğu 5 bin kilometreyi buluyor. Yapılıp yıkılan bölümleri toplandığında 40 bin kilometre ediyor. Ay'dan dünya üzerinde çıplak gözle seçilebilen tek yapının Çin Seddi olduğu iddia ediliyor. Bu, Çinlilerin iddiası. Henüz oradan bakmadığım için doğruluğu hakkında söyleyecek szm yok. Çin Seddi'nin yer yer gökyüzüne merdiven gibi uzanan bölümleri, dakikalarca izlenmeye değer.

Pekin'de imparatorların yaz dönemi çalışmalarında kullandığı Yazlık Saray'da bir gemi var. İmparatoriçe, mermerden bir gemi yaptırmak istemiş. “Batar efendim” demişler, dinletememişler. Sarayın gölüne indirilir indirilmez batmış. Çıkarıp, kıyıya monte etmişler. Hani düşünür demiş ya; deneyim en pahalı okuldur. İmparatoriçe de böylece mermer geminin yüzemeyeceğini herkese göstermiş!

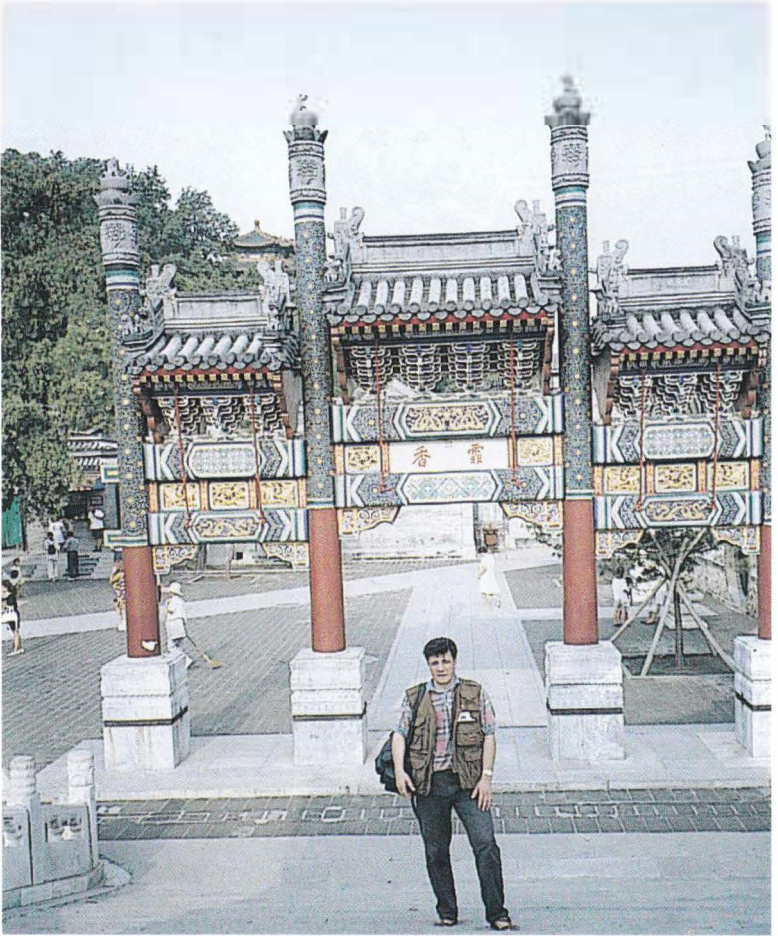
Yazlık Saray'ın en güzel bölümü, 800 metre uzunluğundaki, üzerinde yüzlerce resmin bulunduğu ahşap koridor. Her resim bir öyküyü, yaşanmış bir olayı konu ediyor. Çin'de resim, sanattan öte yaşam biçimi. Çinli ressamlar eskiden, resim konusu bulmak için geziye çıkar, aylarca doğada kalırmış.

Son İmparator filmiyle dünyanın daha yakından tanıdığı Yasak Şehir, Çin'in başlıca sembollerinden. Çin imparatorları yüzyıllarca bu saraylar topluluğunda yaşamış. Burayı gezerken, en çok ejderha gördüm. Çin kültürünün önemli bir dilimini oluşturan ejderha figürlerinin Çin nüfusundan fazla olduğunu söylesem abartma olmaz.

Yasak Şehri dolaşırken gözlerim yerden çok gökтейdi.
Binaların hemen tümünün çatı bölümlerinde sefere çıkan atları,
askerleri ve doğal olarak ejderhaları temsil eden küçük
heykeller vardı. Heykellere, onların çağrıştırdıklarına,
hemen alt kısımlarındaki ahşap bölmeleri süsleyen resimlere
baktıkça kendi kendime söylendim;
'Acaba buranın adına Yasak Şehir değil de Yazsak Şehir mi demeli!'

Yasak Şehir aslında 'İç Kent' olarak biliniyor. Ancak, 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kurulana dek, burası halka kapalı tutulduğu için, Çinliler de 'Yasak Şehir' olarak anmaya başlamışlar ve bu ad yerleşmiş. Yasak Şehir'in saraylar bölümüne girişteki temsili kapı öylesine özenle işlenmişti ki, hani 'tablo kapı' desem yeridir.

Tiananmen 40 hektarı bulan genişliğıyle dünyanın en büyük alanlarından. Alanın hemen yanındaki Yasak Şehir'in giriş bölümü Çin tarihi için ayrıca önemli. Mao, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu burada 300 bin kişiye hitap ederek duyurmuş. Alanı süsleyen Mao resmi, benim de ilk kez tanıştığım kişilerle buluşma yerim oldu.

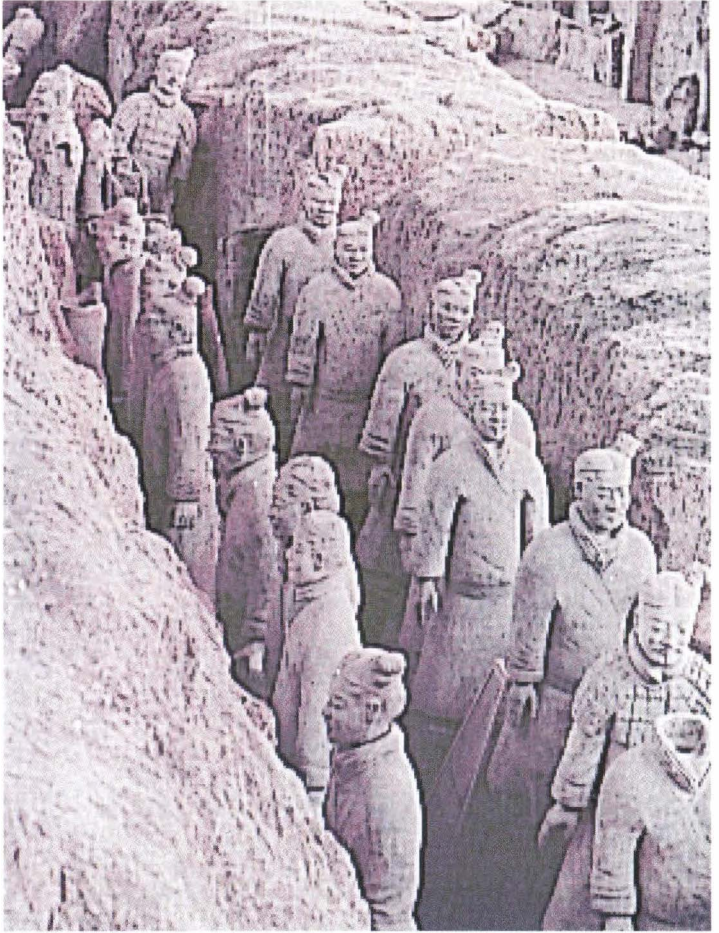

Bisiklet, Çin'in başlıca ulaşım-eğlence aracı.

Ancak, bisiklete sadece bu işlevi yüklemek çok eksik olur.

Çin gezim boyunca bisikletten taksi, bisikletten lokanta, bisikletten TIR'a bile rastladım. Tiananmen alanındaki bu bisikletli arkadaş, aslında taksicilik yapıyor ve müşteri bekliyor.

Tadına varmak için ben de bindim, ama sürücü kan ter içinde pedala yüklenince yüreğim el vermedi, yolculuğu kısa kestim.

Çin'in Pekin'den önceki başkenti Şian'da 1974 yılında ortaya çıkarılan yeraltı ordusu görülmeye değer. Askerlerin başları, kolları, gövdeleri ayrı ayrı dökülmüş. Göz, burun, saçlar döküldükten hemen sonra toprak yumuşakken işlenmiş. Askerlerin duruşu o kadar canlı ki, sanki saçlarını az önce taramışlar.

Şian yakınlarındaki dört çukurdan 6 bin kadar asker heykeli çıkarılmış.
Bilinen asker sayısı bu kadar ama, İ.Ö. 200 yıllarında bu ordu
oluşturulurken, dönemin imparatorunun hedefi dünyayı fethetmekti
ve ordusunu şu düzeye getirmektir;
bir milyon silahlı asker, 10 bin at, bin savaş arabası.

Bu fotoğrafı Sincan Uygur'un başkenti Urumçi'den
Turfan'a giderken mola verdiğimiz bir alışveriş yerinde çektim.
Yol boyu hiç yerleşim yeri yoktu.
Mola yerimiz de eski Anadolu hanlarının bir bölümünü andırıyordu.

Turfan'da dolaşırken, yer yer kendimi Anadolu kasabalarında hissettim. İnsanların görünümünden kullandıkları eşek arabalarına kadar pek çok şey bu çağrışımın korosunu oluşturunuyordu. Kadınların günlük yaşamdaki yeri de Orta Asya Türklerinin doğal bir uzantısı gibiydi.

Çin gezin boyunca aklında kalan yerleri söyle deseler,
başta Turfan'daki üzüm caddelerini sayarım.
Turfan'a girişte bizi karşılayan salkım salkım üzümler öylesine
güzel bir zenginlik ki, araçtan inip dakikalarca yürüdüm.
Bizdeki turfanda sözcüğü, Turfan kentinden geliyor.

Şanghay'ın sembol yerlerinin başında Yu Parkı geliyor.
Parkın her bölümü ince ince işlenmiş.
Fotoğrafını çektiğim bu küçük kız da
parkın güzelliğiyle yarışan pozlar verdi.
Şanghay'da deklanşöre en çok Yu Parkı'nda bastım.

Çin, 4 bin yılı aşan yazılı-yerleşik kültürüyle dünyanın çekim merkezlerinden biri. Biz Türkler de Orta Asya'daki uzun yaşamımızda Çinlilerle savaştığımız, barıştığımız, devlet kurup bozmuşuz.

Kâğıttan pusulaya, ipekten çaya pek çok uygarlık ürününün de ilk kullanıcısı olan Çin, bugün de kendine özgü değişik bir yönetim-ekonomi modeliyle dünya sahnesinde. Çinliler, "Uygarlık gelini Çin'de doğdu, oradan Ön Asya'ya, sonra Avrupa'ya geçti. Ardından da ABD'ye ulaştı. Dünya yuvarlaksa şimdi Çin'e döndü," diyorlar. Çin'i binlerce yıl öncesinden bugüne taşıyan değerler neler?

Çin'de Türklerden kalan izler var mı?

1 milyar 300 milyon nüfusuyla yeryüzündeki her 5 kişiden birini ülkesinde barındıran Çin, yılda yüzde 10'lara varan kalkınma hızını nasıl yakaladı?

Marco Polo'nun anlata anlata bitiremediği Çin uygarlığından bugüne neler kaldı? İpek Yolu'nun başladığı yerde bugün neler bitiyor?

Sosyalizmle kapitalizmi birleştirip, kapito-sosyalist bir yönetim modeli oluşturan Çin, ekonomide liberal, demokraside merkezi yapıyı nereye kadar götürebilir?

Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Türkler nasıl yaşıyor, aynı dili nasıl konuşuyoruz?

Çin gezim sırasında bu soruların yanıtlarını aradım. Geziyle incelemeyi birleştirdim; deyim yerindeyse, "gezi-inceleme" türü bir kitap çıktı ortaya.

Sözünü uzatmayalım, yolumuz uzun...

Haydi, Çin'e doğru uzun bir yürüyüş yapalım...

Mustafa Balbay

